

Ånund Brottveit og Marius Linge

«Å møte hverandre på hellig grunn»

En dialog mellom religiøse ledere og
skeive

Ånund Brøttveit og Marius Linge

«Å møte hverandre på hellig grunn»

En dialog mellom religiøse ledere og skeive

KIFO Rapport 2024 | 4

Rapporten er utgitt av

KIFO, Institutt for kirke-, religions- og livssynsforskning · STI

Øvre Slottsgate 2B, 0157 Oslo

www.kifo.no

kifo@kifo.no

ISBN 978-82-92972-70-0

ISSN 0807-7517

Forord

Høsten 2022 fikk KIFO en forespørsel fra Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) om å forske på et dialogprosjekt som STL hadde planer om å sette i gang i begynnelsen av 2023. Dialogsamtalene skulle foregå mellom ledere for trossamfunn på den ene siden og troende representanter og ledere for skeive organisasjoner på den andre. Samtalene foregikk på fire ulike dialogsamlinger. Datainnsamlingen ble gjennomført i 2023-24 og denne rapporten er resultatet av analysearbeidet.

Medlemsorganisasjonene i STL hadde allerede satt LHBT+ på agendaen og bestemt seg for å arbeide med temaet da terrorangrepet skjedde utenfor London Pub 25. juni 2022. Hendelsen understreket alvoret og behovet for å gjøre noe med både kunnskapsmangel og en polarisert offentlig debatt, og fremskyndet STLs beslutning om at en slik dialog var nødvendig. Etter terrorangrepet ble også myndighetene mer oppmerksomme på verdikonflikter som handlet om religion, kjønn og seksualitet. STLs dialogprosjekt fikk finansiering og ble beskrevet som et eget tiltak i regjeringens handlingsplan for kjønns- og seksualitetsmangfold (KUD 2023b).

STL ønsket at dialogarbeidet skulle få ringvirkninger i trossamfunn over hele landet og rekrutterte derfor toppledere fra trossamfunn og representanter for skeive organisasjoner som også var religiøse til å delta i dialogen. Religiøse ledere og representanter for skeive har påvirkningskraft i sine organisasjoner, og STL håpet at dialogsamtalene ville bidra til positive holdningsendringer i organisasjonene. Trossamfunnene kan gjøre mer for å inkludere skeive og motvirke dehumaniserende språk i egne rekker, uten at de må endre teologiske posisjoner. Mer informasjon om LHBT+ og skeive har vært etterspurt fra STLs medlemsorganisasjoner, som har signalisert bekymring og usikkerhet overfor hva Pride-markeringene formidler. STL ønsket dessuten et kunnskapsgrunnlag for å fortsette dialogarbeidet på lokalt nivå. Denne rapporten bidrar til et slikt kunnskapsgrunnlag.

Religion og LHBT+ er et kontroversielt tema og mange av dialogdeltakerne representerer minoritetsposisjoner. Det var derfor helt avgjørende for STL å etablere et trygt rom for dialogen der deltakerne følte at de kunne snakke fritt. Vi som forskere fikk derfor ikke mulighet til å observere dialogsamtalene, men til å intervjuer samtlige av deltakerne etter at dialogsamtalene var gjennomført. Deltakerne hadde svært variert bakgrunn både når det gjelder religiøsitet, seksualitet og kjønnsidentitet. Dette mangfoldet bidro til å gjøre hver og en av samtalene innholdsrike og interessante.

For oss var dialogarbeidet et særdeles spennende forskningsprosjekt. I skjæringspunktet mellom religion og LHBT+ finner vi noen av vår tid mest kontroversielle verdispørsmål. Disse spørsmålene skaper splid og splittelser i norske trossamfunn og dialogen var et forsøk på å bygge bro mellom trossamfunnene og skeive religiøse. Det er viktig at dette arbeidet dokumenteres og vi håper at denne rapporten vil bli et nyttig og faglig bidrag til det.

Desember, 2024

Ånund Brottveit og Marius Linge

Innhold

Forord	3
Sammendrag	7
1. Innledning	11
1.1 En nødvendig dialog	11
1.2 Nybrottsarbeid	12
1.3 Forskningsspørsmål og rapportens struktur	14
2. Metode og data	17
2.1 Kvalitative intervjuer	17
2.2 Forskningsetikk	19
3. Bakgrunn	21
3.1 Den skeive vendingen	21
3.2 Religiøs motstand og tilpasning	22
3.3 Endringsprosesser i norske trossamfunn	25
3.4 Nye skeive organisasjoner og religion	28
3.5 Dialogorganisasjonen STL	31
4. Teoretiske perspektiver	35
4.1 Anerkjennelsespolitikk	35
4.2 Governance – styring av religion, kjønn og seksualitet	38
4.3 Dialogteori	41
5. Gjennomføring og opplevelser av dialogen	49
5.1 Hvordan ble dialogen organisert?	49
5.2 Hvilke temaer var vanskelige å snakke om?	59
5.3 Hvordan skape trygge rom for dialog?	68
5.4 Hvilken betydning har fellesuttalelsen?	79
5.5 Kan dialogen forstås som et statlig styringsverktøy?	85
6. Religion, kjønn og seksualitet i endring	89
Litteraturliste	95
Appendiks	101
Fellesuttalelse 2023	103
Genderbread på norsk	105

Sammendrag

I august 2023 ble åtte religiøse ledere og åtte representanter for skeive organisasjoner enige om en fellesuttalelse. Den var et resultat av et dialogarbeid som Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) satte i gang etter terror-angrepet rettet mot de Pride-feirende utenfor London Pub i Oslo i 2022, der gjerningsmannen drepte to personer og skadet minst 21 personer. Fellesuttalelsen ble underskrevet på Sundvolden Hotel like ved Utøya, det symboltunge åstedet for terrorangrepet 22. juli 2011.

I fellesuttalelsen forpliktet deltakerne seg til å «slå ned på dehumaniserende språkbruk» og stå opp for hverandre» i sine trossamfunn og organisasjoner. Norsk tros- og livssynsdialog har tidligere bidratt til brobygging og å dempe religionspolitiske konflikter. Denne dialogen er likevel den første som handler om forholdet mellom religion og LHBT+, et av vår tids store verdispørsmål. Dialogprosjektet er derfor et nybrottsarbeid som det er viktig å dokumentere. I denne rapporten forsøker vi å ha et helhetlig blikk på dialogprosessen – som begynte med at religiøse ledere, som i STLs rådsmøte 16. juni 2022 hadde vedtatt å arbeide med temaet, en drøy uke senere la ned blomster ved London Pub etter terrorangrepet, og som et foreløpig klimaks signerte fellesuttalelsen i august 2023.

I rapporten har vi forsøkt å svare på fire forskningsspørsmål. Kort oppsummert handler spørsmålene om hvordan dialogen ble organisert, hvilke temaer deltakerne opplevde som spesielt vanskelige å snakke om, hvordan det ble lagt til rette for et godt ytringsklima og en trygg ramme rundt samtalene, og hvorvidt, og i tilfelle hvordan, dialogen kunne føre til endringer i deltakernes måter å se på forholdet mellom religion og LHBT+?

For å svare på disse spørsmålene intervjuet vi de som organiserte, ledet og deltok i dialogsamtalene. Dialogen ble organisert og ledet av en styringsgruppe bestående av ansatte i STL og representanter fra ulike skeive organisasjoner som selv var religiøse. To fasilitatorer, en fra FRI og en fra STL, ledet dialogen under de fire samlingene. Selve dialoggruppen bestod av religiøse ledere og religiøse skeive, som til sammen representerte et særdeles bredt mangfold av religioner, etniske bakgrunner, seksualiteter og kjønnsidentiteter. Dialogsammensetningen gjør dialogarbeidet unikt i norsk og internasjonal sammenheng.

Samtidig viser vi at dialogarbeidet bygger på at det nå skjer viktige endringer i forholdet mellom religion, kjønn og seksualitet. I skeive miljøer har religiøse aktører ofte blitt sett på som en hovedmotstander, men skeives rettighetskamp utkjempes også av religiøse skeive innenfor trossamfunnene. I Norge har kampen først og fremst foregått i Den norske kirke, men i rapporten

viser vi at det også skjer store endringer i andre norske trossamfunn. Endringene kommer blant annet til uttrykk gjennom progressive og konservative fløydannelser internt i trossamfunnene. Dialogarbeidet var et forsøk på brobygging i et svært splittende og konfliktfylt verdispørsmål.

For de religiøse skeive er dette verdispørsmålet langt mer enn en sak. Det handler om deres levde liv, noen ganger på liv og død. Et av rapportens teoretiske grunnlag er derfor anerkjennelsespolitikk, som i denne sammenhengen særlig belyser skeiv kamp for anerkjennelse¹. Formell anerkjennelse er knyttet til statlig styring og 'governance' er derfor et annet viktig teoretisk perspektiv i rapporten. Vi peker blant annet på det som kan fortone seg som en rettighetskollisjon mellom religionsfriheten på den ene siden og skeives rettigheter på den andre. Her er det imidlertid viktig å understreke at skeive også har rett til å uttrykke og praktisere sin religion – religionsfriheten gjelder også for dem. Det er med andre ord en spenning mellom individuell trosfrihet og de religiøse organisasjonenes kollektive religionsfrihet. Religionsfriheten gir trossamfunnene anledning til å forskjellsbehandle på grunnlag av kjønn og seksualitet. Samtidig gjør koblingen til regjeringens handlingsplan for kjønns- og seksualitetsmangfold det mulig å tolke dialogprosjektet som et styringsverktøy for å gjøre trossamfunnene mer inkluderende overfor skeive. Dette bør ikke forstås som å handle utelukkende om konkrete endringer i trossamfunnenes teologi eller formelle regler. Gjennom dialogteori viser vi hvilken betydning dialog kan ha for mellommenneskelige relasjoner og hvordan dialogiske prosesser kan bidra til endring i dialogdeltakernes forståelser.

Dialogen handlet om et svært sensitivt tema og i analysedelen viser vi at dialogprosjektet krevde planlegging, organisering og styring. STL har lang erfaring med dialogarbeid mellom religiøse aktører. FRI har på sin side arbeidet internasjonalt med dialogprosesser mellom skeive og religiøse ledere og kjenner godt det norske organisasjonslandskapet for skeive. Samarbeidet mellom STL og den internasjonale rådgiveren fra FRI, som ble engasjert som hovedfasilitator og var med i styringsgruppen, har vært viktig for å lykkes med dialogprosjektet. Samtidig viser vi at dialogsamtalene krevde mye av deltakerne. Det var en forutsetning for dette dialogprosjektet at deltakerne ikke skulle føle press til å endre teologi eller sitt syn på kjønn og seksualitet. Det var først og fremst deres konstruktive tilnærming til dialogen som la grunnlaget for et trygt samtalerom og som gjorde det mulig å bli enige om en fellesuttalelse. For alle de 16 deltakerne har dialogen vært en positiv erfaring, og samtlige av dem opplevde at de har vært med på noe viktig og betydningsfullt.

Det er samtidig grunn til å være kritisk til det fellesuttalelsen beskriver som et uenighetsfellesskap mellom de religiøse lederne og de skeive representantene. Et grunnpremiss for dialogen var at

.....

¹ Kan også gjelde religiøse minoriteters kamp for anerkjennelse i storsamfunnet.

ingen kunne forvente at samtalene skulle føre til teologiske endringer hos andre. Dette er et vanlig premiss for tros- og livssynsdialoger. Det spesielle her er imidlertid det asymmetriske maktforholdet i gruppen, hvor den ene parten – de religiøse lederne – råår over den teologiske definisjonsmakt nærmest alene. Det er forståelig at de skeive deltakerne unngikk å stille krav som kunne undergrave samtaleklimaet, men det er bemerkelsesverdig at de ikke krevde mer enn at trossamfunnene aksepterer dem.

For STL og deltakerne var det imidlertid en felles målsetning å bruke dialogen til å la troende skeive og religiøse ledere møtes ansikt til ansikt for på den måten å få bedre forståelse for hverandres posisjoner. Det var en målsetning å øke kunnskapen om hverandre og motvirke dehumaniserende språk og polariserende debatt om LHBT+ og religion. Vi tolker STL slik at det også er et mål å bidra til å gjøre trossamfunnene mer inkluderende for skeive – at skeives trosfrihet respekteres. Regjeringens handlingsplan for kjønns- og seksualitetsmangfold viser at myndighetene ønsker slike endringer. Samtidig viser rapporten at dialogprosjektet startet «nedenfra», fordi trossamfunnene og de skeive organisasjonene selv ønsket å sette forholdet mellom religion og LHBT+ på agendaen. Dette er et eksempel på horisontal styring, der tros- og livssynsaktører har innflytelse på den statlige styringen av kjønn og seksualitet i trossamfunnene. De religiøse lederne og de religiøse representantene for skeive organisasjoner har hatt et eierskap til hele prosessen. Vi mener at eierskapet er en grunnleggende forutsetning for at slike dialoger lykkes, og at akkurat denne dialogen har betydning for de trossamfunnene og organisasjonene som sluttet seg til fellesuttalelsen.

Samtidig viser rapporten at dialogen på ingen måte markerer et avsluttet kapittel i forholdet mellom religion og LHBT+, tvert imot. I 2024 lanserte 31 kristne kirkesamfunn en «felleskristen erklæring om kjønns- og seksualitetsmangfold», som kan leses som en motmelding til fellesuttalelsen. Fellesuttalelsen og den nye felleserklæringen står i et motsetningsforhold til hverandre og gir et bilde av de endringene som utspiller seg i kjønns- og seksualitetsspørsmål, også i andre trossamfunn enn de kristne. Rapporten viser frem disse spenningene og dokumenterer at dialogen har betydning som en del av en større endringsprosess.

1. Innledning

1.1 En nødvendig dialog

Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) bestemte 16. juni 2022 at LBHT+ og Pride måtte settes på dagsordenen. Det var medlemsorganisasjonene som selv tok opp dette på et rådsmøte i dialogorganisasjonen, fordi de savnet mer kunnskap og fordi de ønsket en mer respektfull og forståelsesorientert samtale om disse temaene. Ikke lenge etter skjedde det en dramatisk begivenhet i Oslo som satte fart i planene.

25. juni 2022, under opptakten til den årlige Pride-festivalen, skjøt Zaniar Matapour mot en folkemengde på Hambros plass utenfor det skeive utestedet London Pub i sentrum av Oslo. Han drepte to personer og skadet minst 21. Etter hvert ble det klart at gjerningsmannen blant annet var motivert av en ekstrem tolkning av islam og at angrepet var rettet mot skeive og LHBT+-bevegelsen (NOU 2024). Selv om motivet var forankret i én ekstrem religiøs tolkning, var angrepet også en påminnelse om at fiendtligheten som finnes mot skeive kan finne begrunnelser i ekstreme tolkninger av flere religioner.

Terrorangrepet ved London Pub, som også omtales som «Pride-angrepet», førte til at STL bestemte seg for å samle de religiøse lederne i organisasjonen for å legge ned blomster ved London Pub. Deretter startet planleggingen av en serie dialogsamtaler mellom skeive troende og religiøse ledere.

Forholdet mellom religion, kjønn og seksualitet, som er en av vår tids store verdikonflikter, hadde fått et dødelig utfall. I tråd med Leirviks (2010) forståelse av «nødvendig dialog» mente STL at dette bare understreket nødvendigheten av dialogsamtaler mellom trossamfunn og skeive. Denne rapporten er en dokumentasjon og analyse av dialogsamtalene som foregikk mellom religiøse ledere og religiøse representanter for skeive organisasjoner i 2023.

STL hadde allerede bestemt seg for å arbeide med spørsmål knyttet til religion og LHBT+ før Pride-angrepet. Den religiøse motstanden mot kjønns- og seksualitetsmangfold var tydelig i månedene før skytingen, og i januar lanserte blant annet flere kjente kristne profiler «Foreldreoppbrot 2022: Vern våre barn mot kjønnsforvirrende undervisning» (Foreldreoppbrot 2022).² Oppbrotet ble også spredd blant verdikonservative muslimer, blant annet på Facebook. I

.....

² Foreldreoppbrotet fremhever at det «kun finnes to kjønn» og uttrykker sterk motstand mot en «ideologisk» og «flytende» forståelse av kjønn. Oppbrotet retter seg spesielt mot undervisning i skolen og kritiserer Rosa kompetanse for å skape en «giftig» «kjønnsforvirring hos barna våre».

STL uttrykte dessuten flere trossamfunn bekymring for skeiv kjønns- og seksualitetsundervisning i skolen rett før angrepet. STL bestemte seg for å sette temaet på agendaen, men skytingen fremskyndet arbeidet og bidro til at dialogsamtalene kom i gang.

For skeive var åpenbart Pride-angrepet sjokkerende, men likevel ikke helt uventet. Skeive har dårligere levekår enn resten av den norske befolkningen (Engvik 2022) og i en global sammenheng er motstanden mot skeive og LHBT+-bevegelsen massiv (Kuhar og Paternotte 2018). Mye av motstanden er forankret i religiøse tradisjoner, men uttrykkes i nye former. Skeiv rettighetskamp har blitt utvidet med nye kjønns- og seksualitetsuttrykk, og den religiøse mobiliseringen er et forsvar mot det som forstås som et angrep på den tradisjonelle kjernefamilien.

Den religiøse mobiliseringen mot LHBT+-bevegelsen kan også forstås som en motreaksjon på skeiv rettighetskamp internt i ulike trossamfunn. Skeive opplever mange former for utestenging i storsamfunnet, og for mange av dem er det en ekstra belastning å bli utestengt fra de religiøse fellesskapene de er vokst opp i og identifiserer seg med. Kampen for skeives rettigheter, inkludert deres individuelle trosfrihet, har i stor grad blitt imøtekommet i Den norske kirke. Men skeive kjemper fortsatt for å bli anerkjent som likeverdige trosfeller i flere andre norske trossamfunn. Foreldreoppropet gir et tydelig bilde av motstanden og vitner om hvilke utfordringer religiøse skeive står overfor i mange trosfellesskap.

Dialogprosjektet STL satte i gang var et forsøk på å bygge bro mellom norske trossamfunn og skeive. STL tok tidlig kontakt med internasjonal rådgiver i FRI - foreningen for kjønns- og seksualitetsmangfold (FRI), en person som var ordinert prest i Den norske kirke og hadde mange års erfaring med både skeiv rettighetskamp og dialogarbeid. De opprettet en styringsgruppe for prosjektet bestående av tre representanter fra skeive organisasjoner og tre representanter fra STL. Dialoggruppen ble sammensatt av sentrale ledere fra trossamfunn, representanter for paraplyorganisasjoner for trossamfunn og representanter for skeive organisasjoner. De skeive deltakerne var med ett unntak religiøse selv, fordi kombinasjonen religiøs og forkjemper for skeive rettigheter kunne gi dem en rolle som brobyggere.

Denne rapporten beskriver hvordan dialoggruppen kom i gang og hvordan den ble organisert. Den analyserer også hvorvidt dialogsamtalene kan bidra til STL-prosjektets hovedmålsetning om å skape større forståelse mellom norske trossamfunn og skeive.

1.2 Nybrotsarbeid

Norge er et av verdens mest sekulariserte land, og religion er på vikende front (Brottveit & Rafoss 2024). Tradisjonelle syn på kjønn og seksualitet er under press, og et mangfoldig syn på kjønn og seksualitet har blitt en del av den statlige styringen (KUD 2023b). STL er tros- og

livssynssamfunnenes interesseorganisasjon og har forståelse for at trossamfunnene kan være mer konservative i kjønns- og seksualitetsspørsmål enn majoritetsoppfatningen. Mange skeive religiøse forstår også trossamfunnenes syn. De kjemper for endringer, men de ønsker at endringer skal skje innenfra og ikke påtvinges utenfra. Dette er et viktig poeng. Et slikt innenfraperspektiv var viktig for STL, når de ønsket en dialog mellom religiøse ledere på den ene siden og skeive religiøse på den andre.

I likhet med tidligere tros- og livssynsdialoger var heller ikke målet med dette dialogprosjektet at deltakerne skulle endre teologi eller sitt syn på kjønn og seksualitet. Målsetningen var snarere at samtalerne skulle bidra til mer forståelse mellom partene, samt å motvirke dehumaniserende språk om skeive i trossamfunnene, for på den måten å skape et større rom for skeive i norske trosfellesskap.

Dialogsamtalene førte til en fellesuttalelse (Fellesuttalelse 2023: se appendiks) som både de religiøse lederne og de skeive deltakerne forpliktet seg til. I ettertid har både dialogen og fellesuttalelsen blitt beskrevet som nybrottsarbeid, både i norsk og internasjonal sammenheng (Joys 2023, OSCE/ODIHR 2024). Det finnes få eksempler på liknende dialogarbeid andre steder i verden, og prosjektet beskrives som enestående både i forhold til dialogsammensetningen, temaet for dialogen og resultatet av dialogsamtalene. Samtidig er det grunn til å stille mer dyptgående spørsmål om hvordan dialogen ble satt sammen, hvilken betydning sammensetningen hadde for dialogsamtalene og hvilke endringer dialogarbeidet førte til. Denne rapporten forsøker å svare på disse spørsmålene.

I tillegg er denne rapporten ment som et faglig grunnlag for STLs videre arbeid med religion og LHBT+. Religiøse ledere har autoritet og innflytelse i sine organisasjoner, blant annet i verdispørsmål (Døving og Thorbjørnsrud 2012). Slik vi oppfatter det hadde STLs rådsmedlemmer et ønske om at de religiøse ledernes deltakelse i dialogen skulle ha en «trickle down» effekt på grasrota i de trossamfunnene de er ledere for. Ledernes erfaringer med dialogen skulle bidra til kunnskapsheving og ha en holdningsskapende effekt for hvordan medlemmene i trossamfunnene ser på disse spørsmålene og måten de omgås skeive. I tillegg ønsker STL at denne rapporten skal være et kunnskapsgrunnlag for lokalt dialogarbeid i norske trossamfunn. STL ønsker blant annet å utarbeide et kursopplegg om religion og LHBT-spørsmålet, samt å starte opp dialogsamtaler om tematikken andre steder i landet. Denne rapporten analyserer derfor ikke bare selve dialogen, men også organiseringen og tilretteleggingen av dialogsamtalene slik at andre dialogaktører kan lære av dialogprosjektet.

1.3 Forskningsspørsmål og rapportens struktur

For å beskrive og analysere dialogprosjektet tar denne rapporten utgangspunkt i fire forskningsspørsmål:

- Hvordan ble dialogen organisert, og hvilken innvirkning hadde tilretteleggingen på hvordan dialogsamtalene utspilte seg?
- Hvilke problemstillinger opplevde deltakerne/gruppen som spesielt utfordrende, og på hvilke arenaer i samfunnet oppleves de som vanskelige?
- Hvordan skapes et godt ytringsklima og en god samtaleform i dialogsamtaler?
- På hvilken måte førte dialogsamtalene til endringer i deltakernes måter å se på forholdet mellom religion og LHBT+, og hvordan skjedde i så fall slike endringer?

For å svare på de fire forskningsspørsmålene er rapporten delt inn i seks hoveddeler. I del to gjør vi rede for metodevalg. Vi fikk ikke anledning til å observere selve dialogen, men vi fikk mulighet til å gjennomføre kvalitative intervjuer med både de som organiserte dialogen og de som deltok i dialogsamtalene. I dette kapittelet redegjør vi for enkelte metodevalg som hadde betydning for valg av teori og analytiske tilnærminger. I tillegg fremhever kapittelet noen forskningsetiske utfordringer. Forholdet mellom religion, kjønn og seksualitet er et spenningsfylt forskningsfelt og forskningsetiske hensyn la derfor noen føringer for datainnsamling og rapportskriving.

I del tre beskriver vi bakgrunnen for dialogprosjektet. Hensikten med denne delen er å belyse de endringene som preger forholdet mellom religion, kjønn og seksualitet i vår tid. Endringene kan oppsummeres i religiøs tilpasning på den ene siden og religiøs motstand på den andre. Kapittelet tar utgangspunkt i det internasjonale bildet, men zoomer også inn på norske forhold. Norge har blitt et mer mangfoldig samfunn, og skeiv religiøs rettighetskamp har blitt et flerreligiøst fenomen som norske trossamfunn og STL i økende grad har måttet ta stilling til. Bakgrunnskapittelet avslutter med å peke på at STL er en dialogorganisasjon. STLs erfaring med dialogarbeid gjør at organisasjonen har særlige forutsetninger for å bygge bro mellom trossamfunn og religiøse skeive.

I del fire beskriver vi det teoretiske grunnlaget vi har benyttet oss av i analysen av dialogarbeidet. Denne delen inneholder teoretiske perspektiver på skeiv rettighetskamp (anerkjennelsespolitikk), styring av religion, kjønn og seksualitet ('governance') og dialogarbeid (dialogteori). Denne delen gir noen verktøy til å fortolke dialogsamtalene ut fra intervjumaterialet. Teorien belyser hvordan dialog kan bidra til anerkjennelse av marginaliserte grupper, hvilke endringer dialogsamtaler mellom to parter kan føre til og hvordan dialogprosjekter kan brukes som et styringsverktøy på tros- og livssynsfeltet.

I del fem analyserer vi dialogarbeidet. I denne delen beskriver og analyserer vi først hvordan dialogen ble organisert og tilrettelagt. Deretter viser vi hvilke temaer som var spesielt utfordrende

å snakke om og hvordan dialoggruppen lyktes i å etablere et ytringsklima som gjorde det mulig å snakke sammen om temaene man var uenig om. Så ser vi nærmere på innholdet i fellesuttalelsen deltakerne forpliktet seg til, og på hvilken måte dokumentet slektet på og skiller seg fra tidligere fellesuttalelser. Til slutt drøfter vi om hvorvidt dialogarbeidet kan forstås som et uttrykk for statlig styring av religion, kjønn og seksualitet.

I del seks, som er avslutningskapittelet, svarer vi på forskningsspørsmålene ut fra rapporten som helhet. I denne delen drøfter vi hvordan dialogen ble organisert, hvordan det ble lagt til rette for et godt ytringsklima og en trygg ramme rundt samtalerne, hvilke temaer deltakerne opplevde som spesielt vanskelige å snakke om, og hvorvidt, og i tilfelle hvordan, dialogen kunne føre til endringer i deltakernes måter å se på forholdet mellom religion og LHBT+. I avslutningen drøfter vi i tillegg dialogprosjektets betydning i et videre tros- og livssynsfelt, der forholdet mellom religion, kjønn og seksualitet er i endring.

2. Metode og data

2.1 Kvalitative intervjuer

For å svare på forskningsspørsmålene beskrevet i innledningen bestod forskningsmetoden av kvalitative intervjuer med dialogdeltakerne og STL-ansatte som var involvert i planleggingen og den praktiske tilretteleggingen. Direkte observasjon av dialoggruppens samlinger kunne ha gitt oss bedre data om interaksjonen og dynamikken i dialogprosessen, men STL var bekymret for at en slik ekstern tilstedeværelse kunne ha negativ påvirkning på dialogen.

LHBT+ og religion er et kontroversielt tema. For både STL, de religiøse lederne og de skeive representantene var det derfor et overordnet hensyn å legge til rette for at dialoggruppen ble opplevd som et trygt ytringsrom der deltakerne kunne snakke åpent. Fasilitatorene refererte til et prinsipp hentet fra Chatham House, et britisk institutt som arbeider med internasjonal dialog og konfliktløsning. The Chatham House Rule innebærer at alle står fritt til å bruke kunnskap og innsikt ervervet gjennom dialogen, men ingen skal bli sitert eller navngitt utenfor dialogrommet. Hensikten er at deltakerne skal føle seg friere til å ytre seg slik de vil. Dette hensynet var også en grunn til at vi ikke fikk muligheten til å observere dialogen. I stedet samtykket alle deltakerne til å la seg intervju om sine erfaringer i dialoggruppen.

Samtidig var ikke vi som forskere helt utestengt fra observasjon av dialogarbeidet. I forkant av den andre dialogsamlingen på Thon hotell i Oslo sentrum presenterte STL oss for dialogdeltakerne. Vi presenterte forskningsplanen vår og hadde uformelle samtaler med enkelte religiøse ledere og skeive deltakere. Vi deltok også på et lukket møte i regi av STL på Kirkens hus i mai 2023, der Rosa kompetanse, fagavdelingen til FRI, var invitert for å presentere seg for noen av trossamfunnene i STL. Noen av samfunnenes representanter stilte kritiske spørsmål, blant annet om Rosa kompetanses angivelige kjønnsideologi. Vi fikk dermed et lite innblikk i et kontroversielt tema og hvordan skeive representanter og religiøse aktører snakker sammen om slike temaer.

Kvalitative intervjuer er godt egnet til å samle informasjon for å beskrive hendelser eller handlinger i etterkant, og egner seg til å analysere hvordan deltakerne oppfatter og fortolker hendelsene og handlingene (Kvale og Brinkmann 2015, s. 135). STLs målsetning er at erfaringer og eventuelle nye innsikter fra dialoggruppen skal ha varig betydning og kunne tilbakeføres til deltakernes trossamfunn og organisasjoner. Det er derfor vel så viktig å kartlegge og analysere hvordan dialogdeltakerne fortolket dialogsamtalene og hvordan de forholder seg til dialogen i ettertid.

Vi har gjennomført 14 intervjuer med 20 forskjellige personer. Ti av intervjuene var individuelle og fire av dem var gruppeintervjuer som inkluderte mellom to og fire personer. Gruppeintervju ble i noen tilfeller valgt av praktiske årsaker, da mange av deltakerne var mye opptatt. Det viste seg å være krevende å lage individuelle intervjuavtaler med alle innenfor den planlagte tidsrammen. STL var behjelpelige med kontaktetablering og tilrettelegging for intervjuene.

Samtidig har både individuelle intervjuer og gruppeintervjuer fordeler og ulemper. I de individuelle intervjuene har åpenbart den ene personen mer tid til å dele sine fortolkninger, samt at terskelen sannsynligvis er lavere for å dele sine synspunkter. På den annen side skaper gruppeintervjuer en helt egen dynamikk der deltakerne fortolker sine egne opplevelser i samspill med de andre deltakernes fortolkninger. Kombinasjonen av begge intervjumetodene gjorde at vi fikk et rikere intervjumateriale.

I første omgang intervjuet vi prosjektlederen, STLs generalsekretær (heretter STL-leder), som var til stede under alle samlingene og gikk inn i dialoggruppen som deltaker underveis, én STL-rådgiver som var med å lede dialoggruppen som medfasilitator og en annen rådgiver i STL som var involvert i organiseringen og som skrev stikkordspregete referater fra samlingene. Videre intervjuet vi dialoggruppens hovedfasilitator, som var internasjonal rådgiver i FRI, alene og etterpå sammen med medfasilitatoren fra STL. Deretter intervjuet vi dialogdeltakerne. Blant de religiøse lederne var to av intervjuene gruppeintervjuer mens de to andre var individuelle intervjuer. Blant representantene for de skeive organisasjonene var fire av intervjuene individuelle og ett av dem gruppeintervju.

Deltakerne i dialoggruppen kan deles inn i to hovedkategorier: Representanter fra skeive organisasjoner og representanter fra trossamfunn eller paraplyorganisasjoner som er medlem i STL. Det var åtte deltakere fra hver hovedkategori.

Norge kristne råd (NKR) var representert med en religiøs leder fra Den serbisk-ortodokse kirke og Den Evangelisk-Lutherske Frikirkens (Frikirken) representant i NKR. Muslimske Dialognettverk (MDN) var representert ved religiøse ledere (imamer) med tilhørighet til Islamic Cultural Centre Norway (ICC) og Det Islamske Fellesskap Bosnia-Herzegovina. For øvrig var det en religiøs leder (munk) fra Buddhistforbundet og religiøse ledere (biskop/preses) for Oslo katolske bispedømme og Den norske kirke. Det Mosaiske Trossamfund i Oslo var representert ved sin religiøse leder (rabbiner).

Fra de skeive organisasjonene ble det bevisst rekruttert personer som var religiøse i tillegg til at de hadde erfaring som aktivist eller leder i en skeiv organisasjon. Det var ett unntak: En av deltakerne ikke var religiøs selv, men representerte den største av de skeive organisasjonene (FRI) og var enig i målsetningene for dialogprosjektet. De øvrige skeive deltakerne representerte eller hadde erfaring fra henholdsvis Skeiv Ungdom (SkU), Skeivt kristent nettverk (SKN), Skeiv Verden eller Åpen Kirkegruppe (ÅK). Det var kvinner og menn blant de skeive, både cispersoner

og trans og ikke-binære. Blant de religiøse skeive deltakerne var kristendom, islam og buddhisme representert, men ikke jødedom. En organisasjon for skeive muslimer, Salam, var ikke representert i dialogprosjektet (se kapittel 3.4 og 5.1 om dette).

Intervjuene var en mellomting mellom strukturerte og semistrukturerte samtaler. De var strukturerte i den forstand at de tok utgangspunkt i et fast oppsett med spørsmål, der spørsmålene og rekkefølgen på dem var fastlagt i forkant av intervjuet (Kvale og Brinkmann 2015 s. 138). Grunnlaget for denne strukturen var en intervjuguide som bestod av om lag ti spørsmål som vi stilte deltakerne i samtlige av intervjuene. Ut fra forskningsspørsmålene ønsket vi å belyse hvordan deltakerne beskrev dynamikken i dialoggruppen. Samtidig kan intervjuene beskrives som semistrukturerte. Noen snakket friere enn andre og hadde ikke behov for å følge intervjuguiden systematisk og kronologisk.

Alle intervjuene ble tatt opp på lydopptaker og deretter transkribert ved hjelp av UiOs transkriberingsverktøy Whisper fra OpenAi. Vi leste deretter gjennom transkripsjonene og renskrev intervjuutskriftene. Vi møtte de aller fleste av deltakerne fysisk, mens noen av intervjuene foregikk gjennom videomøter på Zoom. I ett av Zoom-møtene ble lydkvaliteten på opptaket svært dårlig, og vi mangler derfor transkripsjon fra ett intervju. Likevel ga intervjuet oss et helhetsinntrykk av hvordan deltakeren opplevde dialogen. Vi mener ikke at det har fått betydning for analysearbeidet og rapporten som helhet at én av transkripsjonene manglet.

2.2 Forskningsetikk

Prosjektet ble meldt til Sikt – kunnskapssektorens tjenesteleverandør og fulgte forskningsetiske retningslinjer. Det medfører blant annet at deltakerne fikk skriftlig informasjon om forskningsprosjektet og deres rettigheter knyttet til deltakelse i prosjektet. I forbindelse med intervjuene innhentet vi også skriftlig samtykke og i noen tilfeller muntlig samtykke for deltakelse. Samtidig hadde prosjektet ulike faser som krevde spesielle etiske refleksjoner og hensyn. Alle deltakerne har fått tilbud om å lese rapporten før den ble trykket, og vi har gjort noen endringer i sitat eller referering etter ønske fra de intervjuede.

Spørsmål om LHBT+ og religion er hver for seg sensitivt, og forskningsetisk kan kombinasjonen være utfordrende å forske på. Alle deltakerne, med unntak av Den norske kirkes representant, tilhører en minoritet på en eller annen måte. Det er imidlertid forskjell på å representere et stort og etablert minoritetstrossamfunn som Frikirken og å være transperson med religiøs identitet. Deltakerne har også ulik grad av erfaring som offentlige talspersoner og aktivister. Dette krever nøye individuell vurdering av hvordan vi beskriver og gjengir dem i denne rapporten. Hvem som deltok i dialoggruppen er offentlig kjent, og de har latt seg avbilde i forbindelse med at de underskrev en samlet felleserklæring etter den siste samlingen. Vi refererer imidlertid ingen ved

navn når vi bruker intervju- eller observasjonsdata, og vi unngår for det meste å gi identifiserbare opplysninger slik at utsagn ikke kan spores tilbake til enkeltpersoner. Unntak kan være utsagn fra religiøse ledere som de også har uttrykt offentlig i andre sammenhenger, og utsagn fra STLs leder.

Tematikken er også krevende for oss forskere. Vi ønsker å påpeke at begge forskerne bak denne rapporten er heteroseksuelle cismenn (kjønnsidentitet i samsvar med medfødt/tildelt biologisk kjønn). Ifølge queer theory, eller skeiv teori på norsk, betyr denne kombinasjonen at vi har en heteronormativ identitet som kan gjøre det utfordrende for oss å forstå skeive perspektiver. Vi har gjort vårt beste for å unngå å trå feil, for eksempel i forhold til terminologien som skeive bruker i beskrivelsene av sin egen kjønnsidentitet eller seksualitet. Det var nødvendig å vise varsomhet i intervjuene, men også i skrivingen av selve rapporten. Det er viktig at deltakerne opplever at de er riktig beskrevet. Vi har valgt å konsekvent omtale de skeive dialogdeltakerne med det nøytrale kjønnspronomenet hen, av hensyn til anonymiseringen. Av samme grunn omtaler vi alle de (fire) kristne religiøse lederne som «prester» i analysen.

Når vi bruker begrepet LHBT+ ønsker vi også å skille mellom mennesker og sak. LHBT+-identiteten er bare én av flere identitetsmarkører, og de fleste skeive religiøse ønsker å leve vanlige liv innenfor sine trossamfunn uten å «være en sak» (Elgvin, Grønningsæter og Larsen 2020, s. 62). I rapporten omtaler vi derfor LHBT+-personer først og fremst som skeive. For både en del religiøse skeive og religiøst motiverte motstandere av kjønns- og seksualitetsmangfold forstås imidlertid LHBT+ også som sosial bevegelse, der skeiv rettighetskamp står sentralt. I denne rapporten beskrives LHBT+ dermed også som en sak, der ulike interesser står i et motsetningsforhold til hverandre.

3. Bakgrunn

3.1 Den skeive vendingen

STL-dialogen inkluderte religiøse ledere fra kristendom, islam, jødedom og buddhisme på den ene siden og religiøse skeive representanter for ulike LHBT+-organisasjoner på den andre. Kjønnrepresentasjon har gradvis fått større betydning i norske tros- og livssynsdialoger (Grung 2006) og innenfor LHBT+-bevegelsen er representasjon viktig. Dialogprosjektets styringsgruppe hadde derfor sørget for at personer som identifiserte seg som L, H, B, og T var representert i dialogen.

LHBT er en forkortelse for lesbiske (L), homofile (H), biseksuelle (B) og transpersoner (T). Samtidig finnes det flere andre kjønnsidentiteter og seksualiteter som for eksempel interkjønn/intersex (I). Begrepet queer (Q), som oversettes til skeiv på norsk, brukes dessuten både som samlebetegnelse for alle skeive og som en betegnelse på personer som har en flytende forståelse av kjønn. For å inkludere interkjønn og queer bruker derfor mange aktører forkortelsen LHBTIQ i beskrivelsen av kjønns- og seksualitetsmangfold. Ulike forkortelser kan skape forvirring og det er også vanlig å bruke plusstegnet (+) etter T-en eller Q-en for å tydeliggjøre at alle er inkludert. I dialogprosjektet brukte STL betegnelsen LHBT+, blant annet i fellesuttalelsen som deltakerne forpliktet seg til. Myndighetene bruker samme terminologi i sine styringsdokumenter (KUD 2023b). I denne rapporten har vi vektlagt STLs og myndighetenes begrepsbruk og anvender derfor betegnelsen LHBT+. Når vi omtaler personer som identifiserer seg med en av bokstavene, beskriver vi dem som skeive ut fra den engelske fellesbetegnelsen queer. Vi bruker også uttrykket homofile om både homofile menn og (lesbiske) kvinner.

LHBT+-paraplyen er et uttrykk for spesifikke identiteter og praksiser, men er også samlet sett en relativt ny sosial bevegelse, som møter nye former for motstand (Kuhar og Paternotte 2018). LHBT+-bevegelsen utviklet seg fra slutten av 1960-tallet i USA gjennom skeiv rettighetskamp som inkluderte transpersoner. Mens homofil rettighetskamp i Norge i utgangspunktet var begrenset til LHB, altså lesbiske (L), homofile (H) og i noe mindre grad bifile (B). Også LHBT+-bevegelsen inneholder indre motsetninger, og transpersoner (T) og interkjønn (I) ble gradvis inkludert i paraplyen og skeiv rettighetskamp. Pluss-tegnet (+) dekker kategorier som ikke faller helt inn under bokstavene, for eksempel en kjønnsidentitet som verken er mann eller kvinne – ikke-binær. Mens interkjønn er en betegnelse brukt om mennesker som har kroppar som skiller seg fra det som vanligvis assosieres med «mannskropper» eller «kvinneskropper». Interkjønn er altså ikke det samme som å være ikke-binær, som er en kjønnsidentitet. Selv om hver av disse gruppene har ulike særtrekk, har de ofte felles erfaringer med diskriminering i storsamfunnet. Dette gjelder ikke minst religiøse skeive, som i tillegg opplever diskriminering i religiøse miljøer

som historisk har vært blant de tydeligste motstanderne av kjønns- og seksualitetsmangfold (Endsjø 2009).

Samtidig har det engelske begrepet Queer (Q) en egenartet forhistorie og betydning. Queer betydde i utgangspunktet unormal og ble deretter brukt som en nedsettende betegnelse på homofile. På 1980-tallet tok imidlertid LHBT+-personer eierskap til begrepet og brukte det som en positiv identitetsmarkør. På begynnelsen av 1990-tallet begynte forskere imidlertid å bruke begrepet til å utvikle ny kjønnsteori kjent som «queer theory» (de Lauretis 1991). Warner (1991) beskrev kjønnsrollene i samfunnet som «heteronormative» og forskere som Butler (1999) introduserte mer flytende forståelser av kjønn og seksualitet.

Queer theory er et omdiskutert forskningsfelt og for mange skeive som identifiserer seg som enten menn eller kvinner er queer et verdiladet begrep. For mange forkjempere for tradisjonelle syn på kjønn, ekteskap og familie er begrepene queer og queer theory dessuten synonymt med såkalt «radikal kjønnsideologi». Mange engelskspråklige forskere er innforstått med at queer har flere betydninger, men velger likevel å bruke begrepet som en enkel samlebetegnelse for alle skeive. Den norske oversettelsen for queer, altså skeiv, er i mindre grad knyttet til queer theory og er derfor enda mer anvendelig som samlebetegnelse på LHBT+ personer.

Vi har i dette bakgrunnskapittelet beskrevet en overgang fra lesbisk (L), homofil (H) og bifil (B) rettighetskamp til en bredere sosial bevegelse inspirert av queer theory og en mer mangfoldig og flytende forståelse av kjønn og seksualitet. Den såkalte «skeive vendingen» har derfor hatt stor betydning for LHBT+-bevegelsen (Johansen 2022, s. 211), men også for ulike former for motstand (inkludert religiøse) mot nye forståelser av kjønn og seksualitet, ofte beskrevet som radikal kjønnsideologi (Kuhar og Paternotte 2018). Dette betyr selvsagt ikke at seksualitetsmangfold er noe nytt eller at religiøse og ikke-religiøse aktører har forholdt seg passivt til mangfoldet tidligere. Tvert imot. Likevel er den massive religiøse mobiliseringen for tradisjonelle forståelser av familie og kjønnsroller et senmoderne fenomen og en motreaksjon til skeiv rettighetskamp og et synligere kjønns- og seksualitetsmangfold (Endsjø 2022).

3.2 Religiøs motstand og tilpasning

I ulike deler av verden mobiliserer ytre-høyre grupper mot såkalt radikal kjønnsideologi, som ifølge slike aktører er skapt av venstresiden, feminister, skeive og kjønnsforskere for å undergrave tradisjonelle familieverdier (Kuhar og Paternotte 2018). I mange tilfeller resonerer slike høyreorienterte oppfatninger med verdikonservative religiøse fortolkninger av kjønn og seksualitet. Ifølge Endsjø (2009, s. 128) ligger religiøs motivasjon til grunn for de fleste forsøk på å «oppretholde, styrke eller gjeninnføre forbud mot eller diskriminering av likekjønnet

seksualitet». I Norge var det religiøst motiverte Pride-angrepet i 2022 en utløsende faktor for at STL bestemte seg for å organisere en dialog mellom religiøse ledere og skeive.

Deltakerne i STL-dialogen tilhørte kristendom, islam, jødedom, og buddhisme. I likhet med andre religioner er samtlige av dem kjønnede og patriarkalske tradisjoner, som har påvirket oppfatninger om kjønn og seksualitet i samfunnet sterkt. Grenser for maskulinitet og femininitet står sentralt i religion, og religiøse tradisjoner har definert seksualitet og grenser mellom akseptert/ren og ikke-akseptert/uren sex (Rochfort og Sanna 2013). Den religiøse innflytelsen innebærer at religiøse aktører kan ha makt til å styre og begrense menneskers kjønns- og seksualitetsliv (Sky 2007). Religion har altså vært en premissleverandør for heteronormativitet, den dominerende forståelsen av kjønn og seksualitet (Butler 1999).

Blant de åtte religiøse lederne som deltok i dialogen var syv av dem representanter for de monoteistiske religionene jødedom, kristendom og islam. I de tre religionene har den tradisjonelle oppfatning vært at Gud skapte mennesket til kvinne og mann, at de to kjønnene er komplementære og at likekjønnet sex er en synd (Portier 2017). En utbredt fortolkning i alle de tre religiøse tradisjonene er at homofil orientering ikke er en synd i seg selv, men at praktiseringen av likekjønnet sex er syndig. En av de religiøse lederne i dialogen var buddhist. Buddhismen har ikke en skapende Gud, men inneholder også klare kjønnsroller. Blant annet må buddhistmunker være menn og nonner kvinner. Når det gjelder seksuell adferd forbyr buddhisme sex som skader andre, men likekjønnet sex står ikke i veien for å oppnå en tilstand av nirvana (Jacobsen 2018).

Samtidig er det slik at religioner er kontekstuelle tolkningstradisjoner i kontinuerlig endring. Forskning viser at det historisk sett har vært mest intoleranse mot homofili i kristne kulturer (Endsjø 2009), blant annet sammenliknet med muslimske samfunn i førkolonial tid. Dette bildet endret seg blant annet som følge av etableringen av nye nasjonalstater i Midtøsten, der religiøse og sekulære aktører la grunnlaget for en langt mer homofiendtlig islamsk heteronormativitet (El-Rouayheb 2009). Buddhismen på sin side blir beskrevet som en av de mest homovennlige religionene. Samtidig er dette bildet ufullstendig. I Myanmar, der størsteparten av befolkningen er buddhister, blir skeive utsatt for vold og diskriminering. En utbredt folkelig buddhistisk oppfatning i landet er at grenseoverskridende seksualitet i tidligere liv kan føre til at man blir gjenfødt som skeiv. Denne fortolkningen av karma brukes til å rettferdiggjøre diskriminering av skeive (Chua og Gilbert 2015). Disse motsetningene viser betydningen av kontekst og at det dermed er problematiske å beskrive én religion som mer vennlig eller fiendtlig innstilt overfor skeive enn en annen.

Samtidig inneholder alle de fire religionene som deltakerne i STL-dialogen identifiserte seg med et bredt internt mangfold av kjønnede religiøse fortolkninger og praksiser. Hver av de ulike religionene inneholder forskjellige teologiske retninger, som også formes av geografisk og

kulturell forankring. Betydningen av disse variablene kommer også til uttrykk i norske trossamfunn, hvor kjønnsroller og kjønnede praksiser formes av teologi, transnasjonale bånd og ulik grad av tilknytning til Norge (Linge 2024).

Homoseksualitet og LHBT+ er moderne begreper og har blitt fortolket av religiøse aktører på helt nye måter. Som et utgangspunkt for STL-dialogen er det særlig religiøse motreaksjoner på den globale LHBT+-bevegelsen, feiring av Pride og kjønns- og seksualitetsundervisning i skolen som er viktige utgangspunkt. I ulike deler av verden har både sekulære og religiøse aktører mobilisert mot det de beskriver som en ny radikal «kjønnsideologi». Begrepet, som først ble utviklet av aktører i Den katolske kirken for å beskrive det de mente var en trussel mot den tradisjonelle kjernefamilien, ble siden tatt i bruk av vestligortodokse kirker som Den russisk-ortodokse kirke (Kuhar og Paternotte 2018).

I sin mest ekstreme form fører mobiliseringen mot LHBT+-bevegelsen til voldshandlinger mot skeive. Globalt er muslimske majoritetsland blant de mest LHBT+-fiendtlige, både når det gjelder holdninger i befolkningen og lovverk som begrenser skeives rettigheter (Rahman 2014, s. 51-56). Noen av disse landene, deriblant Iran praktiserer dødsstraff for homofili. I tillegg fremstår ikke-statlig jihadisme som ekstremt reaksjonær overfor kjønnsmangfold. Denne motstanden kom blant annet til uttrykk gjennom terrorangrepet mot den skeive nattklubben Pulse i Orlando i 2016 og Den islamske statens (IS) ekstremt voldelige homofobi (Zelin og Olidort 2016). I Norge har personer fra den jihadistiske grupperingen Profetens Ummah blant annet tatt til orde for drap og steining av homofile (Narvesen 2013). Pride-terroren viste i 2022 det voldelige potensialet til dette miljøet (NOU 2024). Selv om islam ikke er en særskilt homofiendtlig religion i seg selv, viser likevel slike hendelser at det finnes et egenartet potensial for vold mot skeive i ekstreme fortolkninger av islam. Samtidig foregår religiøst motivert mobilisering mot skeive på tvers av ulike religioner. I 2005 knivstakk for eksempel en jødisk ekstremist tre deltakere i en Pride-markering i Jerusalem (Endsjø 2009).

Samtidig har den nye synligheten av og rettighetskamp for kjønns- og seksualitetsmangfold også vist seg i mer liberale strømninger innad i de ulike religionene. Innenfor kristendom ordinerer for eksempel de protestantiske stats- eller folkekirkene i Skandinavia prester som lever i likekjønnede parforhold. De åpnet for likekjønnede ekteskap på 2010-tallet. De protestantiske frikirkene er også i endring. I flere av disse kirkene finnes det både konservative og liberale fløyer, og uenighet om blant annet likekjønnet ekteskap skaper splid og splittelser. I Den katolske kirken finnes det også tegn på endring. I 2023 uttalte pave Frans at kirken må bli bedre på å inkludere skeive og at katolske prester kan gi likekjønnede par kirkens velsignelse (Ballano 2024). Innenfor Islam skjer det også endringer. I 2012 åpnet en av de første LHBT+-moskéene i verden dørene i Paris. Lignende LHBT-vennlige muslimske forsamlinger har blitt åpnet i USA, Sør-Afrika og Berlin. Slike moskéer hører til unntakene, men moskéens initiativtaker Ludovic-Mohamed Zahed har

likefult slått fast at «dialogen har begynt i Islam» og at det ikke var tilfellet bare ti år tilbake i tid (Di Caro 2019).

Samtidig påvirkes kunnskapen om forholdet mellom religion, kjønn og seksualitet av dominerende samfunnsdiskurser. I så måte bidrar det negative fokuset på islam i media til at muslimske trossamfunn blir oppfattet som et særskilt hinder for inkludering av skeive. Imidlertid praktiserer andre norske trossamfunn, både kristne og jødiske, et vel så konservativt syn på for eksempel likekjønnet ekteskap som flere av de muslimske samfunnene (Linge 2024).

3.3 Endringsprosesser i norske trossamfunn

De religiøse lederne som deltok i STL-dialogen speilet en del av det interne mangfoldet beskrevet ovenfor. Deres syn på skeive og religion formes av de religiøse tradisjonene de er en del av, men også av endringer i synet på skeive i samfunnet for øvrig. Gjennom siste halvdel av 1900-tallet gjennomgikk Norge store kulturelle endringsprosesser der nye holdninger og lovgivning om sex og samlivsspørsmål brøt med tradisjonelle kristne normer. Dette gjaldt blant annet avkriminaliseringen av likekjønnet sex i 1972, innføringen av partnerskapsloven i 1993, som åpnet for registrerte likekjønnede partnerskap, og den nye ekteskapsloven som i 2009 ga likekjønnede par anledning til å gifte seg. Ifølge Moxnes (2016) utfordret slike samfunnsendringer standpunkter i kirken som tidligere hadde blitt tatt for gitt. Mens en nytenkende fløy åpnet opp for å diskutere tradisjonelle kristne holdninger til homoseksualitet, dannet det seg også en konservativ og reaksjonær fløy. Siden heteronormativitet hadde vært tatt for gitt, måtte denne fløyen utvikle en ny kjønnsideologi og nye begrunnelser for å avvise homofili. Talspersoner for den konservative vil nok være uenig i en slik fremstilling. De vil hevde at det er den konservative fløyen som representerer den kristne tradisjonen og at det er den progressive fløyen som har utviklet nye kjønnsideologier.

Det er mye som tyder på at liknende prosesser også foregår i andre trossamfunn. Gjennom blant annet Pride-feiringen er LHBT+-bevegelsen synligere i offentligheten enn før, og det finnes et stort mangfold av nye skeive religiøse organisasjoner og talspersoner (Bøe 2022). Den økte synligheten og det nye mangfoldet gjør at trossamfunn i større grad må ta stilling til religion, kjønn og seksualitet. I likhet med fløydannelsen i den norske kirke preges også mange av de andre trossamfunnene av både inkluderende og ekskluderende fløyer. Denne utviklingen er spesielt tydelig i protestantiske frikirker der fløyer har brutt ut og valgt å slutte seg til mer liberale eller konservative kirkesamfunn. Vårt land (2024) beskriver utviklingen som et historisk skifte, der etikken nå har større betydning enn dogmatikken for konfesjonelle skillelinjer og splittelser.

Blant de fire kristne deltakerne i STL-dialogen hadde to av dem lederverv i Den norske kirke og Den Evangelisk Lutherske Frikirke (Frikirken). Begge er protestantiske kirker med en sterk

historisk forankring i Norge. Samtidig er kirkene svært forskjellige trossamfunn med ulik tilnærming til kjønsspørsmål. Historisk har riktignok Den norske kirke vært en premissleverandør for intoleranse mot homofile (Laksaa 2016), men i dag praktiserer kirken et liberalt syn på kjønn og seksualitet. I 2016 vedtok Kirkemøtet å anerkjenne likekjønnet ekteskap i kirken, som innebar at det ble laget en liturgi for vigsel av likekjønnede par.

Samtidig anerkjente kirken at det var stor intern uenighet om synet på ekteskap, og vedtaket innebar at Kirkemøtet anerkjente to syn på likekjønnet ekteskap. Homofile, lesbiske og transpersoner ordineres dessuten som prester og i 2016 opprettet kirken en arbeidsgruppe for LHBT+ (Kirken.no 2024). Siden den gang har kirken i økende grad rettet oppmerksomheten mot LHBT+-spørsmål, og i 2022 uttalte Bispemøtet at kirken har påført homofile «stor skade og smerte» (Bispemøtet 2022). Offisielt står kirken dermed for et inkluderende syn på skeive. Åpenheten har samtidig synliggjort et mangfold av holdninger til LHBT+ innenfor folkekirken, som inkluderer alt fra ganske konservative standpunkter til svært progressive synspunkter.

Sammenliknet med Den norske kirke kjennetegnes de protestantiske frikirkene av et langt mer konservativt syn i etiske spørsmål, særlig i forhold til samlivsetikk. Inntil nylig har samtlige av disse kirkene vært motstandere av homofilt samliv og ansettelse av homofile eller transpersoner i kirkesamfunnene (Sødal 2018). Det er også slik at flere av frikirkene bare godkjenner mannlige pastorer. Dette synet utfordres i økende grad internt, samtidig som et konservativt flertall ofte markerer de tradisjonelle posisjonene enda tydeligere enn før. «Felleskristen erklæring om kjønns- og seksualitetsmangfold» (Felleskristen.no 2024), som ble lansert av 31 kristne kirkesamfunn og organisasjoner i 2024 er et tydelig eksempel på en slik posisjonering. Erklæringen minnet om «Foreldreoppdrag: Vern våre barn mot kjønnsforvirrende undervisning» fra 2022, men uttrykte samtidig et tydeligere teologisk standpunkt i kjønns- og seksualitetsspørsmål.³

De to andre kristne lederne kom fra henholdsvis Den katolske kirke og Den serbisk-ortodokse kirke i Norge (sistnevnte representerte imidlertid NKR i dialogen). I de to kirkene ordineres kun menn som prester og ekteskapet mellom menn og kvinner defineres som sakramenter (Hadland 2018). I motsetning til de protestantiske kirkesamfunnene i Norge, er de to kirkene underlagt henholdsvis paven i Vatikanet og patriarken i Beograd. I praksis betyr den hierarkiske og transnasjonale autoritetsstrukturen at avgjørelser om endringer i kjønns- og seksualitetsspørsmål tas sentralt og at eventuelle endringer går langsomt. Denne autoritetsstrukturen har avgjørende

³ Erklæringen hevder å ha som verdigrunnlag at alle mennesker skal møtes med «respekt, saklighet og vennlighet», men slår samtidig fast at Gud har skapt menn og kvinner, at ekteskapet er for «én mann og én kvinne», at det finnes «kun to biologiske kjønn», at ideen om subjektivt kjønn «bygger på ideologi» og at undervisningen av barn og unge om flytende kjønn er «dypt problematisk».

betydning for hvordan de to kirkene tolker og forholder seg til spørsmål om kjønn og seksualitet i Norge. I 2024 sluttet Den katolske kirke, ved Norsk katolsk bisperåd, seg til Felleskristen erklæring.

En jødisk ortodoks rabbiner fra Det Mosaiske Trossamfund i Oslo deltok i dialogen. Det finnes et stort internt mangfold i jødedom, og ortodoks jødedom skiller seg blant annet fra reformert jødedom. I ortodoks jødedom ordineres kun menn som rabbinere, og ekteskapet er en pakt mellom en mann og en kvinne. Blant reformerte jøder er det imidlertid langt større toleranse for homoseksualitet (Endsjø 2009), både for homofile rabbinere og vielser av likekjønnede par (Groth 2019). Det Mosaiske Trossamfund i Oslo er et ortodokst jødisk trossamfunn. I praksis betyr denne forankringen blant annet at likekjønnede par ikke kan gifte seg i synagogen. Samtidig er samfunnet delt i spørsmål om homofili og likekjønnet ekteskap. Meningsutvekslinger i offentligheten mellom ulike ledere i trossamfunnet viser at det er et relativt stort rom for uenighet om kjønns- og seksualitetsspørsmål (Northug og Larsen 2022).

To sunnimuslimske imamer deltok i dialogen. I likhet med kristendom og jødedom finnes det et stort internt mangfold også i islam. Innenfor både sunni- og sjia-islam er imidlertid imamrollen tradisjonelt forbeholdt menn og ekteskapet er en pakt mellom en mann og en kvinne. Dette synet har blitt videreført i samtlige av de norske moskeene. Samtidig har flere norske moskeer fått et mer inkluderende syn på skeive over tid. Mens flere talsmenn for moskeene på 2000-tallet uttalte at homofile muslimer ikke finnes eller at de må helbredes (Narvesen 2013), uttalte ICC-moskéen i 2022 at samfunnet ønsket å sette homofili på dagsordenen og bekjempe homofobe holdninger (Riaz 2022). Som med jøder og kristne viser forskning at også muslimer er delt i synet på kjønnsroller og skeive (Eidhamar 2017).

En buddhistisk munk deltok i dialogen. Som tidligere nevnt er buddhisme i utgangspunktet langt mer inkluderende overfor skeive enn de andre religionene i STL-dialogen. Denne åpenheten kommer også frem på Buddhistforbundets nettsider, der tre artikler redegjør for buddhismens syn på skeive (Vermeulen 2020). Samtidig er også buddhisme en svært mangfoldig religion med ulike syn på kjønn og seksualitet. For eksempel har den eksiltibetanske gudekongen Dalai Lama ved flere anledninger uttalt at homoseksualitet er i strid med buddhismen (Endsjø 2009). Som tidligere nevnt viser også forskning at skeive i Myanmar utsettes for teologisk begrunnet vold og diskriminering av andre buddhister (Chua og Gilbert 2015). Disse spenningene gjenspeiler seg sannsynligvis også blant buddhister i Norge, der buddhistiske migrantsamfunn har tilknytning til ulike sørøstasiatiske kulturer.

Det var altså et stort mangfold av religiøse ledere representert i STL-dialogen. De religiøse tradisjonene er svært ulike, også i forhold til tolkning av kjønn og seksualitet. Religiøs tolkningstradisjon har betydning for de ulike trossamfunnenes inkludering eller ekskludering av skeive. Samtidig er religioner kontekstuelle tradisjoner og normsystemer, og samtlige av

religionene som var representert i dialogen har vært delaktige i diskriminering av skeive. Alle trossamfunnene i dialogen har imidlertid også en forankring i norsk kontekst. Et viktig fellestrekk er at samtlige av dem synes å bli påvirket av de større kulturelle endringene i synet på kjønn og seksualitet. Trossamfunnene i dialogen er som nevnt mangfoldige størrelser og flere av dem inneholder fløyer som går i en mer konservativ og reaksjonær retning. Andre fløyer beveger seg i en mer inkluderende retning. I denne rapporten argumenterer vi for at STL-dialogen er et uttrykk for en slik utvikling.

3.4 Nye skeive organisasjoner og religion

Åtte skeive personer deltok også i dialogprosjektet. Syv av dem var religiøse, mens én av dem var ikke-religiøs. Fire av dem hadde lederposisjoner i skeive organisasjoner og de fire andre hadde enten hatt lederposisjoner i slike organisasjoner eller tatt del i rettighetsarbeid som aktivister. STL-dialogen var altså i all hovedsak en dialog mellom religiøse ledere og religiøse skeive med erfaring fra skeivt organisasjonsliv og ledelse. Dette organisasjonslandskapet har forankring i homofil rettighetskamp, men speiler samtidig den skeive vendingen og det skeive mangfoldet som utfoldet seg i Norge fra og med 2000-tallet.

FRI spilte en viktig rolle i STL-dialogen, både når det gjaldt tilrettelegging av samtaler, dialogsammensetning og tematiske utgangspunkt for dialogen. Foreningen er arvtaker til den første interesseorganisasjonen for homofiles rettigheter i Norge, Det norske forbundet av 1948 (DNF-48). På 1970- og 80-tallet gikk mange ut av organisasjonen og opprettet egne interesseorganisasjoner. I 1991 fant aktivistene sammen igjen og etablerte Landsforeningen for lesbisk og homofil frigjøring (LLH). I 2008 byttet LLH navn til Landsforeningen for lesbiske, homofile bifile og transpersoner, og i 2016 endret foreningen igjen navn til FRI - foreningen for kjønns- og seksualitetsmangfold (Johansen 2022, s. 120). Organisasjonen har altså gått fra å representere lesbiske (L) og homofile (H) til å bli et talerør for hele LHBT+ paraplyen.

FRI er en ikke-religiøs organisasjon, men jobber også for «å øke forståelsen for kjønns- og seksualitetsmangfold hos religiøse aktører» (Foreningen FRI 2024d). Dette arbeidet gjelder også for FRI sine internasjonale prosjekter, som tar sikte på å gjøre Norge til en pådriver for LHBT+-personers rettigheter i andre land (Foreningen FRI 2024b). Hovedfasilitatoren for STL-dialogen jobber som internasjonal rådgiver på religion og LHBT+ i FRI (Foreningen FRI 2024a). I denne rollen har han jobbet med skeives rettigheter i Kenya og Sørlige Afrika, blant annet som rådgiver for organisasjoner som jobber med dialog mellom kirkeledere og skeive. Erfaringen fra det internasjonale arbeidet var en viktig forutsetning for at han fikk rollen som hovedfasilitator i dialogprosjektet.

I Norge er det spesielt FRI og Rosa kompetanses aktiviteter som har provosert og mobilisert ulike religiøse aktører. Dette gjelder særlig Pride-feiringen i Oslo, som eies av FRI Oslo og Viken. Ifølge FRIs nettsider tilbyr Rosa kompetanse «faglig bistand og undervisning om kjønns- og seksualitetsmangfold» til offentlige og private aktører, blant annet ansatte i barnehager og skoler (Foreningen FRI 2024c). Det er en utbredt oppfatning hos en del både religiøse og ikke-religiøse aktører at Pride og Rosa kompetanse er uttrykk for en radikal kjønnsideologi (Foreldreopprop 2022). Ifølge STL-leder var det slike temaer som bidro til polarisering i sosiale medier forut for Pride-terroren i 2022, og som bidro til at STL ønsket å sette LHBT+ spørsmålet på agendaen blant organisasjonens medlemssamfunn.

En av Åpen Kirkegruppens (ÅK) grunnleggere deltok også i dialogen. ÅK ble etablert allerede i 1975 og var i så måte en pionér blant de trosbaserte skeive organisasjonene. Gruppen ble etablert som en underorganisasjon i DNF-48 og initiativtakeren til den nye gruppen var allerede svært aktiv i moderorganisasjonen. Men som troende katolikk så hen et behov for et eget kristent homofilt miljø liknende den engelske organisasjonen Open Church Group med tilhold i London. I motsetning til mange av de som var engasjert i homofil rettighetskamp i DNF-48, mente grunnleggerne av ÅK at det ikke var et motsetningsforhold mellom å være homofil og kristen. I forbindelse med at spørsmålet om homofili og kirke ble debattert på et av DNF-48s medlemsmøter, bestemte derfor en håndfull av deltakerne seg for å stifte ÅK (Laksaa 2016).

ÅK har uten tvil hatt avgjørende betydning for å skape et rom for religiøse skeive, særlig i Den norske kirke, men også i andre trossamfunn. Arbeidet foregikk på flere arenaer, blant annet gjennom informasjonsarbeid, etablering av egne gudstjenester og utvikling av egen liturgi og kontekstuell teologi. En grunntanke i organisasjonen var likevel å arbeide for holdningsendringer innad i Den norske kirke snarere enn å bryte helt ut, gjennom det som ble kalt «dialogprosessen». I 1992 tok for eksempel ÅK og Norges Kristelige Studentforbund initiativ til å danne Forum for homofili og kirke, der møter og samtaler skulle skape grunnlag for «kirkelig dialog og meningsutveksling» (Laksaa 2016, s. 50). Imidlertid var kommunikasjonen mellom kirken og kristne homofile preget av en stor maktmessig ubalanse i kirkens favør, og «dialogprosessen» fremstod derfor som en monolog snarere enn en tros- og livssynsdialog der likeverdige aktører møtes til åpne samtaler. I 2022 valgte ÅK å bli en del av Skeivt Kristent Nettverk (SKN 2024a).

På 1990- og 2000-tallet vant den kristne homofile rettighetskampen viktige seire i Den norske kirke. I 1996 ble Siri Sunde, som var åpent lesbisk, ordinert til prest. Hun ble imidlertid permittert fra stillingen da hun inngikk partnerskap med en annen kvinne i 1997, men fikk tilbake stillingen i 1999 av biskop Rosemarie Köhn, som da trosset flertallet i Bispemøtet. I 2007 åpnet Kirkemøtet for ulike syn på homofilt samliv, og det ble opp til den enkelte biskop om de ville ordinere homofile prester som levde i partnerskap eller ikke. Og i 2015 gikk den nystartede

kirkepolitiske organisasjonen Åpen folkekirke til valg på likekjønnet vigsel og vant flertall, noe som førte til at Kirkemøtet i 2016 vedtok at det skulle lages liturgi for vigsel av likekjønnede par.

På 2000-, 2010- og 2020-tallet etablerte det seg nye typer skeive interesseorganisasjoner i Norge, blant annet ungdomsorganisasjoner, minoritetsorienterte organisasjoner og nye trosbaserte organisasjoner. Etableringen av disse organisasjonene reflekterte flere viktige samfunnsendringer. Den «skeive vendingen» på 1990-tallet betydde blant annet at skeiv rettighetskamp i de nye organisasjonene inkluderte et større kjønns- og seksualitetsmangfold. I løpet av 2010-tallet vant, som nevnt, skeive flere rettighetskamper i Den norske kirke og den skeive rettighetskampen blant kristne ble derfor mer relevant i andre trossamfunn. Etnisk, kulturelt og religiøst har Norge samtidig blitt et langt mer mangfoldig samfunn. I kjølvannet av denne endringen har særlig etterkommere av innvandrere etablert nye interesseorganisasjoner, blant annet flerkulturelle og religiøse skeive organisasjoner.

Representanter for Skeiv Ungdom (SkU) og Skeiv kristent nettverk (SKN) deltok også i STL-dialogen. SkU ble etablert i 2004 og er ungdomsorganisasjonen til FRI som henvender seg til skeive ungdommer under 30 år (Skeiv Ungdom 2024). Motstanden mot kjønns- og seksualitetsmangfold og likekjønnet ekteskap i frikirkemiljøene var noe av bakgrunnen for at SKN ble etablert i 2020. På egne nettsider oppgir SKN blant annet at foreningens formål er å fremme forståelser for at kristen tro lar seg kombinere med å være skeiv. SKN understreker videre at «alle skeive har like stor rett til å tro som heterofile personer» og at foreningen vil «stå opp for at ekteskapet inkluderer likekjønnede» (SKN 2024b). SKN ble dessuten etablert i en helt annen kontekst enn ÅK og har større bredde både når det gjelder målgruppe og målsetning. SKN er en «økumenisk interesseorganisasjon for LHBT+-personer» (SKN 2024b), som betyr at organisasjonens rettighetskamp går på tvers av ulike kirker og kristne trossamfunn.

De skeive minoritetsbaserte interesseorganisasjonene har en del særtrekk og krever derfor en beskrivelse for seg. Disse organisasjonene har et stort etnisk og religiøst mangfold, og de skeive medlemmene er dermed minoriteter i minoriteten. De opplever ofte et ekstra sterkt krysspress, noe som tvinger dem til å velge mellom det å være skeiv på den ene siden og å tilhøre et etnisk eller religiøst fellesskap på den andre siden. Etniske og religiøse fellesskap er imidlertid viktige tilhørighetsarenaer, og derfor er det en viktig målsetning for skeive minoritetsbaserte interesseorganisasjonene å bygge broer mellom skeive og slike fellesskap. Når det gjelder religiøse fellesskap er en viktig strategi i brobyggingen å skape endring innenfra, snarere enn å påtvinge endring utenfra (Narvesen 2013).

Skeiv Verden startet som et prosjekt i regi av FRI, men ble i 2010 stiftet som en selvstendig interesseorganisasjon for LHBT+ personer med minoritetsbakgrunn. Skeiv Verden er religiøst uavhengig, men siden mange med minoritetsbakgrunn også er religiøse, har organisasjonen vært en pioner i arbeidet med å bygge bro mellom skeive og trossamfunn (Narvesen 2013). Allerede på

slutten av 2000-tallet arrangerte Skeiv Verden den første selvhjelpsgruppen for lesbiske og homofile muslimer (Narvesen 2010), og organisasjonen tematiserer ofte forholdet mellom LHBT+ og religion på sine arrangementer.

Salam Norge er den første og eneste skeive muslimske organisasjonen i Norge, men ingen representanter for organisasjonen deltok i STL-dialogen (se også kapittel 5.1 om dette).

Organisasjonen ble opprettet i 2017 og henvender seg til lesbiske, homofile, bifile, transpersoner og skeive med muslimsk bakgrunn (Bøe 2022). I likhet med SKNs økumeniske samarbeidsform har Salam medlemmer fra ulike muslimske retninger. Gruppen arrangerer blant annet ukentlige sosiale sammenkomster for skeive, muslimske høytider og pro-palestinske gatedemonstrasjoner. Salam engasjerer seg dessuten sterkt for skeives rettigheter i muslimske majoritetsland, men er vel så opptatt av å bekjempe rasisme og islamofobi i Norge. Organisasjonen utkjemper altså en rettighetskamp på flere fronter.

Organisasjonslandskapet for skeive religiøse har en forhistorie knyttet til Den norske kirke, men speiler i dag et nytt mangfold av ulike etnisiteter, religioner og trossamfunn. Dette mangfoldet har stor betydning for hvordan skeiv rettighetskamp utkjempes. I forhold til LHBT+ og religion har alle aktørene en felles målsetning om å skape et trygt rom for skeive i trossamfunn, men med ulike midler og gjennom forskjellige kampsaker. I SKN er for eksempel likekjønnet ekteskap i de protestantiske frikirkene en kampsak, mens muslimske aktører i Skeiv Verden og Salam ikke har en liknende målsetning for muslimske trossamfunn. De skeive deltakerne i STL-dialogen hadde dermed ulike utgangspunkt, og disse posisjonene hadde også betydning for dialogsamtalene.

3.5 Dialogorganisasjonen STL

Organiserte tros- og livssynsdialoger i Norge startet på 1980-tallet etter initiativ i sivilsamfunnet – ikke fra myndighetene. Den norske kirkes rolle som sivilsamfunnsaktør i dialogarbeidet gjennom Mellomkirkelig Råd (MKR) kan problematiseres siden kirken inntil 2012 var en statskirke. En kritisk drøfting av majoritetskirkens ulike roller og relasjoner til staten vil imidlertid føre for langt i denne rapporten. Staten har etter hvert sett verdien av dialogarbeid på religions- og livssynsfeltet og gir i dag offentlig støtte til dette. Det organiserte dialogarbeidet har imidlertid helt fra starten vært forbundet med en interessepolitisk kamp for en mer likeverdig behandling av minoritetstros- og livssynssamfunnene. STL ble dannet i 1996 som et resultat av en mobilisering av en bred allianse av tros- og livssynssamfunn mot innføringen av det nye obligatoriske religionsfaget (KRL) på 1990-tallet (Aksjon livssynsfrihet i skolen). Den norske kirke var på denne tiden en statskirke og ble oppfattet som en støttespiller for statens religionspolitikk, mens organisasjoner som Human-Etisk Forbund (HEF), Islamsk Råd Norge (IRN) og Det Mosaiske Trossamfund (DMT) allierte seg i en felles interessekamp for å bevare

fritaksretten. Den myndighetskritiske dimensjonen er del av STLs selvforståelse som rettighetsorganisasjon, selv om Den norske kirke som statskirke også ble medlem (representert ved MKR). STL ser på seg selv som en kritisk høringsinstans når regjeringen legger frem forslag til ny religionspolitikk.

STL består i dag av følgende medlemsorganisasjoner:

Bahá'í-samfunnet i Norge har vært medlem i STL siden 1996
Buddhistforbundet har vært medlem i STL siden 1996
Den norske kirke v/ Mellomkirkelig råd har vært medlem i STL siden 1996
Det Mosaiske Trossamfund har vært medlem i STL siden 1996
Human-Etisk Forbund har vært medlem i STL siden 1996
Norges Kristne Råd (NKR) har vært medlem i STL siden 1996
Sanatan Mandir Sabha har vært medlem i STL siden 2001
Holistisk Forbund har vært medlem i STL siden 2002 (het da Alternativt Nettverk)
Gurduara Sri Nanak Dev Ji har vært medlem i STL siden 2002
Den katolske kirke v/ Oslo katolske bispedømme ble medlemmer av STL i 2002
Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige har vært medlem i STL siden 2003
Kristensamfunnet har vært medlem i STL siden 2008
Norges Hindu Kultur Senter siden 2011
Muslimsk Dialognettverk (MDN) ble medlemmer av STL i 2019*
Ahmadiyya Muslim Jama'at ble medlemmer av STL i 2019

* Paraplyorganisasjon for trossamfunn som gikk ut av Islamsk Råd Norge (IRN) i 2017, IRN var medlem av STL i perioden 1996-2017.

STL får i dag statsstøtte og har 15 medlemsorganisasjoner. Dersom man regner med alle trossamfunnene som indirekte er med gjennom paraplyorganisasjonene NKR, MDN og Buddhistforbundet, så representerer STL mer enn 90 trossamfunn⁴. Det har også blitt opprettet 15 lokallag spredt utover hele landet. STL sentralt forvalter også tilskuddsmidler som staten bevilger til dialogvirksomhet og brobyggende arbeid på religions- og livssynsfeltet. Dette viser at staten også ser på STL som en samarbeidspartner.

Forankringen i sivilsamfunnsorganisasjonene og den myndighetskritiske rollen som dialog-gruppene har spilt, er ett særtrekk ved tros- og livssynsdialog i Norge. Inkluderingen av sekulære livssynsorganisasjoner, spesielt HEFs sentrale rollen i dialogarbeidet og rettighetskampen, er et

⁴ Ifølge STLs leder representerer medlemssamfunnene mer enn 80 prosent av den norske befolkningen (Joys, 2023).

annet særtrekk. STL har derfor understreket at de driver med tros- og livssynsdialog, og ikke interreligiøs dialog, som er en betegnelse som ofte brukes i andre sammenhenger utenfor Norge.

STLs arbeid har et bredt nedslagsfelt og organisasjonen arbeider for at staten skal tilrettelegge for trosmangfold, og en politikk som likebehandler og ikke diskriminerer. Den norske kirkes posisjon og nære forhold til staten, er en grunn til at STL har et særlig ansvar for å ivareta rettighetene til tros- og livssynssamfunnene utenfor Den norske kirke.

STL sentralt har faste organiserte dialogaktiviteter for sine medlemssamfunn, blant annet sosialetiske dialoger som er prosessorienterte og kunnskapssøkende. Rådsmøtene for topplederne utformer av og til også fellesuttalelser om viktige prinsippsspørsmål som man enes om. I de seneste årene har STL publisert fellesuttalelser mot vold i nære relasjoner og for at ytringsfrihet må omfatte religionskritikk (men ikke hatprat). STLs tros- og livssynslederforum har også laget uttalelser om Israel-Palestina-konflikten, hvor de blant annet uttrykker bekymring for «hvordan krigen der ute setter sitt avtrykk på vårt samfunn her hjemme», og videre oppfordrer til ikke å skape fiendebilder av muslimer eller jøder som følge av krigene i Midtøsten (STL 2024).

STLs dialogarbeid bygger på et bredt erfaringsgrunnlag opparbeidet gjennom enkeltpersoners og enkelte medlemsorganisasjoners virksomhet siden 1980-tallet. Filosofen Helge Svare har utarbeidet en dialogplakat for STL som organisasjonen bygger sin dialogvirksomhet på:

1. En dialog er et samarbeidsprosjekt der man gjennom samtale forsøker å skape noe sammen slik at alle kommer ut som «vinnere».
2. Dialogen følger idealet om å «spille hverandre gode». Dette krever respekt og omtanke.
3. En dialog behøver ikke alltid ha et mål. Men hvis dialogen har et mål, bør man forsøke å enes om hva det skal være og hvordan det best kan oppnås.
4. Åpenhet og ærlighet er viktige dialogiske idealer. Dialog er uforenlig med skjulte agendaer, retoriske knep og hersketeknikker.
5. Kritikk i en dialog bør være granskende og konstruktiv.
6. Forskjellighet og mangfold er en resurs i dialogen.
7. Den som går inn i en dialog, må være villig til å la seg bevege.
8. En samtale kan være mer eller mindre dialogisk. De fleste samtaler vinner på å gjøres mer dialogiske.
9. God ledelse og ytre struktur kan skape en god ramme for dialogen. Men først og fremst vokser gode dialoger ut av ekte, personlig, dialogisk engasjement.

4. Teoretiske perspektiver

4.1 Anerkjennelsespolitikk

Organisert rettighetskamp for skeive i Norge har endret seg sterkt fra 1950 og frem til i dag. En viktig grunn er selvsagt at man har lyktes i å påvirke samfunnet og bidra til reelle endringer i lovverket og holdningsendringer i befolkningen. Fokuset har derfor blitt flyttet over til mer spesifikke målsettinger som rettigheter til adopsjon, endringer i skolens undervisning om kjønn og seksualitet og kamp mot diskriminering i religiøse organisasjoner. Som vi fremhever i bakgrunnskapittelet, har også bevegelsen bak rettighetskampen blitt utvidet fra det som en gang ble omtalt som «homobevegelsen» til å omfatte bifile, transpersoner, interkjønn, ikke-binære, og skeive (queer) ved siden av homofile og lesbiske.

Hvert år arrangerer FRIs lokale fylkeslag Pride-parader og arrangementer rundt om i landet. Et gjennomgående slagord i paradene er «retten til å være seg selv og til å elske den man vil». I tillegg til å oppnå juridisk anerkjennelse for like rettigheter som andre borgere, så krever organisasjonen også vern mot diskriminering og trakassering og en anerkjennelse av skeive identiteter. På FRIs hjemmeside står det at «(i)dentitet utvikles når vi er komfortable med vår egen oppfatning av oss selv, og vi får anerkjennelse og bekreftelse fra omgivelsene på denne selvoppfatningen.»

En viktig grunn til at religiøse skeive begynte å organisere egne grupper, var erfaringer med negative holdninger og fordommer fra andre skeive, som anså religion som en hovedårsak til diskriminering av skeive. Å stå frem med en religiøs identitet i skeive miljøer har av enkelte blitt sammenlignet med å stå frem med en skeiv identitet i religiøse miljøer: å «komme ut av skapet». Det har tatt lengre tid for skeive med etnisk eller religiøs minoritetsbakgrunn å organisere liknende grupper med målsetting om å vinne aksept for å være både skeiv og religiøs og å slåss for retten til å bli inkludert i religiøse fellesskap.

Den skeive organisasjonsfloraen beskrevet i bakgrunnskapittelet gir et godt bilde av hvor sammensatte våre informanters identiteter er, og at kampen for å få lov til å være den man er også har måttet bli utkjempet innenfor skeive miljøer. Begrepet interseksjonalitet ('intersectionality') ble introdusert av Crenshaw (1989), som forsket på svarte kvinners situasjon i USA. Inntil da hadde forskningen sett på diskriminering av både svarte og hvite kvinner, men uavhengig av hverandre. For å forstå de svarte kvinnes posisjon i det amerikanske samfunnet mente imidlertid Crenshaw at en slik analyse var utilstrekkelig. Ifølge henne var nemlig kvinnes livserfaringer knyttet til både kjønn og etnisitet, som har vekselvirkninger og virker sammen. På samme måte gjør overlappende identiteter kampen for anerkjennelse ekstra utfordrende for skeive religiøse, spesielt for de med bakgrunn i minoritetsreligioner.

Skeive religiøse med en minoritetsbakgrunn opplever en form for krysskulturelt press som forskere beskriver som det å være «minoritet i minoriteten» (Scharbrodt 2018). I denne sammenhengen har imidlertid begrepet begrenset verdi. De er nemlig minoriteter på flere nivåer, samt at minoritetsposisjonen deres endres på ulike samfunnsarenaer. Innenfor storsamfunnet er de minoriteter både som religiøse og skeive. I sine religiøse fellesskap er de minoriteter som skeive og i skeive miljøer er de religiøse minoriteter. Skeive religiøse må dermed navigere og balansere mellom ulike marginaliserte, og ofte motsetningsfylte identiteter og tilhørigheter. I denne sammenhengen er interseksjonalitetsbegrepet spesielt nyttig fordi det kan belyse hvordan ulike marginale posisjoner spiller sammen.

Filosofen Axel Honneth (1995) har utviklet en teori om anerkjennelsespolitikk som vektlegger det relasjonelle. Han mener at alle mennesker har et grunnleggende behov for emosjonell støtte, kognitiv respekt og sosial verdsettelse. Dette er noe man er avhengig av andre for å oppnå og det fungerer best gjennom gjensidig anerkjennelse. Imidlertid er ikke dette noe som kan tas for gitt, tvert imot: «Kampen for anerkjennelse», er ifølge Honneth, nettopp en eksistensiell kamp. Det gir mening å se på de skeives rettighetskamp i et slikt perspektiv.

Anerkjennelsesmodus	emosjonell støtte	kognitiv respekt	sosial verdsettelse
Personlighetsdimensjon	behov og emosjoner	moralsk ansvar	trekk og egenskaper
Form for anerkjennelse	primærrelasjoner (kjærlighet, vennskap)	legale relasjoner (rettigheter)	verdifellesskap (solidaritet)
Utviklingspotensial	-----	generalisering, av-formalisering	individualisering, likestilling
Praktisk relasjon til selvet	grunnleggende selvrespekt	selvverd	selvtillit
Form for disrespekt	mishandling og voldtekt	nektet rettigheter, ekskludering	nedsnalking, fornærmelse
Truet del av personligheten	fysisk integritet	sosial integritet	ære/verdighet
(Honneth 1995, s. 33-34, vår oversettelse)			

Religiøs tro og ønske om tilhørighet til et religiøst fellesskap lodder dypere enn valg av fritidsaktiviteter og medlemskap i andre typer frivillige organisasjoner. Det er ikke så enkelt som at skeive religiøse bare kan snu ryggen til det trossamfunnet eller den trosretningen de er sosialisert inn i og som deres nærmeste har tilhørighet til. Trossamfunn gir dessuten tilgang til en vesentlig menneskerett (Endsjø 2022): å bli kjent med og praktisere sin egen religion. For en troende person vil trossamfunn derfor være en vesentlig arena for alle tre anerkjennelsesformer hos Honneth: primærrelasjoner, legale relasjoner og verdifellesskap. Eller sagt på en annen måte:

Trossamfunnet kan bidra til å utelukke skeive fra kjærlighetsrelasjoner (både gjennom avvisning i familien og nekting av parrelasjoner), formelle rettigheter (fremmøte og tjeneste i trossamfunnet og tilgang til ritualer) og verdsettelse som et unikt menneske (ikke som kategori eller «sak»).

Den mest grunnleggende formen for anerkjennelse dreier seg om retten til å være den man selv er – og kunne bli elsket og elske tilbake. Dette har også vært hovedbudskapet i norske Pride-markeringer. Honneths emosjonelle støtte samsvarer med sosiologen Anthony Giddens (1991, s. 37) beskrivelser av «ontologisk trygghet». Giddens betrakter selv-identitet i det sen-moderne samfunnet som evnen til å føle en biografisk kontinuitet og å klare å kommunisere denne til andre. En slik selvforståelse, eller selv-narrativ, er skjør fordi den er bare én av flere alternative fortellinger, og den kan utfordres (1991, s. 54-55).

Det grunnleggende spørsmålet angående selv-identitet, henger sammen med den skjøre biografien som individet selv skaper. En persons identitet finner man ikke i adferden, heller ikke – hvor enn viktig dette er – i andres reaksjoner, men i evnen *til å opprettholde et bestemt narrativ*. (1991, s. 54, vår oversettelse).

I KIFO og Fafos undersøkelse av skeives arbeidsmiljø i Den norske kirke var ett av funnene at en viktig belastning for skeive nettopp handlet om det å hele tiden oppleve at man som person var «en sak». De skeive informantene opplevde den offentlige debatten i kirken om LHBT+ som krevende å forholde seg til. Det er en belastning når det hele tiden settes spørsmåltegn ved deres liv og følelser (Elgvin, Grønningsæter og Larsen 2020). Nå kan det kanskje innvendes at det måtte være enda verre å være en «ikke-sak», altså at skeives rettigheter ikke engang kan diskuteres. Dette er noe av poenget i Foucaults (1984) diskurs-teori, at diskursens orden i seg selv avgrenser hva som kan snakkes om.

(...) en diskurs er ikke bare det som formulerer kamper eller maktsystemer, men det som kampen står om og kjempes med. Diskursen selv er makten som må kontrolleres. (1984, s. 110)

En forutsetning for kampen for anerkjennelse og rettighetskampen til skeive er at det åpnes et *diskursivt rom* hvor de er legitime deltakere, og at saken eller temaet anerkjennes som gyldig og mulig å ha ulike meninger om. Ifølge Foucault må man komme rundt utelukkelsesprosedyrene som tidligere kanskje har stemplet temaet som forbudt (kriminelt/syndig), perverst (irrasjonelt) eller falskt (ugyldig/ikke-eksisterende) (Foucault og Schaanning 1999).

Diskurser om religion, kjønn, og seksualitet handler altså også om styring av tros- og livssynsfeltet. I neste kapittel presenterer vi styringsteori ('governance theory') som en tilnærming til å belyse hvordan statlige og ikke-statlige aktører på tros- og livssynsfeltet samarbeider for å muliggjøre og forme dialogarbeidet.

4.2 Governance – styring av religion, kjønn og seksualitet

Det engelske begrepet 'governance' oversettes ofte til styring på norsk og henviser i denne sammenhengen til styring av religionsfeltet. I nyere forskning har styring blitt tolket i videre forstand og forstås ut fra en mer horisontal maktstruktur, en post-velferdsstatlig styringsform. Foucault beskrev det som en overgang fra 'government' til 'governance' eller 'governmentality' (Foucault 1991). I tradisjonell og smal forstand innebærer (direkte) styring en vertikal maktstruktur, der staten alene for eksempel utformer religionspolitikken i samfunnet. Men selv om myndighetene blant annet utformer religionslovgivningen og fordeler statlige tilskudd, styrer de ikke religionsfeltet alene (Linge 2024). I dette maktforholdet står statlige og ikke-statlige religiøse aktører i et gjensidig avhengighetsforhold til hverandre og bidrar på hver sine måter til styringen av det religiøse mangfoldet (Eriksson 2022). Ut ifra visjonen om et livssynsåpent samfunn (Stålsett 2013, 2021) er STL og trossamfunnene viktige sivilsamfunnsorganisasjoner som tar del i slik styring.

Denne rapporten handler om styring av religion, kjønn og seksualitet. Ut fra et kritisk maktperspektiv beskrev Foucault (2020) statlig styring av kjønn og seksualitet som biopolitikk. Ifølge han handler utøvelsen av biomakt blant annet om å kontrollere samfunnsborgernes kjønn og seksualitet. I forlengelse av Foucault viser Mühleisen og Røthing (2009) at denne makten ikke er total og at kjønns- og seksualitetspolitikk formes, utfordres og reforhandles av ulike samfunnsaktører innenfor bestemte samfunnskontekster. Seksuell og individuell frigjøring la for eksempel grunnlaget for homofil rettighetskamp og utvidete rettigheter for ulike sosiale grupper, blant annet kvinner og skeive. I så måte har Ligestillings- og diskrimineringsloven (Ligestillingsloven – 2017, § 9) som hovedformål å «fremme likestilling og hindre diskriminering» på grunn av blant annet kjønn, seksuell orientering og kjønnsidentitet på «alle samfunnsområder».

Ifølge Mühleisen og Røthing (2009) betyr ikke slike individuelle rettigheter at myndighetenes makt over kjønns- og seksualitetsfeltet svekkes, men snarere endres og forsterkes. Ifølge dem er innføringen av kjønnsnøytral ekteskapslov i 2008 et eksempel på en slik endring. Loven ga skeive utvidede rettigheter, men forsterket samtidig den statlige kontrollen over likekjønnede par innenfor rammen av det tradisjonelle og heteronormative ekteskapet. Slike endringer er også tydelige på tros- og livssynsfeltet, der innføringen av kjønnsnøytral ekteskapslovgivning kan forstås som et uttrykk for en sekulariseringsprosess. Sekulære myndigheter har styrket sin makt overfor kirken og andre tros- og livssynssamfunn i et avgjørende verdispørsmål om kjønn og seksualitet.

I tillegg til den «eksterne» statlige styringen, utøver de religiøse aktørene også «intern styring». I utgangspunktet forstås intern styring som en form for «selvregulering», der tros- og livssynssamfunn styres ut fra egne lover og tradisjoner (Eriksson 2022, s. 22). Religionsfriheten er

en grunnleggende menneskerettighet, som er nedfelt i det norske lovverket. Den innebærer blant annet at tros- og livssynssamfunnene har en stor grad av autonomi, blant annet i kjønns- og seksualitetsspørsmål. Derfor åpner Ligestillingsloven (2017, § 9) for «lovlig forskjellsbehandling», når forskjellsbehandlingen «har et saklig formål». Religionsfriheten gir blant annet samfunnene anledning til å velge egne religiøse ledere og utelukke andre blant annet basert på kjønnsidentitet og seksuell orientering. De har også rett til å reserve seg mot å vigse likekjønnede par (Endsjø 2022).

I spørsmål om religion, kjønn og seksualitet inneholder dermed lovverket en rettighetskollisjon, mellom individuelle rettigheter på den ene siden og trossamfunnenes religionsfrihet og på den andre siden (Kühle og Årsheim 2020). Med utgangspunkt i religionsfriheten viser Endsjø (2022) at trossamfunnene har stor grad av indre autonomi i slike spørsmål. I 2022 tapte for eksempel staten en sak mot Jehovas vitner, som hadde ekskludert et medlem som hadde hatt en intim relasjon med et annet medlem. På samme måte har trossamfunn rett til å nekte å inkludere LHBT+ personer i trosfellesskapet.

Organisasjonenes religionsfrihet er imidlertid ikke absolutt. Skeive har også en individuell trosfrihet som innebærer en rett til å utøve sin tro og til å ikke bli påtvunget andres tro (Endsjø 2022). Denne retten gjelder også i trossamfunnene. I 2024 ble straffeloven endret og gjorde det straffbart å utsette andre for «konverteringsterapi» (Straffeloven, 2023, § 270). Loven forbyr blant annet «religiøst baserte metoder» som har til hensikt å «endre, fornekte eller undertrykke» andres «seksuelle orientering eller kjønnsidentitet». I tillegg til retten til å ikke bli utsatt for tvang har religiøse skeive også behov for anerkjennelse og tilknytning til religiøse fellesskap. Det kan hevdes at skeives trosfrihet ivaretas best ved å inkludere dem i trossamfunnene.

Samtidig påvirkes trossamfunn av det tros- og livsynsfeltet de er en del av. Selvregulering kan dermed også forstås som en internalisering av dominerende diskurser og praksiser som skapes gjennom bestemte nettverksdannelser på tros- og livssynsfeltet i et samfunn (Schmidt 2015). I Norge er for eksempel mange trossamfunn aktive i dialoggrupper for tros- og livssynssamfunn og har tatt eierskap til det som man kunne kalle «den norske dialogmodellen» (Elgvin 2023). I tillegg har enkelte norske trossamfunn gradvis tatt eierskap til storsamfunnets syn på kjønn og seksualitet, blant annet når det gjelder kjønnslikestilling i samfunnene (Linge 2024). Til tross for dette, kan slike tilpasninger også forstås i et bredere maktperspektiv, som et potensielt redskap i statens indirekte styring av religionsfeltet – en eksemplifisering av 'governance' på norsk.

Postkoloniale blikk på tros- og livssynsdialog

Den statlige styringen av religion, kjønn og seksualitet kan også forstås ut fra et postkolonialt perspektiv, der vestlige samfunn som Norge betrakter seg selv som siviliserte, utviklet og rasjonelle, særlig i møte med de ikke-vestlige «andre», som forstås som usiviliserte,

underutviklede og irrasjonelle (Said 1978, Gullestad 2002). Denne forståelsesrammen er spesielt tydelig i fortolkningen av islam, som forstås som uforenlig med vestlig sekularitet. Slike oppfatninger preger også mediedekningen av muslimer i spørsmål om kjønn og seksualitet (Said 1997), der særlig imamer blir fremstilt som særlige hindre for seksuell frigjøring (Thorbjørnsrud og Døving 2012, Døving og Kraft 2013).

Gressård og Jacobsen (2008) viser at religions-, kjønns- og seksualitetspolitikk ikke reguleres av lovgivning alene, men også indirekte gjennom uttrykte forventninger om at religiøse aktører skal utvise «liberale, tolerante holdninger til homoseksuelle» (2008, s. 26). Forfatterne peker på at slike forventninger er synlige i tidligere handlingsplaner og stortingsmeldinger, der «tankegangen om at mangfoldet må innordnes gjeldende normer og verdier» er fremtredende (2008, s. 36). Dermed kan krav om toleranse forstås som en forlengelse av norsk lov, ikke minst når kravene innføres som kriterier for økonomisk støtte gjennom ulike tilskuddsordninger. Ifølge Gressård og Jacobsen fremstår dialogarbeid som et viktig verktøy for myndighetene til å omdanne «de andre til tolerante og liberale borgere».

I 2024 er en viktig del av norske myndigheters kjønns- og seksualitetspolitikk å arbeide for et mer «inkluderende samfunn for alle LHBT+ personer» (KUD 2023a). Likestillings- og diskrimineringsloven (2017), som forbyr diskriminering på bakgrunn av blant annet «seksuell orientering og kjønnsidentitet», er en del av det juridiske grunnlaget for dette arbeidet. I regjeringens handlingsplan for kjønns- og seksualitetsmangfold (KUD 2023b) beskrives skeive med etnisk minoritetsbakgrunn som spesielt sårbare, blant annet i møte med de tros- og livssynssamfunnene de er en del av. Ulike tiltak for å sikre skeives rettigheter er nedfelt i planen, blant annet dialog om LHBT+ mellom tros- og livssynsorganisasjoner og LHBT+-organisasjoner. STLs dialogprosjekt var, som tidligere nevnt, en realisering av dette tiltakspunktet.

Tidligere forskning har vært kritisk til dialogprosjekter om religion, kjønn og seksualitet i andre land. Amir-Moazami (2011) hevder blant annet at myndighetene i Tyskland benyttet seg av dialog som et instrument for at muslimer skulle innordne seg vestlige likestillingsidealer mellom menn og kvinner. For henne fremstod denne formen for statlig styring som en monolog snarere enn en dialog, utfra hvordan myndighetene bestemte dialogsammensetningen og satte dagsordenen for samtalene. En målsetning for «dialogen» var å enes om liberale kjønnsnormer. Myndighetene valgte å gi to sekulære muslimske feminister, som blant annet hadde tatt til orde for et hijab-forbud i barneskolene, fremtredende roller i religionsdialogen om kjønn og seksualitet. Amir-Moazami problematiserer at det var myndighetene som planla dialogen – både hvem som skulle inviteres, rammene og hovedtemaene. Hun viser til en kritikk fra en liberal, men ikke sekulær, muslimsk gruppe som gjennom en pressemelding uttrykte at muslimske kvinner verken følte seg beskyttet eller «representert» av den nevnte sekulære feministen i dialoggruppen (Amir-Moazami 2011, s. 18).

Amir-Moazamis maktkritikk samsvarer med mange av de perspektivene som fremmes av blant annet skeive minoritetsorganisasjoner i Norge og internasjonalt. I Norge tar blant annet Skeiv Verden til orde for at holdningsendringer i minoritetstrossamfunn i kjønns- og seksualitetsspørsmål skal skje innenfra og ikke bli påtvunget utenfra (Narvesen 2013). Slike strategier bygger på postkolonial forskning på religion, kjønn og seksualitet. Som vi skrev i bakgrunnskapittelet, viser blant annet forskning på homoseksualitet i islam at muslimske samfunn var mer tolerant innstilte til homofili enn de kristne i førkolonial tid (El-Rouayheb 2009). Selv om andre studier nyanserer dette bildet og viser at motstanden mot homofili har forankring i ulike religioner (Mahomed og Esack 2017), mener en del skeive religiøse minoriteter at religiøs motstand mot homofile først og fremst var et europeisk og kristent fenomen. Ut fra et slikt historiesyn hevder de å kunne finne mer inkluderende tolkningstradisjoner i ikke-kristne religioner og i andre deler av verden (Narvesen 2013). Et slikt perspektiv kan belyse hvorfor skeive religiøse minoriteter har tro på dialog med egne religiøse ledere og at dialogsamtaler med dem kan føre til endringer innenfra, ut fra trossamfunnenes egne religiøse tradisjoner.

4.3 Dialogteori

Svært mye av den internasjonale litteraturen om tros- og livssynsdialog er skrevet av teologer og dreier seg om dialogens eksistensielle funksjon. Slike dialoger handler om å bli kjent med og forstå den andre og prøve å se den andres trosunivers, etikk og verdier fra et annet perspektiv. Men det handler vel så mye om å utvide sin egen erkjennelse og refleksjonsdybde om etiske, religiøse og eksistensielle spørsmål. Dialogen kan utvikle individet åndelig og utvikle troen. Dialogen kan også føre til endringer når det gjelder tro, verdier og teologiske synspunkter (Cornille 2008, Hedges 2010, Leirvik 2014). Når Leirvik (2014) skiller mellom nødvendige og eksistensielle dialoger, peker han på at mange (nødvendige) dialogprosesser har hatt pragmatiske målsetninger om å løse konflikter eller utfordringer i samfunnet. Dialogsamtalene i denne rapporten har en slik pragmatisk målsetning i utgangspunktet, men vi viser at de eksistensielle sidene også aktualiseres – at skillet Leirvik skisserer ikke var så skarpt i denne dialogen.

Teologi og dialogorientering

Teologer og dialogteoretikere som Paul Hedges (2010) og Catherine Cornille (2008) sier at en forutsetning for å ta del i slike tros- og livssynsdialoger er ydmykhet på vegne av egen tro og standpunkter og respekt og interesse for den andres. Dersom man med skråsikkerhet anser sin egen tro og religion som den fulle og hele og eneste kilde til sannhet, er man lite åpen for andres tro og sannhetskrav. Dette kalles en «eksklusivistisk» holdning til religion, i motsetning til en «inkludivistisk», «pluralistisk» (Hick 1989) eller «partikularistisk» (Hedges 2010). Pluralistene vil ikke sette sin egen religion høyere enn andre religioner, men åpne for at alle religioner kan

være sanne for sine tilhengere. Inklusivister vil hevde at deres religion, i hvert fall for dem, er den sikreste veien til sannhet, men at alle religioner kan bidra til sannhet og ha noe å lære bort til andre. Partikularister vil betrakte alle religioner som integrerte helheter som har lite å lære av hverandre (Hedges 2010, s. 11-15). Begrepene er i utgangspunktet utviklet for å forstå ulike kristne forståelser av frelse (Hick 1989). De er omdiskuterte innenfor teologisk teori og kan være problematiske å anvende analytisk på tros- og livssynsdialoger. Begrepene har likevel blitt brukt av religionsforskere som empiriske begreper som kan si noe om ulike forhåndsposisjoner i en dialoggruppe eller i forbindelse med interreligiøst samarbeid (Körs 2018, Merino 2010, Scheitle 2005).

I en undersøkelse av tros- og livssynssamfunnene i Oslo som KIFO utarbeidet i 2020 kom det frem at teologisk konservatisme (fastholdelse av tradisjonelle læresetninger) ikke hang sammen med en eksklusivistisk holdning til andre religioner og livssyn, eller at man var negativ til dialogarbeid (Brottveit 2020). Undersøkelsen viste også at de mest eksklusivistiske holdningene var mest utbredte blant kristne minoritetstrossamfunn («frikirkene»), mens ikke-kristne trossamfunn, for eksempel muslimske, var mer inklusivistiske eller pluralistiske og dialogorienterte. Det kan være flere årsaker til dette. En undersøkelse i Sveits (Stoltz 2015) gjorde liknende funn og antydte som en mulig forklaring at de ikke-kristne trossamfunnene opplever seg selv som mer utsatt og at de har større omdømmeutfordringer enn de etablerte kristne kirkene.

Språkfilosofen Mikhail Bakhtin (2005) skiller mellom monolog og dialog og mellom dialogiske og monologiske dialoger. Monologer er enetaler som henvender seg til et publikum, men som ikke venter eller inviterer til et svar. Dialoger er samtalevekslinger mellom to eller flere samtalepartnere, men dialoger kan også være mer eller mindre dialogiske – eller bent ut monologiske. Det siste gjelder for samtaler som består av enetaler som ikke lytter eller forholder seg til hva de andre sier. En dialogisk samtale vil foregå slik at den ene taleren svarer og bygger videre på noe en annen nettopp har sagt, for så å gi ordet videre til en annen taler som igjen følger tråden videre. En viktig kvalitet ved dialogiske dialoger er at alle talerne opplever at de blir hørt og at de direkte eller indirekte får et svar gjennom at deres ytringer blir kommentert (Bakhtin og Slaattelid 2005). Dette dreier seg om samtaleformen, ikke det tematiske innholdet eller det overordnede formålet med dialogen.

Ulike typer tros- og livssynsdialog

Den britiske teologen Paul Hedges (2010, s. 60-61) deler tros- og livssynsdialogen⁵ inn i fire typer:

- Dialog for teologisk utveksling
- Dialog om livet
- Dialog for handling
- Dialog om religiøs erfaring

«Dialog for handling» hos Hedges er det som samsvarer best med Leirviks «nødvendige dialoger».

Den amerikanske teologen Leonard Swidler (2013) har en noe liknende inndeling der han skiller mellom «hodets», «håndens» og «hjertets dialog»:

Interreligiøs dialog (...) – det er å strekke seg ut mot andre religioner/ideologier for å lære mer utfyllende om meningen med livet (Hodets dialog); gå sammen med din neste for å gjøre verden til et bedre sted å leve (Håndens dialog); og omfavne nestens indre åndelighet og estetiske uttrykk med ærefrykt (Hjertets dialog) (...). (2013, s. 6)

Den indiske teologen Inatoli Aye (2023) bruker et begrep hentet fra teologen Peniel Rajkumar, kalt «hælens dialog» ('dialogue of the heels'), for å beskrive et nedenfra-perspektiv, altså dialoggrupper som tar sikte på å inkludere marginaliserte grupper (Rajkumar 2021, Aye 2023, s. 2). Aye har vært opptatt av kvinnefrigjøring, urfolksspørsmål og skeives rettigheter i det indiske samfunnet, og skriver om erfaringer med skeive representanter som et eksempel på å inkludere marginaliserte grupper som dialogpartnere. Hun argumenterer for å i større grad organisere tros- og livssynsdialoger «nedenfra-og-opp», for å unngå det elitepreget som slike dialoger ellers ofte får.

Representasjon

Dette bringer oss over til spørsmålet om representasjon – hvem skal delta i tros- og livssynsdialogene og hvem representerer de? Representasjonsspørsmålet er nært forbundet med hva slags formål dialogen skal ha. Dette henger også sammen med de bakenforliggende interessene for dialogen. Hvem det er som tar initiativ til, påvirker dagsorden, velger deltakere, og tilfører ressurser – enten det er egen arbeidsinnsats eller penger – for å få en dialoggruppe i gang.

.....

⁵ Hedges skriver om interreligiøs dialog mellom religiøse/representanter for religioner og ulike trosretninger, men utelukker ikke at dette også kan omfatte ikke-religiøse deltakere med for eksempel et humanistisk eller marxistisk livssyn (Hedges 2010, s. 59).

Teologen Jan Opsal (2013a, s. 198) har foreslått et skille mellom ulike representasjonskriterier:

- Institusjonell eller organisatorisk representasjon
- Ideologisk eller teologisk representativitet
- Sosiologisk eller demografisk representativitet

Kontaktgruppen mellom Den norske kirke (ved Mellomkirkelig Råd/MKR) og Islamsk Råd Norge (IRN), som ble startet på 1990-tallet, hadde som formål å utvikle en fellesskapsetikk for et samfunn som hadde blitt mer flerkulturelt og flerreligiøst. Her var det ifølge Opsal (2013b) bare delvis institusjonell representasjon, relativt smal teologisk bredde og sosiologisk representativitet var ikke vektlagt. Formålet for dialoggruppa, som bestod av religiøse ledere og religiøse eksperter, var å komme frem til offentlige felleserklæringer om viktige etiske og religionspolitiske spørsmål. En erklæring om retten til å konvertere vekket ifølge Opsal internasjonal oppsikt. Gruppen lagde flere felleserklæringer, blant annet en som tok avstand til religiøst begrunnet vold i nære relasjoner og en som advarte mot religiøs ekstremisme (Leirvik 2015, s. 100-101).⁶ Selv om det kan stilles spørsmål til representativiteten til denne nokså elitepregete gruppa, så kan det argumenteres for at den fungerte som et forbilde og bevis på muligheten og nytteverdien av en organisert og offisiell dialog mellom kristne og muslimske representanter (Brottveit, Gresaker og Hoel 2015, s. 157).

Dialogaktiviteter i regi av STL har bygget videre på tradisjonen fra dialogen mellom MKR og IRN, men på et bredere grunnlag. Medlemsorganisasjonene spenner over alle de store religionene på verdensbasis, Den norske kirke og de fleste frikirkene via paraplyorganisasjonen Norges Kristne Råd (NKR). Lederforumet kan også fatte vedtak om fellesuttalelser. Forumet er mannstungt og speiler ikke medlemsmassen verken når det gjelder kjønn eller alder, siden det er lederne som sitter der. Teologen Anne Hege Grung (2006, 2012) har kritisert manglende kvinneperspektiv i tros- og livssynsdialoger hvor mannlige religiøse toppledere deltar. Den institusjonelle representasjonen har imidlertid en fordel når det kommer til tilbakeføring til trossamfunnene og hvilken autoritet vedtak og offentlige uttalelser kan få (Brottveit, Gresaker og Hoel 2015).

Representasjon har også å gjøre med den intrareligiøse dialogen, altså dialog innenfor samme religion mellom aktører med ulike syn og erfaringsgrunnlag. Når kvinner, unge, skeive og mennesker som har hatt spesielle livsutfordringer kan delta i en dialog, får man frem andre erfaringer og synspunkter enn dem som kan tilbakeføres til offisielle læresetninger. Dette synliggjør en større variasjon innenfor en religiøs eller livssynsmessig tradisjon, men kan også gi eksempler på noe som erfares likt på tvers av religions- og livssynsskiller. Bedre representasjon av

⁶ Erklæringene er gjengitt i et appendiks i Leirviks bok «Interreligious studies» (Leirvik 2014).

marginaliserte grupper er viktig for å korrigere og nyansere hva man erfarer og holder for virkelig – det deskriptive grunnlaget, som man normativt kan mene ulikt om. Dette er en aktuell problemstilling og et sentralt utgangspunkt for dialoggruppen STL organiserte for skeive og religiøse ledere.

Dialoggruppen vi har studert handlet om å øke kunnskapen om utfordringene til personer med LHBT+ identitet i møte med trossamfunn og deres religiøse, kulturelle og sosiale normer. Det ble lagt vekt på det språklige, hvordan man snakker med og møter hverandre på en respektfull og inkluderende måte. Det var en felles målsetning om å minimere et dehumaniserende språk i omtalen av hverandre og posisjoner som man er uenige om. Deltakernes representativitet var delvis institusjonell, da de representerte enten religiøse trossamfunn og paraplyorganisasjoner eller skeive organisasjoner. Delvis, ettersom ikke alle de skeive representantene var ledere, men med ett unntak plukket ut slik at de samtidig skulle representere ulike religioner og religiøse tradisjoner.

Ydmykhet og åpenhet

Nå har norsk tros- og livssynsdialog vært preget av at deltakerne har hatt både personlige og mer pragmatiske eller politiske motiver for sin deltakelse. Det kan også argumenteres for at viljen og evnen til å finne løsninger eller skape kompromisser i den nødvendige dialogen, er større dersom deltakerne investerer noe av sin egen person i dialogen, at dialogen også har en eksistensiell funksjon. Cornille (2008, s. 1, vår oversettelse) tar i likhet med Hedges utgangspunkt i at mangfoldssamfunnet betinger respekt for andres tro og ser på tros- og livssynsdialog som «en grunnleggende side ved fredelig sameksistens og et løfte om (personlig) religiøs utvikling». Hun (Cornille 2013, s. 4-5, vår oversettelse) stiller opp fire betingelser:

- Læremessig eller epistemisk ydmykhet
- Tilslutning til en bestemt religiøs tradisjon
- Tro på en sammenheng mellom ulike religiøse tradisjoner
- Empati
- Raushet

Cornilles femte betingelse kaller hun 'hospitality', noe vi oversetter med «raushet». Hun mener at det er nødvendig å stille seg åpen og tro på at det kan finnes en sannhet også i andres religioner, at man kan lære noe nytt fra dem (2013, s. 6). Dersom man betrakter egen tro som den absolutte endelige sannheten, så vil enhver annen tro måtte betraktes som mangelfull og feil, eller i beste fall kun en blek etterligning, skriver Cornille (2008, s. 10-11). Et slikt syn reiser spørsmål ved om et eksklusivistisk teologisk standpunkt kan være forenlig med å delta i tros- og livssynsdialoger.

Til en viss grad kan man stille det samme spørsmålet ved et partikularistisk standpunkt, ettersom dette i utgangspunktet er avvisende til at man kan finne sannhet i andre religioner og trosretninger eller at en erfaringsutveksling kan bidra til å utvikle egen tro.

Imidlertid så kan det argumenteres for at det som Leirvik kaller nødvendige dialoger eller Hedges handlingsrettede dialoger ikke krever en slik epistemisk ydmykhet og åpenhet, kun gjensidig respekt og enighet om målsetningen for dialogen. Cornille synes imidlertid å fastholde at det må være et personlig engasjement og en ydmyk holdning til andres religiøse sannheter. Deltakerne må risikere noe, det må stå noe på spill for dem. Hun mener også at troen på at man kan finne en felles grunn, noe man kan enes om, på tvers av ulike religioner og trosretninger, er et viktig utgangspunkt. Selv om Cornille skriver om tros- og livssynsdialoger med et teologisk utgangspunkt, mener vi at hennes begreper og hennes understreking av det personlige engasjementet er noe som kan overføres til andre typer dialog.

Leirvik (2014, s. 24-25) beskriver arbeidet til Kontaktgruppen for MKR og IRN som en tidkrevende prosess – «sakte, men sikkert» – men at man fant frem til enigheter om å støtte sårbare grupper og sårbare individer innenfor majoritets- og minoritetsmiljøer. Prosessen kan ifølge Leirvik beskrives som en gjensidig endringsprosess og at den må bygge på en forutsetning om likestilte deltakere, i det minste som et ideal. Forskning på kommunikasjonsmønstre og gruppedynamikk i andre typer samtalegrupper kan kaste lys over mekanismene i en slik dialoggruppe som vi beskriver i denne rapporten.

Unngå «skinnløsninger»

Nettverksmøtegrupper for personer med psykiske helseproblemer eller dysfunksjonelle familier med relasjonskonflikter og psykososiale utfordringer har blitt organisert av det offentlige sosial- og helsevesenet og familievernkantorene i Norge siden 1980-tallet (Fyrand 2016). Inspirasjonen til nettverksmøter er hentet fra tradisjonelle konfliktløsnings- og beslutningsfora hos urfolksgrupper. De amerikanske terapeutene Ross Speck og Carolyn Attneave (1973), sistnevnte med røtter i Delaware-urfolket, utviklet en modell og fase-inndelt teori om nettverksmøter som kan ha relevans utover terapifeltet.

Speck og Attneave (1973) understreker i sin bok *Family networks* at en typisk utvikling i en nettverksmøtegruppe fører til en snarlig tilsynelatende konklusjon eller løsning på utfordringen som den har satt seg sammen for å arbeide med. Den tidlige løsningen er imidlertid utilstrekkelig, fordi man trenger mer tid for å gå i dybden på problemene. I stedet kan man heller forsøke å «få på bordet» underliggende motsetninger og konflikter. De mener at det også er viktig at emosjonelle reaksjoner får komme ut. Dette kaller de «polariseringsfasen», og den vil lede til en «depresjonsfase» i det deltakerne tar innover seg alvoret og vanskelighetene de står overfor. Speck og Attneaves budskap er at slike prosesser tar tid og at det er viktig at motsetningene blir

uttrykt innenfor gruppen («polarisering»). Så lenge gruppen kan fortsette å snakke sammen, vil de konfliktfulle og monologiske ytringene innledningsvis, transformeres til en felles dialogisk språklig beskrivelse (Seikkula 2000). Dette betyr ikke nødvendigvis enighet i sak, men enighet om beskrivelsen av den – en beskrivelse som rommer de ulike posisjonene, enten det er en ny konsensus eller et «uenighetsfellesskap» (Iversen 2016).

5. Gjennomføring og opplevelser av dialogen

5.1 Hvordan ble dialogen organisert?

Pride-angrepet fremskyndet dialogen

LHBT+ er et kontroversielt tema i mange religiøse miljøer, og hadde ikke vært fremtredende i STL før dialogsamtalene kom i gang. STL-lederen forklarte at mens familie, kjønn og likestilling hadde vært snakket mye om i rådet, var LHBT+ nærmest en «elefant i rommet» som STL hadde styrt litt unna. Tematikken kom likevel opp i forbindelse med opptakten til Pride-feiringen i 2022, som flere av trossamfunnene var urolige for. STL hadde derfor konkrete planer om å arbeide videre med tematikken.

STLs øverste organ mellom årsmøtene er Rådet, som består av to oppnevnte representanter fra hver medlemsorganisasjon. Rådet møtes fast noen ganger hvert år. Pride-feiringen kom opp som en eventueltsak på rådsmøtet 16. juni 2022. To trossamfunn utrykte bekymring knyttet til at mange av deres medlemmer opplevde et sterkt fokus på Pride og kjønns- og seksualitetsmangfold, og de var usikre på hvordan de skulle forholde seg til denne tematikken. Rådsmøtet foregikk under opptakten til Pride, som hadde utløst en svært polarisert samfunnsdebatt, særlig i religiøse miljøer. Det kristne foreldreoppropet «vern våre barn mot kjønnsforvirrende undervisning» var et uttrykk for dette. Flere av de andre trossamfunnene som deltok på rådsmøtet var interessert i å diskutere LHBT+-tematikken, og i STL innså man at dette var en viktig sak som måtte tas tak i, men det måtte forberedes og gjøres skikkelig. Dermed ble det raskt bestemt at saken skulle settes på agendaen på det påfølgende rådsmøtet i september.

En av STLs seniorrådgivere som var til stede på møtet. 16. juni, deltok et par dager etterpå på et møte med Kultur- og likestillingsdepartementet (KUD). Departementet ønsket innspill til den nye handlingsplanen for kjønns- og seksualitetsmangfold (KUD 2023b). På bakgrunn av diskusjoner rådgiveren hadde hatt med sin leder, kom STL med et formelt innspill til regjeringens arbeid med ny handlingsplan for kjønns- og seksualitetsmangfold. Forslaget var at «regjeringen burde legge til rette for dialog mellom religiøse og skeive miljøer». Innspillet ble konkretisert i handlingsplanen, som beskriver «tilskudd til dialog om lhbt+ mellom tros- og livssynssamfunn» som et eget tiltak for å forbedre skeives situasjon i religiøse samfunn (KUD 2023b, s. 26). Myndighetene jobber målrettet for å bedre kjønnslikestilling mellom menn og kvinner i norske tros- og livssynssamfunn (Linge 2024), men har ikke hatt en liknende plan for skeive i tros- og livssynssamfunn. Handlingsplanen bidrar til å tydeliggjøre myndighetenes politikk på religions-, kjønns- og seksualitetsfeltet og er ifølge STL-lederen et «godt eksempel på hvordan det sivile samfunn og offentlige myndigheter jobber sammen».

Noen dager etter møtet i KUD skjedde Pride-angrepet, der den norsk-iranske gjerningsmannen Zaniar Matapour skjøt og drepte to personer og skadet ytterlige 21 personer. Det ble ganske raskt klart at Matapour var motivert av ekstrem islamisme og senere ble det også slått fast at han hadde vært en del av miljøet rundt den ekstreme gruppen Profetens Ummah (NOU 2024). Angrepet overrasket mange, siden radikaliseringsbølgen på 2010-tallet hadde flatet ut. Skeive miljøer hadde imidlertid levd med trusler fra både høyreekstremister og jihadister over tid, og for dem var angrepet snarere en bekreftelse på det dødelige potensialet i den religiøst motiverte homofobien de hadde erfart.

Ifølge STL-lederen betydde den religiøse dimensjonen ved angrepet at STL hadde en viktig rolle å spille i det forebyggende arbeidet. Angrepet skjedde natt til lørdag 25. juni 2022, og dagen etter preget terroren en gudstjeneste i Oslo domkirke, hvor blant annet skeive representanter var invitert. I forbindelse med gudstjenesten bestemte STL seg for å samle de religiøse lederne i organisasjonen for å legge ned blomster ved London Pub. Ifølge STL-lederen foregikk samlingen spontant, men den ble likefullt en slags «start» på dialogen, en type samtaler som Leirvik (2010) beskriver som en «nødvendig dialog».

I denne sammenhengen er det også viktig å påpeke fordelene med et organisert og relativt uavhengig religiøst sivilsamfunn. Det ville vært vanskelig for en statlig aktør å samle de religiøse lederne så raskt for å vise solidaritet med skeive. Samtidig var det viktig å vise at markeringen ikke var en bestilling fra myndighetene, men snarere et initiativ fra STL og tros- og livssynssamfunnene. Mange av trossamfunnene og paraplyorganisasjoner som MDN og NKR tok også sterk avstand fra og fordømte Pride-angrepet på sosiale medier.

Styringsgruppen og rådsmøtene

Pride-angrepet og liknende hendelser påvirker myndighetenes prioriteringer. Ifølge STL-lederen ble det raskt lovet økonomiske midler til å legge til rette for en dialog som skulle handle om religion og skeive. For STL var det viktig å bruke resten av 2022 til å forberede en slik dialog i 2023. Både STL-lederen og den omtalte seniorrådgiveren spilte sentrale roller i dette forberedelsesarbeidet. STL-lederen hadde det overordnede ansvaret for dialogprosjektet.

Siden STL-dialogen skilte seg fra tidligere dialogsamtaler – både tematisk og i sammensetning – bestemte STL seg for å hyre inn en ekstern hovedfasilitator. Valget falt på FRI sin internasjonale rådgiver, som er prest i Den norske kirke og skeiv. Han hadde bred kontaktflate inn mot både religiøse og skeive miljøer og erfaring som fasilitator for dialog mellom religiøse ledere og skeive i andre sammenhenger. I tillegg til dialogprosjektene denne rådgiveren hadde medvirket til i Kenya og Sør-Afrika (se kapittel 3.4), hadde han også vært fasilitator for Norges Kristne Råds (NKR) dialoggruppe, som på 2010-tallet gjennomførte en økumenisk samtale om likekjønnede ekteskap (Sødal og Dorg 2018). En av STLs ansatte fungerte som medfasilitator. Hun hadde gått på

Nansenskolen – som har spilt en viktig rolle for dialogarbeid i Norge – og hadde jobbet med tros- og livssynsdialog i organisasjonen Ung dialog. STL valgte dermed å benytte seg av relativt erfarne fasilitatorer for å fasilitere en dialog som organisasjonen visste ville bli utfordrende.

STL etablerte også en styringsgruppe for å planlegge og følge opp dialogprosjektet. Gruppen bestod av tre representanter fra STL (leder, tilrettelegger og medfasilitator) og tre religiøse skeive. I tillegg til hovedfasilitator var det to skeive religiøse med ledererfaring fra skeive organisasjoner. De to er henholdsvis kristen og muslimsk og ifølge hovedfasilitator var det avgjørende med både skeiv og religiøs representasjon i både planleggingsarbeidet og i gjennomføringen av selve dialogen. For hovedfasilitator var uttrykket «nothing about us without us» – et slagord blant aktivister og innenfor skeiv teori – «ikke bare en ide», men en viktig forutsetning for å lykkes i måten å arbeide med skeiv tematikk på. For STL ble også inkluderingen av skeive i styringsgruppen gjort med tanke på å rekruttere egnede deltakere til de planlagte dialogsamtalene. Ifølge Aye (2023) har representasjon også stor betydning for hvilke temaer et slikt dialogprosjekt velger å fokusere på. Temaene for dialogen ble valgt av styringsgruppen på bakgrunn av innspill fra STLs rådsmøte i september, og justert av fasilitatorene underveis i dialogsamtalene.

I tillegg til rådsmøtet i juni, der trossamfunnene meldte sine bekymringer om Pride, hadde STL rådsmøter 19. september og 14. desember 2022. På møtet 19. september diskuterte representantene for trossamfunnene LHBT+-spørsmål og det ble tatt grundige notater fra samtalene. Som en forberedelse til de planlagte dialogsamtalene gikk hovedfasilitator gjennom notatene og systematiserte dem. Arbeidet la grunnlaget for et sett av problemstillinger som det var hensiktsmessig å bygge dialogsamtalene på. Blant annet merket han seg at trossamfunnene beskrev Rosa kompetanse, Pride og FRI som kontroversielle temaer og at det derfor var viktig å bruke tid på dem i dialogen. I tillegg valgte styringsgruppen å fokusere på minoritetsstress og kunnskap om kjønns- og seksualitetsmangfold. Det var ikke lagt et ferdig løp for dialogen fra første til siste samling. Det hendte også at fasilitatorene sammen, i løpet av dagssamlingene, avgjorde hvilken vei dialogen skulle ta videre basert på innspill og erfaringer så langt i dialogen.

Dialogsammensetning

STL-lederen var prosjektleder og fungerte også som deltaker. Hun fikk dermed en dobbeltrolle, som både prosjektleder og deltaker. En annen ansatt i STL bistod med praktisk tilrettelegging og skrev referater fra dialogsamtalene. Ved noen anledninger deltok han også i samtalene og kom med innspill til dialogen.

STL har 15 medlemsorganisasjoner som representerer over 90 trossamfunn (se kapittel 3.5) og det var naturlig for styringsgruppen å velge ut deltakere blant dem. Organisasjonene som ble spurt om å delta fikk selv velge hvilke ledere de ønsket skulle delta i dialogen. I kjønns- og seksualitetsspørsmål har de religiøse lederne autoritet både i egne organisasjoner og i

storsamfunnet for øvrig (Døving og Thorbjørnsrud 2012). I så måte understreket både STL-lederen og tilretteleggeren at målet for dialogsamtalene var at dialogen skulle ha en «trickle down» effekt, altså at ledernes vilje til å diskutere vanskelige spørsmål om kjønn og seksualitet ville «dryppe» videre nedover i organisasjonene de representerte og dermed påvirke den skeive og religiøse grasrota.

Sett utenfra kan dialogsammensetningen fremstå som noe defensiv. Ingen av representantene – hverken på skeiv eller religiøs side – representerte ytterpunktene i sine miljøer. Med et kritisk blikk på dialogsammensetningen kunne man derfor hevde at dialogen og fellesuttalelsen ikke ville få noen betydning for de mest konservative miljøene der det antatte behovet for holdningsendringer er størst. Samtidig hadde det vært en risiko å inkludere kompromissløse religiøse ledere i dialogen. Ettersom dialog blant annet forutsetter en vilje til å innta en ydmyk holdning og lytte til motparten, kan ytterliggående aktører undergrave dialogsamtalene. Ifølge hovedfasilitator ble det ytret et forslag i styringsgruppen om å inkludere mer konservative religiøse representanter, for å tydeliggjøre mer uforsonlige posisjoner. Men dette fikk ikke gjennomslag da flere mente at en slik tilnærming ikke var formålstjenlig i denne sammenhengen.

Da valget falt på åtte religiøse ledere og åtte representanter for skeive organisasjoner var dialogsammensetningen uansett komplisert og utfordrende. Tros- og livssynsdialoger innebærer i utgangspunktet et mangfold av ulike posisjoner, men denne dialogen var svært sammensatt, noe som gjorde en interseksjonell tilnærming nødvendig. I interseksjonell teori står makt og hvordan ulike identiteter rammes av makt, sentralt (Crenshaw 1989). I spørsmålet om religion, kjønn og seksualitet disponerer både religiøse ledere og representanter for skeive organisasjoner makt, som påvirkes i ulike kontekster. Dialogdeltakerne brakte med seg ulike former for makt inn i dialogen, samtidig som selve dialogen var et eget rom som skapte nye maktforhold. Ifølge hovedfasilitator var denne dialogen en unik case, der tilretteleggerne måtte ta spesielt hensyn til maktkompleksiteten i gruppen.

Dialogdeltakerne representerte et stort antall forskjellige identiteter fordelt på flere ulike akser. I denne sammenhengen var religion en fremtredende akse og deltakerne representerte syv ulike religioner og livssyn. Kjønn og seksualitet var den andre fremtredende akse og deltakerne identifiserte seg med et bredt mangfold av kjønn og seksualiteter, særlig på skeiv side. Samtidig deltok både en katolsk prest og en buddhistisk munk i dialogen. Utfra sine religiøse tradisjoner har de forpliktet seg til å leve i sølibat, en livsstil som heller ikke samsvarer med heteronormative holdninger i storsamfunnet.

I tillegg fantes det flere andre identitetsakser som hadde betydning for hvordan dialogsamtalene ble organisert og tilrettelagt. Dialogdeltakerne hadde ulik etnisk og nasjonal bakgrunn, og i den offentlige samtalen om religion, kjønn og seksualitet er nasjonal og etnisk tilhørighet en viktig variabel. Mange nordmenn med innvandrerbakgrunn opplever rasisme, og religiøse skeive med

utenlandsk bakgrunn kan oppleve kombinasjoner av rasisme, islamofobi, homofobi og transfobi, avhengig av hvilke miljø de ferdes i. STL var oppmerksomme på nødvendigheten av å ha et interseksjonelt blikk på dialogen og konfliktene dialogsammensetningen kunne føre til.

Dialogen foregikk blant annet mellom jødiske og muslimske deltakere. Israel-Palestina konflikten utfordrer tros- og livssynsdialogen i Norge, og STL har derfor i andre sammenhenger jobbet hardt for å opprettholde dialogen mellom jøder og muslimer. Dialogarbeid er spesielt utfordrende når dialoggruppen inneholder flere motstridende identitetsakser og underliggende konflikter. Denne dialogen fant imidlertid sted før Hamas sitt terrorangrep på Israel 7. oktober 2023 og Israels krigføring på Gaza i månedene som fulgte.

Samtidig som den komplekse dialogsammensetningen gjorde samtale utfordrende, innebar også sammensetningen noen ressurser. STL-lederen påpekte at styringsgruppen hadde et håp om at dialogdeltakerne kunne identifisere seg med hverandre ut fra en del felles erfaringer med minoritetsstress. De skeive var selv religiøse og anerkjente dermed det utenforskapet minoritetstrossamfunn og religiøse ledere kan oppleve i storsamfunnet. De religiøse lederne på sin side var ikke skeive, men kunne utfra erfaringene med opplevd utenforskap bedre forstå de skeives opplevelser av diskriminering og marginalisering. Ifølge de som organiserte og tilrettela dialogen, lyktes dialoggruppen langt på vei å etablere og holde fast ved en slik fellesholdning gjennom dialogsamtalene.

Religiøse ledere

Som vi allerede har påpekt var det trossamfunnene – gjennom STLs rådsmøte – som hadde sådd frøet til dialogen. Ifølge hovedfasilitator var det svært viktig at initiativet ble tatt «innenfra» snarere enn utenfra. Samtidig understreket han at det var de «skeive som tradisjonelt sett har vært undertrykt» – kanskje ikke i «samfunnet i dag» – men spesielt innenfor «den religiøse konteksten». For tilretteleggeren var det altså viktig å ta hensyn til at religiøse ledere og skeive kan oppleve marginalisering på forskjellige arenaer i samfunnet, og at dialogsammensetningen kunne endre og skape nye maktforhold mellom de to partene.

Ifølge STL-lederen var en viktig del av forberedelsene i STL høsten 2022 å rekruttere egnede religiøse ledere til dialogsamtalene. I styringsgruppen ble man raskt enige om at dialogen ikke kunne bestå av for mange religiøse ledere, men at det var viktig å få med «topplederne fra de store samfunnene» dersom dialogen skulle få betydning. Ifølge STL-lederen ble man enige om å ha med representanter for Den norske kirke, katolikkene, frikirkene, ortodokse, muslimene, jødene og buddhistene. Alle lederne ble rekruttert fra STLs medlemsorganisasjoner. Noen av dem – blant annet NKR, Buddhistforbundet og Muslimsk Dialognettverk (MDN) – er paraplyorganisasjoner som representerer flere trossamfunn, mens andre – som for eksempel Den norske kirke er

enkeltsamfunn. De religiøse lederne som deltok i dialogen, representerte enten paraplyorganisasjoner eller slike enkeltsamfunn.

Islam ble representert gjennom to imamer fra Det Islamske Felleskap Bosnia-Herzegovina og Islamic Cultural Center (ICC), men begge imamene representerte MDN i dialogen. En pastor fra Frikirken og en prest fra Den serbisk-ortodokse kirke representerte NKR. En munk representerte Buddhistforbundet. Preses representerte Den norske kirke. Den katolske kirken ble representert ved biskopen i Oslo katolske bispedømme. En rabbiner representerte Det Mosaiske Trossamfund i Oslo. Den tydelige representasjonen av islam var knyttet til at islam og homofili har vært særlig omdiskutert i den offentlige debatten siden tidlig 2000-tallet (Narvesen 2013) og at Pride-angrepet var motivert av ekstrem islamisme (NOU 2024).

Religiøse representanter for skeive organisasjoner

For STL og styringsgruppen var det også viktig å rekruttere egnede skeive dialogdeltakere. Styringsgruppen hadde valgt ut ledere for store og betydningsfulle trossamfunn, og på samme måte var det viktig å inkludere ledere eller gode talspersoner for de skeive organisasjonene. Samtidig ønsket gruppen at de skeive representantene skulle være religiøse. STL er en interesseorganisasjon for trossamfunnene, og for dem var det et viktig premiss for dialogen at samtalerne skulle foregå mellom deltakere med erfaringer fra ulike religiøse trossamfunn. De ulike hensynene til representasjon førte til at gruppen på skeiv side bestod av skeive religiøse ledere, religiøse representanter for skeive organisasjoner og én ikke-religiøs representant for en skeiv organisasjon. Samtlige av de skeive deltakerne hadde solid erfaring fra skeivt rettighetsarbeid innenfor FRI, Skeivt Kristent Nettverk (SKN), Skeiv Verden, Skeiv Ungdom (SkU) og Åpen Kirkegruppe (ÅK – som har blitt en del av SKN).

I likhet med rekrutteringen av religiøse ledere er det også noen representasjonsspørsmål som melder seg med tanke på utvelgelsen av skeive deltakere. I henhold til LHBT+-paraplyen var fire ulike seksualiteter og kjønnsidentiteter som bokstavene viser til representert i dialogen. STL planla ikke eksplisitt for en slik representasjon, men det lå likevel i kortene at dialogen skulle være så bred som mulig. En slik representasjon er ikke nødvendigvis uproblematisk i alle sammenhenger. LHBT+ rommer et stort kjønns- og seksualitetsmangfold og potensielt motstridende interesser. Slike motsetninger kom ikke til uttrykk i denne dialogen, men har potensiale til å gjøre det i andre dialogsammenhenger.

Det var også en viktig skeiv religiøs organisasjon som ikke ble invitert til å delta i dialogen. Salam, som er den eneste skeive muslimske organisasjonen i Norge, ble ikke invitert. Utfra et mål om bredest mulig representasjon kan utelatelsen fremstå som problematisk. Salam har en tydelig profil i den offentlige debatten og det er sannsynlig at gruppen opplevde det å bli utelatt som svært urettferdig. Avgjørelsen ble tatt av styringsgruppen. En av de ansatte i STL påpekte at

Salam hadde indre organisatoriske og økonomiske utfordringer da dialoggruppen ble satt sammen, og at problemene var hovedårsaken til at organisasjonen ikke ble inkludert i dialogsamtalene.

Dialogdeltakere⁷

Arrangør		Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL)		
Tilrettelegger (5)	Dialogleder (STL)	Tilretteleggere (2) ⁸ (STL)	Hovedfasilitator (FRI)	Medfasilitator (STL)
Religiøse ledere fra medlemssamfunn i STL (8)				
Kristendom (4)	Den norske kirke	Oslo katolske bispedømme	Norges Kristne Råd (NKR) (2)	
Jødedom (1)	Det Mosaiske Trossamfund			
Buddhisme (1)	Buddhistforbundet			
Islam (2)	Muslims Dialognettverk (MDN)			
Representanter fra skeive organisasjoner				
Islam (2)	Skeiv Verden			
Buddhisme (1)	Skeiv Verden			
Kristendom (4)	Skeiv Ungdom		Skeivt kristent nettverk (2)	Skeiv Verden
Ikke religiøs (1)	Foreningen FRI			

Dialogstruktur

Dialogsamtalene var en organisert og styrt form for dialog. Ifølge hovedfasilitator var tematikken svært «sensitiv», og selve dialogsammensetningen inneholdt en stor grad av «maktkompleksitet». For han betydde det utfordrende utgangspunktet at en styrt dialog var helt nødvendig. Handlingsplanen for kjønns- og seksualitetsmangfold (KUD 2023b) pekte også på behovet for en styrt dialog «mellom tros- og livssynssamfunn og lhbt+-organisasjoner».

Det ble lagt opp til fire dialogsamlinger i 2023. Mange av deltakerne har lederposisjoner og lever travle liv, og det var derfor utfordrende nok å planlegge fire samlinger som passet for alle. Når datoene først var satt, var det viktig for STL å kommunisere til deltakerne at alle de fire dialogsamlingene var deler av et forpliktende løp det ikke var mulig å nedprioritere. Det var ikke tid til å forberede deltakerne på dialogsamtalene i særlig grad i forkant av dialogen, og det ble derfor nødvendig å utarbeide en klar dagsorden for samlingene. Den første samlingen ble blant annet brukt til å avklare forventninger, ønsker og arbeidsmetoder for dialogen. Påmeldingen var forpliktende fordi man trengte kontinuitet og god tid sammen for å kunne snakke åpent om sensitive og konflikthfulle temaer. Av samme grunn ble den første samlingen viet til å samtale om hvilke regler som er ønskelig at skal gjelde for dialogen. En hovedregel ble referert til som «The

⁷ Hvilke organisasjoner deltakerne representerte foruten seg selv i dialogen.

⁸ Bare en av de to tilretteleggerne var med på hele dialogprosessen.

Chatham House Rule», som innebærer at ingen skal bli sitert utenfor rommet. Regelen er ment å sikre konfidensialitet og fungerte som et utgangspunkt og rammeverk for å etablere et trygt dialogrom. En annen viktig regel var at deltakerne skulle anerkjenne hverandres rett til å være i prosess med tanke på spørsmål som handler om religion, kjønn og seksualitet.

Prosesstenkning og sakseierskap ble lagt særlig vekt på av STL, som mente at religiøse ledere opplever en forventning fra myndighetene om at trossamfunnene skal endre seg. Men de religiøse topplederne i STL har selv satt LHBT+ på dagsordenen og tatt initiativ til kompetanseheving. Samtidig er det en del uro og bekymring blant religiøse ledere og ulike organisasjoner i Norge for det som mange oppfatter som en sterk statlig styring av religion, kjønn og seksualitet (Linge 2024), blant annet i skolen (Foreldreopprop 2022). De religiøse lederne ønsket forståelse for at dialogen ikke ville føre til raske eller radikale endringer, men at dialogsamtalene kunne åpne for en form for endringsprosess når det gjelder hvordan man snakker om temaet.

I tillegg til den styrte dialogen var det også lagt opp til at deltakerne kunne snakke fritt med hverandre mellom de planlagte øktene. Moxnes (2016) viser at personlige møter og bekjenskaper har hatt stor betydningen for holdningsendringer blant prester i Den norske kirke som i utgangspunktet hadde en konservativ holdning til kjønns- og seksualitetsspørsmål. I dialogen ble det derfor satt av en del tid til frie samtaler mellom deltakerne. Dette skjedde særlig i løpet av tredje og fjerde samling på Sundvolden Hotel. Der var det flere felles måltider, en tur til Utøya og ledige øyeblikk til samtaler deltakerne imellom.

De to fasilitatorene samarbeidet tett med å tilrettelegge og lede dialogen. I løpet av samlingene var dialogdeltakerne ofte delt inn i mindre grupper, ofte i én skeiv og én ikke-skeiv gruppe. Det var gjerne slik at hovedfasilitator ledet den skeive gruppen, mens medfasilitator ledet den ikke-skeive gruppen. I tillegg samarbeidet de som ledet dialogen tett mellom samlingene. Temaet for dialogen og dialogsammensetningen gjorde samtalene utfordrende, og tett oppfølgingsarbeid av samtalene var dermed helt nødvendig.

Fire dialogsamlinger

Før selve dialogsamtalen kom i gang arrangerte STL to formøter, først ett for de religiøse lederne og deretter et annet for representantene for de skeive organisasjonene. De religiøse lederne kjente allerede hverandre gjennom STL. De skeive var imidlertid mer ukjente for hverandre. Derfor var det særlig viktig for dem å få en dag sammen før dialogsamtalene startet, for å bli bedre kjent og bli trygg som gruppe.

De to første dialogsamlingene var særlig innrettet på å etablere et fellesskap, et trygt rom og grunnlag for et felles språk. Den første samlingen foregikk i Trosterudvillaen, som er en kommunalt eid villa som leies ut som selskapslokale. For å bryte opp de to gruppene og få frem

mangfoldet i gruppen på tvers av identiteter som skeiv og religiøs, startet samtalene med en presentasjonsrunde. Deretter ble deltakerne delt inn i to blandede grupper, der temaet var uro og forventninger knyttet til dialogen. Etter gruppearbeidet ble forventningene diskutert i plenum.

Etter at deltakerne hadde satt ord på både forventninger og uro knyttet til dialogen, ble husreglene utarbeidet i fellesskap. Både den første og den andre dialogsamlingen ble dessuten brukt til å snakke om begreper. I den offentlige samtalen om kjønn og seksualitet har språk, i form av begreper og uttrykk knyttet til LHBT+, blitt et komplisert og betent tema. For mange i skeive miljøer er uttrykk som «interkjønn» kanskje selvsagte, men for utenforstående er slike begreper ukjente og kan oppleves som fremmedgjørende. I en del religiøse miljøer beskrives derfor skeiv rettighetskamp ofte på en unyansert måte som «radikal kjønnsideologi» (Kuhar og Paternotte 2018).

Hovedfasilitator refererte til uttalelser i rådsmøtet om at LHBT+-terminologien kan fremstå som «manipulerende» og som en del av et «signalspråk», som både inkluderer og ekskluderer, basert på om man kan begrepene eller ikke. En viktig målsetning ble derfor å etablere et «felles språk» i dialogsamtalene mellom de to partene. Hovedfasilitator forklarte at «mens sekulære skeive kan ha et «sinne mot religiøse», identifiserer religiøse skeive seg i større grad med andre religiøse. Felles troserfaringer ga bedre forutsetninger til å forstå hverandre.

På den første dialogsamlingen var dermed ord og uttrykk knyttet til LHBT+ en viktig del av agendaen. Temaet ble lagt opp som en form for undervisning, først og fremst rettet mot de religiøse lederne. En LHBT+-ordliste, samt en «Genderbread»-illustrasjon (se appendiks) fungerte som ressursdokumenter. Genderbread-betegnelsen er lånt fra det engelske ordet 'gingerbread' som kalles pepperkake på norsk. Genderbread er altså en pepperkakefigur som gir et pedagogisk bilde av forskjellene på kjønnsidentitet, kjønnsuttrykk, biologisk kjønn og seksuell orientering. Mange av de religiøse lederne fremhevet at de lærte mye av illustrasjonen.

Senere på dagen var en av aktivitetene å lage fruktsalat i grupper inndelt på tvers av religion, kjønn og seksualitet. En slik team-buildingøvelse kan forstås som banal og unødvendig, men måltider kan samle mennesker, og mange av deltakerne omtalte økten som en veldig hyggelig aktivitet. Da STL-lederen ble spurt om å beskrive minneverdige øyeblikk i dialogen, svarte hun at det måtte være da deltakerne «småkranglet om hva som var den beste frukten i fruktsalaten» og at det var en type hendelse som viser at «alle bare er folk».

Den andre dialogsamlingen fungerte som en videreføring av undervisningsbiten i den første samlingen. På samlingen var det lagt opp til to timer med undervisning fra Rosa kompetanse, som oppfattes som en svært kontroversiell aktør i mange religiøse miljøer, også blant medlems-samfunnene i STL. Rosa kompetanse fortalte om hvordan organisasjonen jobber, at de kun underviser de ansatte i privat og offentlig sektor og slett ikke reiser rundt og «indoktrinerer barn» i radikal kjønnsideologi. Etter undervisningen ble deltakerne delt inn i to grupper, én skeiv og én

ikke-skeiv. Ifølge hovedfasilitator var hensikten bak denne inndelingen å stimulere til en litt «råere, direkte» samtale. Deretter ble samtalene fra gruppene bragt inn i en plenumssamtale, der det ble diskutert hvilke temaer som var de vanskeligste og hva det viktigste var å ta tak i som gruppe.

I sum bar de to første dagene preg av at de religiøse lederne ble satt «på skolebenken» for å lære mer om kjønns- og seksualitetsmangfold. Det var en fare for at lederne ville oppleve opplegget som en monolog, snarere enn en dialog, men utfra intervjusamtalene å dømme syntes de undervisningen var nyttig. Derimot opplevde noen av de skeive undervisningen som selvsagt, kjedelig og unødvendig for dem. I styringsgruppen var det også flere som stilte spørsmålsteget ved omfanget av undervisningen, men samtidig understreket de verdien av at de to partene hadde undervisningsopplegget sammen og fikk et felles kunnskapsgrunnlag.

Den tredje og fjerde dialogsamlingen foregikk på Sundvolden Hotel, der dialogdeltakerne spiste felles måltider og overnattet. Samlingen startet slik den andre samlingen hadde sluttet, med noen viktige temaer. Verdier ble tematisert, og ettersom de foregående dialogsamlingene hadde foregått på de skeives premisser, var det lagt opp til at de religiøse perspektivene skulle løftes tydeligere frem. Deltakerne ble igjen delt inn i to grupper, én skeiv og én ikke-skeiv. Disse gruppesammensetningene tillot deltakerne å snakke friere og kanskje være mindre redde for å såre noen. I disse samtalene ble en del dikotomier tydeliggjort av deltakerne, som for eksempel individualisme vs. fellesskap eller tokjønnsmodellen vs. kjønnsmangfold. Deretter ble samtalene presentert og diskutert i plenum. I disse samtalene var religiøse skeive i offentligheten et sentralt tema. Pride var også et viktig tema. Deltakerne snakket også om i hvilke grad partene kunne stå opp for hverandre og hva kostnaden med det i så fall ville være? Som vi viser i kapittel 5.4. ble dette punktet en viktig del av fellesuttalelsen.

Etter disse samtalene hadde gruppen en ekskursjon til Utøya, åstedet for terrorangrepet 22. juli 2011. I dialogsamtalene tidligere på dagen hadde grenser for uenighet blitt tematisert, og i forbindelse med turen til Utøya ble ytringsfrihet, ytringsansvar og ytringsklima viktige temaer. I forlengelse av disse temaene var en viktig ramme for turen at ord kan føre til handlinger og i verste fall til vold. På øya fikk gruppen besøke minnestedene og høre en presentasjon fra en av de som jobbet der. Det ble også en del tid til samtaler mellom dialogdeltakerne.

På den fjerde dialogsamlingen var hovedtemaet de skeives plass i religiøse rom. Deltakerne ble delt inn i to grupper etter religiøs tilhørighet, én kristen gruppe og én blandet gruppe. I den kristne gruppen var sølibatkravet et hovedtema. I mange religioner er det slik at homofile følelser ikke nødvendigvis forstås som en synd, men at homoseksuell praksis derimot fordømmes som syndig. Det var ulike forståelser av dette blant de kristne lederne. I den andre gruppen var ulike kjønnskategorier og trans et hovedtema. Til slutt ble de to hovedtemaene diskutert i plenum.

Etter lunsj brukte gruppen en del tid på fellesuttalelsen, som ifølge STL-lederen ble utarbeidet underveis i dialogprosessen. Styringsgruppen hadde et ønske om å komme frem til et resultat alle deltakerne kunne enes om, men fellesuttalelsen slik den ble seende ut til slutt var ikke planlagt i forkant av dialogen. Ifølge STL-lederen kom det signaler fra deltakerne om at de ville «henvende seg ut» under tredje samling. Hun skrev da ned noen punkter fra dialogsamtalene som ble presentert for hele gruppen. Det oppstod deretter en diskusjon om hvordan mangfoldet i kjønn og seksualitet skulle representeres i teksten, noe som fort kunne ødelagt konsensusen for fellesuttalelsen. De bestemte de seg for å fokusere litt mindre på representasjon og gjøre formuleringene mer generelle. Fellesuttalelsen ble dermed godkjent. I kapittel 5.4 beskriver og analyser vi betydningen av fellesuttalelsen.

Senere på dagen ble deltakerne delt inn i grupper på to og to etter religiøs tilhørighet, altså i par som bestod av én religiøs leder og en skeiv fra samme religion. Gruppene skulle diskutere hva som hadde fungert og hva som ikke hadde fungert i dialogen, samt hva det var verdt å ta med seg videre, for eksempel i en liknende dialog. Til slutt ble innspillene diskutert i plenum. Hovedfasilitator beskrev gruppesammensetningene på to og to som potensielt utfordrende, fordi frontene ble så tydelige og intime. Denne sammensetningen viste seg imidlertid å være svært givende. Det er svært viktig å møtes som hele mennesker i dialogarbeid, ikke bare som representanter for noe. I kapittel 5.3 går vi mer inn på betydningen av menneskemøtene i denne dialogen.

5.2 Hvilke temaer var vanskelige å snakke om?

Grunner til å delta i dialogen

Forholdet mellom religion og LHBT+ er et vanskelig tema, og en grunnforutsetning for at dialogen kom i gang var at deltakerne var motiverte til å delta i dialogsamtalene. I tråd med Leirviks (2010) terminologi og STLs syn på dialogen anså samtlige av dem dialogen som nødvendig. Både de religiøse lederne og representantene for de skeive organisasjonene var enige om at skeive skal inkluderes og ikke trakasseres i trossamfunnene. De var også enige om at begge parter hadde behov for å forstå hverandre bedre og motvirke fordommer. For å komme frem til en slik felles forståelse var deltakerne innforstått med at det var nødvendig å snakke om vanskelige temaer.

Deltakernes motiver for å delta i dialogen var knyttet til rollene deres som religiøse ledere eller som skeive religiøse. Blant de religiøse lederne var det for eksempel behov for å vite mer om LHBT+, Pride, organisasjonen FRI og Rosa kompetanse. Dette var viktig for dem både fordi flere av dem var usikre på hvordan de skulle forholde seg til tematikken, og fordi de skulle svare på

spørsmål fra bekymrede medlemmer. Hvor brennbart temaet var kunne variere og bar blant annet preg av ulik religionstilhørighet.

For de åtte skeive som deltok i dialogen fremstod opplevelser av utenforskap og diskriminering som en viktig grunn. Samtidig var deres erfaringer med utenforskap forskjellige og knyttet til forskjellige uttrykk for kjønn og seksualitet, samt ulik religiøs tilhørighet. De skeive deltakernes sammensatte identiteter og ulike erfaringene med utenforskap understreker den interseksjonelle dimensjonen ved dialogen. Slike identiteter spiller sammen og ulike kombinasjoner av religionstilhørighet, kjønnsuttrykk, og seksualitet har betydning for hvordan ekskludering utøves og oppleves i forskjellige kontekster.

En av de skeive deltakerne var katolikk og fortalte at hen «hadde vært med i dette gamet i over 50 år» og at det tidligere «hadde vært vanskelig overhodet å få kirkefolk i tale». Hen ble katolikk i 1976, men hadde før dette kjempet for endring i Den norske kirke. Hen hadde vært en av initiativtakerne til Åpen Kirkegruppe (ÅK). En hovedstrategi for denne organisasjonen hadde vært å «skaffe et hjerte innenfor», altså å arbeide for endring innenfra. Deltakeren beskrev endringene i Den norske kirke som en «kamp» og dialoggruppen som noe hen hadde «lengtet etter». En av de andre deltakerne var skeiv muslim. Hen hadde «følt veldig lite på diskriminering», men likevel «følt på utenforskap» i norske moskéer. Deltakeren hadde vært i «kontakt med imamer og moskéledere i en årrekke» for å fremme en «inkluderende praksis», og mente at dialogen var en unik mulighet til å «gjøre noe mer systematisk». De to deltakerne hadde altså ulik religiøs bakgrunn, men noen felles erfaringer knyttet til skeiv religiøs kamp for anerkjennelse og rettigheter. Homofili har vært et tabu både innenfor islam og kristendom og begge to beskrev dialogsamtalene som en historisk mulighet.

En annen skeiv deltaker identifiserte seg som ikke-binær, og var i gang med teologistudier for å bli prest i Den norske kirke. Deltakeren fortalte at hen hadde opplevd lite diskriminering i Oslo-området, men var spent på hvordan hen ville bli mottatt som vigslet prest andre steder i landet. Deltakeren beskrev dialogen først og fremst som en mulighet til å «øke egen mangfoldskompetanse». En av de andre skeive deltakerne var muslim og transmann og hadde hatt alvorlige opplevelser, med blant annet trusler i hjemlandet. Hen fortalte også om utestenging fra norske moskéer. Deltakeren håpet at dialogen kunne bidra til at skeive ville «få en plass i moskéen» og en mulighet til å bli en del av det muslimske trosfellesskapet.

For de to deltakerne, som var henholdsvis ikke-binær og transmann var det altså ulike ting som stod på spill, og deres grunner til å delta i dialogen var betinget av svært ulike erfaringer i de religiøse fellesskapene de tilhørte. De ulike erfaringene viser at sammensatte identiteter spiller forskjellige roller i ulike kontekster. Den ene deltakeren opplevde det å være ikke-binær i Den norske kirke som lite problematisk i utgangspunktet, men ikke nødvendigvis på bygda. For den andre deltakeren som var transmann hadde bakgrunnen fra et muslimsk land avgjørende

betydning. Deltakerens sammensatte identitet var et spørsmål om liv og død og for hen var dermed også dialogen spesielt viktig.

Åtte religiøse ledere deltok i dialogen og grunnene til å delta i dialogsamtalene varierte også blant dem. Norske trosfellesskap har en svært ulik historie i kjønns- og seksualitetsspørsmål, og de religiøse ledernes motivasjon til å delta i dialogsamtalene var nært knyttet til hvordan slike spørsmål hadde blitt håndtert i egne trossamfunn.

En av lederne var prest i Den norske kirke. Med tanke på inkludering av skeive er kirkens offisielle syn blant de mest progressive i verden, men i kirken finnes også ganske konservative fløyer og menigheter. Presten understreket at «skeives livsvilkår i Norge angår oss som religiøse ledere». Han poengterte dessuten at kirken har vært gjennom en del «dyrekjøpte og krevende erfaringer» og at dialogen var en mulighet til å dele kirkens erfaringer med andre. Som det desidert største trossamfunnet i Norge har kirken vært sitt ansvar bevisst som pådriver for mange norske tros- og livssynsdialoger (Leirvik 2010). Dette var også tilfellet i denne dialogen, hvor kirken ønsket å dele sine historiske erfaringer med de andre trossamfunnene.

Andre ledere pekte på konflikter av nyere dato. En av de andre kristne lederne hadde bakgrunn som prest i en protestantisk frikirke. De protestantiske frikirkene har som regel et langt mer konservativt syn på kjønn og seksualitet enn Den norske kirke, og presten understreket at kirkesamfunnet hun kom fra har «en konservativ teologi og praksis som i stor grad har gjort at mange skeive kjenner seg utrygge» i menigheten. Hun beskrev dialogen som en mulighet til å «lære og få lytte til de skeive fra ulike organisasjoner og ulike trosbakgrunner». Deltakeren tilhørte altså en liberal fløy i et konservativt kristent trossamfunn og ønsket å delta i dialogen for å utvikle sitt eget syn på religion, kjønn og seksualitet.

To av lederne var imamer i to forskjellige moskeer. En av imamene pekte på Pride-terroren i 2022 som en viktig årsak til at han ønsket å delta i dialogen. Imamen var kritisk til at media koblet terrorangrepet direkte til islam. Han understreket at islamsk teologi satte klare begrensninger for skeive, blant annet i forhold til ekteskap, men understreket at «ingen har rett til å drepe andre». Imamen beskrev dialogen som en god anledning for skeive til å bli bedre kjent med muslimske ledere og det imamer egentlig mener om tematikken.

Den andre imamen beskrev dialogsamtalene som noe helt nytt og som en unik mulighet. Han påpekte at «en del muslimske innvandrere ikke er vant til» LHBT+-tematikken og at temaet «har skapt en del forvirring blant dem». Han hadde registrert at mange var bekymret for blant annet undervisningen i barneskolen som handler om skeive og «nye konsepter» knyttet til familie. For imamen var det derfor viktig å etablere en «direkte samtale» med skeive for å lære mer om hva de står for. Sitatet viser igjen den interseksjonelle dimensjonen av dialogen og hvordan ulike minoritetsposisjoner opplevdes av deltakerne. I dette tilfellet pekte imamen på at oppfatninger av kjønn og seksualitet som er vanlige i muslimske majoritetsland er under press i Norge, blant

annet i skolen. I likhet med de skeive deltakerne var altså imamens motivasjon til å delta i dialogen knyttet til minoritetserfaringer, men da i storsamfunnet.

Deltakerne oppgav altså forskjellige grunner til at de ønsket å delta i dialogsamtalene. Samlet sett gir de ulike grunnene et bilde av endringsviljen i dialoggruppen. Alle hadde et ønske om at dialogsamtalene skulle føre til økt forståelse, og, om mulig, større grad av inkludering for skeive i trossamfunnene. Samtidig var dialogen klart tematisk avgrenset og skulle i utgangspunktet ikke handle om teologi. I intervjuene stilte vi likevel spørsmål om teologi, og i de påfølgende underkapitlene viser vi hvordan deltakernes teologiske syn hadde betydning for hvordan de opplevde dialogen. De ulike teologiske posisjonene hadde også betydning for hvilke temaer deltakerne synes det var vanskelige å snakke om.

Teologi og dialogens grenser

For STL var det et viktig utgangspunkt for dialogsamtalene at dialogen ikke hadde som mål å endre noen av deltakernes teologi eller ideologi, enten de var skeive eller ikke. Dette utgangspunktet samsvarer med klassisk dialogteori og dialogpraksis som fastholder at endringer må komme innenfra og ikke som følge av ytre press (Leirvik 2014, s. 30). Ifølge STL-lederen var det likevel «viktig å si det» tydelig for at særlig de religiøse lederne skulle forplikte seg til å bli med i dialogsamtalene. Politikere har gjerne forventninger om endringer i forhold til syn på kjønn og seksualitet i trossamfunnene, men flere av de religiøse lederne var tydelige på at deltakelsen i dialogen ikke betydde at de skulle gå den veien Den norske kirken hadde gått. De religiøse lederne og de skeive deltakerne var med andre ord enige i at målet for dialogen ikke var å endre teologi.

Den norske kirke har nylig endret teologi, blant annet i synet på likekjønnet ekteskap, og stod derfor i en særstilling. Samtidig preges kirken av ulike progressive og en konservative fløyer. I så måte utdypet presten at kirken har «to syn» som går ut på at «vi aksepterer likekjønnede ekteskap, samtidig som vi aksepterer at prester har reservasjonsrett fra å gjennomføre» dem (se kapittel 3.3). Veien mot to likestilte syn har vært preget av skarpe teologiske debatter og for presten var dialogen en anledning til å dele erfaringer fra denne prosessen.

En buddhistisk munk deltok også i dialogsamtalene. Sammenliknet med de andre religiøse lederne stod også han i en særstilling i forhold til kjønns- og seksualitetsspørsmål, men på en annen måte enn presten fra Den norske kirke. Munken fortalte at ettersom den buddhistiske «teologien ikke snakker så mye om temaet» var heller ikke skeive et stridstema innenfor buddhismen i Norge. Målet for buddhister er å oppnå nirvana, en harmonisk sinnstilstand (Jacobsen 2018). Ifølge munken kan alle oppnå denne tilstanden «uansett hvilket kjønn eller hvilken seksuell identitet man har». I motsetning til en del av de andre religiøse lederne som opplever et krav fra storsamfunnet om å endre teologi, trengte han dermed ikke å ta stilling til spørsmålet om teologisk endring på samme måte.

Sammenliknet med presten og munken, var en del av de andre religiøse lederne derfor mer opptatt av premisset om at målet med dialogen ikke var å endre teologi. En av imamene understreket for eksempel at han hadde sagt klart ifra om at «ekteskapet i islam er mellom mann og dame og ikke mellom samme kjønn», og at «vi ikke kan endre vår teologi, koranen eller islam». På liknende vis sa den andre imamen at dialogdeltakerne var innforstått med at de var uenige om for eksempel likekjønnet ekteskap, men at økt forståelse mellom partene, snarere enn teologisk endring, var hovedmålet med dialogen.

En prest fra Den serbisk-ortodokse kirken deltok også i dialogen. Han hadde en teologisk fortolkning av kjønn og seksualitet som minnet om imamenes syn. Presten presiserte at ortodoks kristendom handler om å videreføre den opprinnelige teologien, som blant annet slår fast at ekteskapet inngås mellom mann og kvinne. Likevel slo han fast at selv om teologien ikke kunne endres, var det likevel mulig å ha en dialog med skeive om deres plass i kirken.

En av de skeive muslimene fremhevet at «alle var bekymret for at vi skulle diskutere teologi (...)». For begynner vi å argumentere, så vil det aldri ta slutt» poengterte hen. På samme måte mente den buddhistiske deltakeren at det var smart å unngå teologiske diskusjoner, fordi dette var et tema «ingen ville enes om». I liket med dialogteori, som blant annet understreker at tros- og livssynsdialog handler om å redegjøre for eget syn snarere enn å overbevise motparten (Leirvik 2014, s. 30), var altså de skeive deltakerne enige om at en målsetning om teologisk endring ville undergrave dialogen.

Grunnene til at de skeive deltakerne ikke var opptatte av teologisk endring i dialogen, hang også sammen med hvordan deltakerne så på mulighetene for endring i egne trossamfunn. En av de skeive muslimske deltakerne hadde som tidligere nevnt vært i «kontakt med imamer og moskéledere i en årrekke» for å fremme en «inkluderende praksis» i norske moskéer. Deltakeren understreket at et viktig premiss i møte med de religiøse lederne var at de ikke var der for å «diskutere teologi, eller hvordan man skal tolke bibelen, koranen eller andre religiøse tekster». De skeive muslimene var først og fremst opptatt av å bli inkludert og akseptert i moskéene.

En av de skeive deltakerne hadde bakgrunn i en protestantisk frikirke og hadde dermed en litt annen tilnærming til teologisk endring sammenliknet med de to muslimene. I flere av de protestantiske frikirkene finnes det progressive fløyer som tar til orde for likekjønnet ekteskap, og i den sammenhengen sa deltakeren sa at hen «selvfølgelig hadde et ønske om å påvirke teologien» på lengre sikt. I dialogen derimot «var liksom ikke målet å snakke om teologi», men snarere begynne å snakke sammen om vanskelige temaer i et «trygt rom».

Kjønnsidentitet og synlige uttrykk for skeive identiteter kan ha betydning for hvordan man anerkjennes og oppfattes som et lekt medlem av et trossamfunn. I moskéer er det vanlig å skille kvinner og menn for å la dem utføre fellesritualer og feire høytider i adskilte rom. De to imamene ga uttrykk for at transpersoner godt kunne delta på slike samlinger med den kjønnsidentiteten de

hadde valgt: «Hvis man ser ut som en kvinne, så kan man gå og be sammen med kvinnene».

Dette kan imidlertid vise seg vanskeligere i praksis. Det er enkelt å si at transpersoner har en slik tilgang, men ifølge de transpersonene vi intervjuet er det ikke dermed en realitet at de andre som går i moskéen aksepterer dem.

Likekjønnet samliv representerer en annen problemstilling i trossamfunnene. Den norske kirke har gitt homofile mulighet til å gifte seg i kirken og anerkjenner et trofast og forpliktende likekjønnet samliv. Men det er samtidig legitimt å holde fast ved det tidligere synet på homofili som synd. Representanten for Den norske kirke i dialoggruppen står for det liberale synet på likekjønnet samliv, og det samme gjorde én av de andre kristne lederne, men hun representerte da også et mindretallssyn som manglet gjennomslag i sin kirke. De øvrige religiøse lederne representerte trossamfunn som ikke anerkjenner likekjønnet samliv.

Transtatikk og alternative kjønnsidentiteter representerer en annen utfordring enn homofil seksuell orientering og likekjønnet samliv. Det førstnevnte utfordrer i større grad virkelighetsforståelsen, hva finnes – hva er deskriptivt riktig? Det sistnevnte utfordrer i større grad etikken, hva er moralsk rett eller galt – hva er normativt riktig?

Introduksjonen om LHBT+ (og QI), hva bokstavene betyr og hva Rosa kompetanse står for, var viktig å ta tidlig i prosessen, men de gikk der og da ikke så langt inn på spørsmålene som kan være naturlige å reise i forlengelsen. Fasilitatorene hadde en idé om at de vanskeligste temaene ikke skulle tas opp for tidlig, og dette gjaldt nok spørsmål rundt transtatikk. Tanken var å bygge opp tillit og trygghet i gruppen og introdusere vanskeligere tema gradvis gjennom dialogprosessen. En av prestene fra en av de protestantiske kirkene forklarte hvordan de to partene i dialoggruppen ble tryggere på hverandre underveis i prosessen. Vedkommende fortalte at det var først under fjerde dialogsamling at deltakerne var blitt så godt kjent at det var mulig å snakke om de vanskeligste temaene. Ifølge denne deltakeren var en av de «store verdikonfliktene i forsamlingen» knyttet til «nye familiebegrep» og tilhørende temaer som «oppvekst, adopsjon, og to foreldre av samme kjønn».

Vanskelige temaer

Koblingen LHBT+ og religion er et av vår tids store stridsspørsmål. Hovedfasilitator for dialogen fremhevet at STL har en sentral rolle på religionsfeltet som mekler i slike spørsmål, og han understreket at det er viktig at organisasjonen tar tak i vanskelige temaer før de blir til konflikter. Som tidligere påpekt understreket også STL-lederen at dialogen omhandlet sensitive tema hvor det var lett å trå feil, rett og slett fordi man manglet kunnskap. I forlengelse av dette uttalte en av imamene som deltok i dialogsamtalene at «alt var utfordrende» med dialogen. Tros- og livssynsdialog tar ofte utgangspunkt i vanskelige spørsmål, men disse uttalelsene understreket at denne dialogen opplevdes spesielt vanskelig sammenliknet med tidligere tros- og livssynsdialoger

i Norge. Likevel, gir intervjuene et samlet inntrykk av en dialogprosess preget av «mye god vilje» og at deltakerne opplevde det slik at alle «ville hverandre vel».

Dialogen inneholdt flere undertemaer, og STL valgte å starte dialogsamtalene med de minst kontroversielle temaene og avslutte dialogen med de vanskeligste. Ifølge fasilitatorene ville det nemlig være enklere å snakke om slike temaer etter at deltakerne hadde blitt trygge på hverandre. Samtidig var det umulig for de som organiserte dialogen å forutse hvordan temaene utspilte seg i dialogsamtalene. For de religiøse lederne kunne nemlig hvert eneste tema knyttet til kjønn og seksualitet oppleves som utfordrende.

STL-lederen tok utgangspunkt i et «rettighetsspråk» for å forklare hvordan et tilsynelatende enkelt spørsmål kunne utvikle seg til å bli vanskelig. I intervjuene uttalte samtlige av de religiøse lederne at skeive er velkomne i deres gudshus og flere brukte uttrykket «pastoral omsorg». Gyldigheten av slike utsagn kan diskuteres, særlig i lys av at mange av de skeive deltakerne opplevde at de ikke er velkomne i sine trossamfunn. Dette kan også skyldes reaksjoner fra andre leke medlemmer. Ifølge STL-leder blir slike utsagn uansett straks vanskeligere å forsvare for de religiøse lederne dersom skeive ønsker å gå i gudshuset med partneren sin, eller vil «holde vedkommende i hånden».

Noen temaer var vanskeligere å snakke om enn andre. Naturlig nok var oppfatningene om hvorvidt et tema var vanskelig eller ikke ulike blant deltakerne. Temaene handlet i stor grad om nye kjønnsforståelser, blant annet kjønnspronomen, flytende kjønn, utradisjonelle familiekonstellasjoner og transtematikk. De vanskelige temaene handlet altså først og fremst om skeive praksiser som i stor grad har blitt offisiell norsk politikk, men som fortsatt er kontroversielle i mange norske trossamfunn. Selv om slike temaer kunne oppleves som ubehagelige å snakke om blant de skeive deltakerne, var de først og fremst utfordrende for de religiøse lederne som har et konservativt syn på kjønn og seksualitet.

Bruk av ønsket kjønnspronomen var en krevende øvelse. Det er lett å gå seg vill i det nye mangfoldet av kjønnskategorier og seksualiteter. (U)riktig bruk av kjønnspronomen er viktig for de aller fleste mennesker, også for skeive. For transpersoner, altså for de som ikke identifiserer seg ved tildelt kjønn ved fødselen, kan feil kjønnsbenevnelse oppleves belastende fordi de kan indikere en bevisst avvisning av deres kjønnsidentitet. Samtidig identifiserer noen skeive seg som ikke-binære, som betyr at de verken identifiserer seg som menn eller kvinner. Også de foretrekker ofte kjønnspronomenet hen, men de kan også velge flertallsformer av tredje person, som «de» eller «dem» slik mange gjør i Storbritannia ('they/them'). Det er med andre ord ikke alltid opplagt hvordan man skal tiltale personer man ikke kjenner, og dét kan være en grunn til å spørre.

Flytende kjønn var et vanskelig tema for mange av de religiøse lederne. Ut fra skeiv teori og praksis kan samfunnet forstås generelt, og religioner spesielt, som heteronormative sosiale

konstruksjoner (Butler 1999). Denne teorien sier at selv om de aller fleste mennesker er født med ett biologisk kjønn, så er kategorier som mann og kvinne, samt seksualiteten mellom dem, også sosialt konstruerte identiteter og praksiser. Dette er ikke nødvendigvis så kontroversielt. Den virkelige konflikten dreier seg om kjønn kan løsrives fra biologisk kjønn eller biologiske forutsetninger.⁹ FRI og Rosa kompetanse formidler en slik kjønnsteori og viser til at det rent faktisk er slik mange skeive opplever sin egen kjønnsidentitet. Gjennom sitt undervisningsopplegg ønsker Rosa kompetanse å heve kompetansen i samfunnet om et kjønns- og seksualitetsmangfold som bryter med tradisjonelle kjønnsroller og seksualitet (Foreningen FRI 2024c).

Rosa kompetanses undervisningsopplegg har vært svært kontroversielt blant mange norske trossamfunn, og den andre dialogsamlingen tok derfor utgangspunkt i en presentasjon i regi av kompetansesenteret. I så måte uttalte lederen for STL at noe av hensikten med denne presentasjonen var å «bryte ned noen fordommer» om Rosa kompetanses undervisning. Samtlige av de religiøse lederne var positive til at de fikk denne undervisningsbiten og de aller fleste av dem oppgav at de lærte mye nytt. Samtidig var det tydelig at mange av dem syntes at undervisningen fremstod ensidig og at noe av tematikken var vanskelig å forene med egne teologiske standpunkter. Dette gjaldt også to prester, som begge har stått for et progressivt syn på skeive og likekjønnet samliv utad i den offentlige samtalen.

En av prestene forklarte i intervjuet at «mange av oss, meg inkludert, syntes det var litt krevende å forstå hva denne undervisningen både er, og hvilken rolle den spiller». Mange av de religiøse lederne satt igjen med ubesvarte spørsmål og savnet en dypere diskusjon om Rosa kompetanses kjønnsforståelse. På liknende vis uttalte den andre presten at han savnet muligheter til å komme med «tilbakemeldinger om Rosa kompetanse». Han reagerte på at flytende kjønn ble presentert som en vedtatt sannhet og slo fast at fremstillingen ikke samsvarte med «teologien og den bakgrunnen» han kom fra. Presten argumenterte både teologisk og psykologisk for at ideen om flytende kjønn kunne «plante en usikkerhet fra start», altså blant barn og unge.

De religiøse lederne oppgav også nye familiesammensetninger som et vanskelig tema. Likekjønnede par har rett til ekteskap, men de har færre rettigheter enn heterofile par for eksempel med hensyn til blant annet adopsjon og kunstig befruktning. STL-lederen understreket at dette temaet var «spenningsfylt», men på ulike nivåer. Hun forklarte at det til alle tider har fantes forskjellige familiekonstellasjoner, også i de ulike religionene. Alenemødre og fedre, eller

.....

⁹ Interkjønn som medisinsk term innebærer at indre/ytre kjønnsorganer ikke er entydige mannlige eller kvinnelige (uavhengig av kromosomer). Det er i slike tilfeller at det har vært vanlig praksis at sykehuset definerer kjønn ved fødsel og gjør medisinske intervensjoner i den forbindelse. Slike individer er ikke og skal ikke betegnes som transpersoner med mindre de senere ønsker å endre sin kjønnsidentitet.

polygame familier er eksempler på slike familiesammensetninger. I utgangspunktet var det derfor heller ikke særlig vanskelig for deltakerne å akseptere ulike familiesammensetninger rent deskriptivt. Normativt derimot var det vanskelig for dem å sidestille det de mente var tradisjonelle familieformer og nye familiesammensetninger.

Noen av lederne utdypet på hvilken måte familiespørsmål var kjernen i en slik verdikonflikt og uttrykte det normative synet på familien som STL-lederen hadde pekt på. Presten fra den ortodokse kirken sa for eksempel at man ser litt annerledes på familien i Øst-Europa, og at tanken på nye familieformer med for eksempel to fedre eller to mødre og ett barn var svært uvant. På likende vis sa en av imamene at ekteskap i islam ikke bare handler om «seksuelle relasjoner», men også om et «sterkt familiesystem», som består av én mor og én far.

Samtidig varierte de religiøse ledernes teologiske syn på familiesammensetninger sterkt. Som påpekt ovenfor har religionene ulike fortolkninger av kjønn og seksualitet, og de ulike synene hadde også betydning for hvorvidt lederne synes temaene i dialogen var vanskelige å snakke om eller ikke. For den buddhistiske munken var ingen av temaene i dialogen spesielt vanskelige å snakke om. I forhold til ulike familiesammensetninger understreket munken for eksempel at en god familierelasjon ikke var knyttet til kjønn eller seksuell orientering, men først og fremst til foreldrenes evne til å vise kjærlighet og omsorg. Han stilte seg åpen for å holde en seremoni for et likekjønnet par (Buddhistforbundet har ikke vigselfrett selv).

Transtematikken var også et vanskelig tema, men som det ikke ble tid til å snakke skikkelig om underveis i dialogen. I forbindelse med transtematikken beskrev to av prestene «kirurgien» som det «vanskeligste» temaet, og siktet til debatten om kjønnsbekreftende behandling eller ikke for transpersoner. Dette er et tema som ikke bare oppleves som vanskelig blant religiøse ledere, men som også har ført til svært polariserende diskusjoner ellers i samfunnet.

En av prestene var også bekymret for at barn skulle måtte forholde seg til transtematikken i skolen uten at det var satt inn i en relevant kontekst. Bekymringen understreker et viktig poeng om dialogen som helhet. Nesten alle de religiøse lederne var bekymret for undervisning om nye og flytende kjønnsforståelser i skolen. Bekymring for LHBT+, Pride og transtematikken, særlig i skolen, var som tidligere nevnt en viktig grunn til at STL satte i gang dialogen. Transtematikken kan til en viss grad forstås som kjernen i denne tematikken, og spiller en nøkkelrolle i mye av kulturkrigen i vestlige land. For transpersoner i dialoggruppen, som selv kroppsliggjør og synliggjør nye kjønnsforståelser, og var dette derfor et spesielt følsomt tema.

Hvorvidt transtematikken ble opplevd som vanskelig var samtidig knyttet til religionstilhørighet. Transtematikken opplevdes som et spesielt vanskelig tema blant noen av de kristne lederne. Blant de muslimske lederne derimot fremsto spørsmål om transpersoner som mindre komplisert enn homofili. Dette kan forstås på bakgrunn av at flere toneangivende lærde i muslimske land har publisert fatwaer – altså en juridiske vurdering – til fordel for transpersoner (Dupret 2001).

En av imamene bekreftet at homoseksualitet er et mer kontroversielt tema enn transidentitet i islam. Han forklarte at mens Koranen forbyr sex mellom menn, var det kanskje slik at «Gud skapte noen litt mer feminine menn og kvinner som var mer maskuline». Den andre imamen understreket at det er «mye åpenhet rundt dette i Pakistan». Han utdypet at når det er kommunevalg i Karachi, Pakistans største by, er det slik at noen av plassene er forbeholdt «kvinner og skeive». I vestlige land fremstilles skeives situasjon i muslimske land ensidig. Imamens utsagn ønsket å nyansere denne fremstillingen.

Oppfatningene om hvilke temaer som var vanskelige å snakke om blant de religiøse lederne varierte altså. Noen av dem synes homofili var et vanskelig tema, mens andre oppfattet transtematikk og interkjønn som langt mer krevende. Samtidig tegnet det seg et helhetsbilde. Ut fra et rettighetsspråk var alle de religiøse lederne samstemte i at skeive generelt og religiøse skeive spesielt skal behandles med respekt, både i trossamfunnene og i storsamfunnet.

Som STL-lederen så presist pekte på, ble det imidlertid klart i dialogsamtalene at denne toleransen har sine begrensninger i praksis. Dialogsamtalene tyder på at det blir langt mer komplisert dersom skeive ønsker å uttrykke sin kjønnsidentitet og seksualitet i trossamfunnene. Disse temaene er vanskelige, men sannsynligvis mulig å snakke videre om i andre dialogssammenhenger.

Selv om temaene i dialogen var vanskelige, førte de ikke til konflikter. I intervjuene våre med de religiøse lederne ble det likevel klart at det fantes en tydelig verdikonflikt i dialoggruppen i spørsmål om nye forståelser av kjønn og familiesammensetninger. Selv om flere av de religiøse anerkjente kjønnsinkongruens og viste forståelse for at ikke alle familier består av mann, kone og barn, så var nesten samtlige av dem bekymret for at flytende kjønnsforståelser og skeive familiesammensetninger skulle bli den nye samfunnsnormen. De var særlig bekymret for hvordan en slik endring kunne påvirke barn og unge. De religiøse lederne ønsket ikke å såre de skeive deltakerne eller å undergrave dialogsamtalene og var derfor varsomme med å uttrykke denne bekymringen i dialogen. Dette tyder på at det fantes en del uforløste spørsmål i dialogen som det er verd å bruke mer tid på i fremtidig dialogarbeid.

5.3 Hvordan skape trygge rom for dialog?

STL hadde en målsetning om å skape et godt ytringsklima og en akseptabel samtaleform i dialoggruppen. Kort sagt et «trygt rom» for samtaler om sensitive temaer. På en måte er dette et selvsagt grunnpremiss for alle dialoggrupper, dersom man ønsker at deltakerne skal være åpne og si hva de tenker om saker som berører dem personlig. Maktforhold i samfunnet og en polarisert samfunnsdiskurs rundt temaene som dialoggruppen tok opp, er en grunn til at det likevel kan oppleves som utrygt, for enkelte deltakere mer enn for andre, å delta i dialogen. Det kan også

være krevende å forsvare en religion og religiøse posisjoner om for eksempel samlivsetikk som er på kollisjonskurs med majoritetens holdninger. Særlig krevende dersom man i tillegg har innvandrerbakgrunn og representerer en ikke-kristen minoritetsreligion. Norsk innvandringsdebatt har vært preget av negative beskrivelser av innvandreres religion, spesielt islam.

Dialoggruppen skulle gi deltakerne en anledning til å snakke *med* hverandre i stedet for å snakke *om* hverandre. Flere påpekte overfor oss at det var en ny erfaring for enkelte av de religiøse lederne å snakke direkte med en transperson. Et direkte møte gir muligheter til å se hverandre som noe mer enn en religiøs leder eller en skeiv, det gir mulighet til å gjenkjenne noe felles menneskelig, for eksempel troen. Regelen om at det noen sier under dialogsamtalene ikke skal gjengis utenfor dialoggruppen, er ment å gjøre det trygt å snakke åpent sammen. Men en gjensidig fortrolighet er noe som må bygges opp, den er der ikke umiddelbart. Pausene under dialogsamlingene og aktivitetene utenom samtalene gjorde at man fikk anledning til å se andre sider av hverandre og bli kjent på flere måter.

Når man setter seg sammen i en dialoggruppe har man i utgangspunktet anerkjent hverandre som likeverdige samtalepartnere. Med unntak av den ene skeive deltakeren som hadde erklært seg selv som ikke-troende, var alle deltakerne religiøse med ulike trostilhørigheter. Tre personer var trans eller ikke-binære, resten var cispersoner. Disse identitetene kunne det ikke stilles spørsmål ved, det var et helt grunnleggende premiss for gjensidig respekt. Som en praktisk forberedelse, men også bevisstgjørende øvelse, ble alle invitert til å fortelle hvilket pronomen de ønsket å bli tiltalt med. Dette ble også cispersonene spurt om, og de to mannlige prestene fortalte i intervjuet at dette var uvant og tankevekkende. Det var viktig for fasilitatorene at ingen skulle bli tiltalt med eller bli tvunget til å bruke pronomen om seg selv som de ikke ønsket. Vi tolker det også slik at denne øvelsen demonstrerte at de heteronormative forventningene ikke kunne tas for gitt.

Ifølge Honneths (1995) annerkjennelsesteori så handler retten til autonomi om å kunne stille legitime rettighetskrav som medlem av en gruppe eller kategori, eksempelvis som statsborger, at man er myndig, er kvinne osv. I kapittel 5.2 viste vi at transtematikk var et av de vanskelige temaene i dialogsamtalene. En transkjønnet person har ikke alle rettigheter og biologiske muligheter som en cisperson, og det er politisk omstridt hvor langt likheten skal gå for en transkvinne og en ciskvinne. Ettersom diskusjonen om trans i samfunnet er så polarisert, kan det oppleves som vanskelig å diskutere og uttrykke uenighet eller usikkerhet uten at transpersoner oppfatter det som krenkende. Forstavelen trans- og cis- innebærer en differensiering fra en tradisjonell kjønnsbetegnelse som mann eller kvinne. Hvilken betydning dette skal ha for reell likestilling med cismenn og -kvinner er omdiskutert. I forbindelse med deltakelse i konkurranseidrett eller kjønnsseparerte toaletter og garderober trekkes det også inn spørsmål om kirurgi og

hormonbehandling skal ha betydning for transpersoners rettigheter. Det er mange vanskelige spørsmål om transpersoners rettigheter, også i religiøse sammenhenger, men dette ble nok i mindre grad tematisert i dialoggruppen. Her ble transpersoner/ikke-binære anerkjent og respektert som hva de selv mener de er. I media finnes det eksempler på at enkelte samfunnsdebattanter konsekvent omtaler transpersoner som det biologiske kjønn de er født med og som de ikke ønsker å identifiseres med (Huse 2024, Lurås 2023). Det er forståelig at dette oppleves som krenkende og et angrep på deres menneskeverd. Det er stor forskjell på å avvise transtematikken helt, eventuelt avgrense den til svært sjeldne biologiske tilstander hvor fysiske kjennetegn på biologisk kjønn er uklar, og det å være uenig i enkelte av transaktivistenes krav.

Skeive har som nevnt vunnet mange seire i storsamfunnet når det gjelder anerkjennelse av rettigheter og allmenn aksept, men svært mange religiøse skeive har vonde erfaringer i trossamfunnene de har tilhørighet til. Transpersoner er en gruppe som opplever seg selv som ekstra utsatt, også i storsamfunnet. Det raser en diskusjon om de i det hele tatt skal anerkjennes som det de selv mener at de er, og her har de meningsmotstandere blant både rikspolitikere, feminister, forskere og kjente kulturpersonligheter. Denne diskusjonen dreier seg ikke bare om meninger om rett og galt, det normative, men også om sant og usant i virkelighetsbeskrivelsen, det deskriptive. Kan kjønn defineres uavhengig av biologiske egenskaper, og hvilke følger skal dette i så fall ha for individuelle rettigheter og for skolens undervisning? Meninger om homofile og lesbiske synes å være mer avklarte i dag, mens trans og ikke-binaritet eller flytende kjønn er spørsmål som mange synes det er vanskeligere å ta stilling til. Samtidig er dette blitt til et av de viktigste spørsmålene i nasjonale og internasjonale kulturkriger. Polariseringen gjør det vanskelig å diskutere det offentlig og uttrykke usikkerhet uten å bli demonisert fra den ene eller andre siden.

I STLs dialoggruppe var det derfor helt grunnleggende nødvendig å stille som betingelse en gjensidig anerkjennelse av alle deltakerne som de personene de selv ønsket å presentere seg som. Dette gjaldt både å stille seg åpne og imøtekommende til transpersonene og å møte religiøse ledere fra konservative trossamfunn med nysgjerrighet, uten å på forhånd betvile deres medmenneskelighet. Som vi har vært inne på tidligere, så har både ytre maktforhold i samfunnet og interne maktforhold mellom skeive medlemmer og religiøse autoriteter påvirkning på dialogdeltakernes identitetsposisjoner. Man kan godt si at i en optimal tros- og livssynsdialog så er alle i utgangspunktet sårbare, alle setter noe på spill. Men det er like fullt åpenbart at noen deltakere vil være mer sårbare enn andre.

Religiøse skeive har fått høre at de ikke finnes fra ledere i sine egne trossamfunn (Narvesen 2013), de har fått høre at de er feil i utgangspunktet, eller at de bare kan aksepteres dersom de unnlater å stå frem eller leve ut sin seksuelle orientering. Mange har blitt forsøkt endret gjennom ulike former for konverteringsterapi (Langeland, Ytrehus og Rigrup-Lindemann, 2023), fått høre at

likekjønnet samliv i enhver form er synd og at de vil komme til helvete. De skeive vil selv si at dette for dem dreier seg om noe mer enn ideologi, livssyn eller en bestemt mening i en sak, dette dreier seg om deres liv og deres mest intime følelser. De religiøse lederne kroppsliggjør ikke på samme måte spørsmålene som de i utgangspunktet er uenige med de skeive om. Man kan riktignok si at det for noen av dem også er snakk om en kroppsliggjøring når det gjelder sølibatkravet som gjelder katolske prester og buddhistiske munkar. I slike tilfeller er det imidlertid et resultat av et *frivillig* valg av yrke eller religiøs rolle.

For trossamfunnene dreier det seg først og fremst om religiøse lærespørsmål og skrifttolkninger. Dette er ikke noe det tas lett på i et trossamfunn, og lederne kan si at å se bort ifra en etablert religiøs lære ikke er en avgjørelse de kan ta på egne vegne. Dette utgangspunktet er med andre ord vanskelig for alle parter, selv om vi, som nevnt tidligere, ikke vil si at alle er like sårbare. De religiøse lederne fortalte også at de måtte trå varsomt da de stilte spørsmål eller ytret meninger om homofili eller transtematikk, ettersom de visste at de satt sammen med deltakere som kunne ha traumatiske erfaringer nettopp med religiøse autoriteter. Dessuten var flere av dem usikre på språk og begreper, fordi dette var uvant for dem å snakke om og fordi de manglet kunnskaper. Ifølge lederne førte denne varsomheten til at de stilte færre spørsmål enn de egentlig ønsket, og at de kunne ha tenkt seg å snakke mer om det deskriptive enn de faktisk gjorde.

Maktforskjeller og særlige sårbarheter kan reduseres dels gjennom organiseringen av dialogen, og dels ved at dette håndteres situasjonelt gjennom fasilitatorenes styring av dialogsamtalene. Vi har beskrevet dette i kapittel 5.1. Det er innarbeidet som likhetsprinsipper i STLs dialoggrupper at deltakerne sitter i en sirkel og at de i utgangspunktet skal kunne snakke like mye. Deltakerne var på fornavn med hverandre. Siden navnelappene også hadde det foretrukne pronomenet, ble de gradvis vant til en samtaleform som respekterte de ulike og til dels uvante kjønnsidentitetene.

Cornilles (2008) betingelser for tros- og livssynsdialoger understreker at det må være en vilje til å leve seg inn i den andres ståsted, være ydmyk på vegne av sitt eget og søke etter felles grunn som et utgangspunkt for solidaritet. Som tidligere nevnt oppsummerer hun dette i fem grunnbetingelser: Ydmykhet, tilhørighet, solidaritet, empati og raushet (se kapittel 4.3). Språkfilosofen Bakhtin (2005) skiller mellom dialogiske og monologiske samtaler ved at førstnevnte har en form som inviterer til svar og nye ytringer. En dialogisk ytring vil også relatere seg direkte til det som har blitt sagt tidligere, og på den måten bekrefte at tidligere ytringer har blitt hørt og tatt på alvor. Monologiske ytringer fremstår derimot som ferdig tenkt og konkludert, de mangler åpenheten og de relasjonsbyggende kvalitetene til dialogiske ytringer.

Hvorvidt ytringsklimaet faktisk oppleves som godt og at samtaleformen kan beskrives som ivaretagende for alle deltakere, vil selvsagt være skjønnsbasert og subjektivt. Det er bare deltakerne selv som kan vurdere dette.

Grunnleggende velvilje

Å komme sammen med en sånn ydmyk holdning, som det har vært i disse samtalene. Noe som jeg opplever som en sånn «hellig grunn». (...) Det der med å være litt ydmyk i forhold til at vi oppfatter ting forskjellig. Det har skapt en sånn, et rom for, det er ikke bare å lese hverandre i verste mening, men heller lese hverandre i beste mening. (skeiv kristen)

Dialogsamlingene var helt fra starten preget av en ydmyk og velvillig holdning til hverandre. Dette ble uttrykt av samtlige deltakere da vi intervjuet dem. Flere brukte uttrykket «hellig grunn» om møtene, noe vi tolker som at dette både var opplevelser utenom det vanlige og svært positive erfaringer. Slike uttrykk tyder også på at deltakerne utviklet et felles språk gjennom samtalene og fikk et eierskap til dialogprosjektet. Den gode viljen ble dessuten beskrevet som en oppriktig vilje til å forstå hverandre og vise empati. Ydmykhet og empati er to av Cornilles fem grunnleggende betingelser for en god dialog.

Den første dialogsamlingen som foregikk i Trosterudvillaen var ifølge deltakerne preget av en «god atmosfære», samtidig som møtet bar litt preg av usikkerhet. Deltakerne var ikke blitt så godt kjent med hverandre, og enkelte av de religiøse lederne fortalte at LHBT+ var et tema de hadde lite kunnskap om. Dette viser at forholdet mellom religion og LHBT+ ikke kun handler om mistro, men også om mangel på kunnskap om hverandre. Dialog bygger også på sosiale relasjoner mellom samtalepartnerne – det sosiale er både forutsetning for og resultat av dialogen. I de mindre gruppene var det tryggere å ta opp spørsmål som deltakerne var usikre på om de kunne eller burde ta opp i dialoggruppen.

I et mindre forum for bare religiøse ledere ble det lettere for dem å snakke om det de hadde hørt uten å være redde for å si noe feil som kanskje ville støte eller såre de skeive deltakerne. De skeive kunne på sin side snakke sammen om enkelte hendelser som de hadde reagert negativt på eller var usikre på hvordan de skulle tolke. Det kunne for eksempel være at en av de religiøse lederne brukte feil pronomen i dialogen. Var det manglende respekt for vedkommende, eller var det en ubevisst feil uten vond vilje? Blant de skeive ble det utviklet en felles holdning om å «ha lave skuldre» og tolke de religiøse lederne «i beste mening». Selv om enkelte opplevelser kunne vekke såre eller sinte følelser, så skulle de ikke spille dette ut – de skulle ikke «bære følelsene utenpå», som en av de skeive deltakerne formulerte det. Dette handler om en grunnleggende velvilje, og også det som vi med henvisning til Cornille (2008) kaller raushet.

En av de religiøse lederne fortalte at det var lett å trå feil med bruk av feil pronomenbruk overfor transpersoner, men at de skeive deltakerne i dialoggruppen var tålmodige og «ikke ekstreme». Som vi viser i kapittel 5.1 planla STL dialogsammensetningen nettopp for å unngå at kompromissløse deltakere skulle overreagere på noe slikt. De religiøse lederne forstod at de skeive var ekstra sårbare og en av dem sa derfor følgende: «Vi var forsiktige selvfølgelig. Ikke å såre noens følelser, men med åpent hjerte og høre mye vi er uenige i.» I tillegg til å utvise god vilje, så sa deltakere fra «begge sider» at de også var påpasselige med å ikke reagere spontant på

det som ble sagt under de første samlingene. En annen religiøs leder sa at «å lytte til andre og ikke snakke mye, var også viktig, tror jeg.»

Å være velvillig innstilt i utgangspunktet var ikke tilstrekkelig, slik vi tolker deltakerne. De opplevde å bli testet underveis da de ble mer usikre på hvor de hadde hverandre, da det ble vanskeligere å finne de rette ordene og da de reagerte emosjonelt på ting som ble sagt eller noe som skjedde. God vilje må kombineres med selvdisiplin, tilbakeholdenhet og raushet overfor de andre deltakerne, hvis den skal tåle å bli «testet». God vilje kan, for noen, også bety å holde tilbake eller moderere krav om bestemte rettigheter. En forsiktig tilbakeholdenhet preget de første to dialogmøtene.

Raushet

Det å kunne sitte og være på i dialog, i ring, og jobbe, og lytte, og dele, men å senke skuldrene, å gå og ta den kaffekoppen, og dele det måltidet, har også mye for seg. (skeiv leder)

Raushet handler om å komme den andre i møte og lete etter felles grunn, også når det koster litt. Det handler ifølge Cornille (2008) om å tro på at det kan finnes sannhet i den andres livssyn og at det er noe å lære der. Omvendt, så handler mangel på en slik raushet om at man ikke anser den andres sannheter som like gyldige eller som interessante. Dette minner om det som kalles et eksklusivistisk syn i teologien.

I STLs dialoggruppe er det i utgangspunktet en spenning mellom de skeive deltakernes fortolkninger av sin religion og mer tradisjonelle og etablerte forståelser, som de fleste av de religiøse lederne som deltok i dialogen forholdt seg til. De skeive krevde i utgangspunktet ikke mer enn å bli akseptert for hvem de var og mulighet til å praktisere sin religion i sitt trossamfunn. De forlangte ikke teologiske endringer om vigsel eller kjønnsbestemte krav for å bli religiøse ledere. De religiøse lederne hadde i utgangspunktet fått en garanti mot å bli avkrevd teologiske endringer, men var villige til å lete etter løsninger som kunne motvirke trakassering, ekskludering eller hatefulle holdninger til skeive i trossamfunnene.

De skeive deltakerne fortalte om at de var interessert i å få mer kunnskap om «hvordan de religiøse lederne selv oppfatter det skeive miljøet» og hva som er grunnen til at mange religiøse ledere har gått ut mot Pride-arrangementer og undervisning om LHBT+ i skolen. Samtidig så understreket flere av dem at de ikke har insistert på å diskutere teologi eller likekjønnet ekteskap. Dette var som nevnt tema som likevel dukket opp i dialogen, uten at de skeive deltakerne stilte krav til at de religiøse lederne skulle endre sin teologi.

Det går et skille, ifølge Cornille (2008), mellom å tolerere, men med en viss overbærenhet, og å godta at et standpunkt som man er uenig i kan ha sannhetsverdi og være noe man kan lære av

selv. I dialoggruppen var det ikke så mye en dialog på tvers av religionskiller, som en dialog mellom ulike religiøse forståelser innenfor samme religion, mellom etablerte tolkninger av læren og de skeive deltakernes beskrivelser av levd religion. Spørsmålet var om deltakerne kunne opptre inklusivistisk i dialogen, i betydningen å komme hverandre i møte og være villige til å se på spørsmålene fra den andres utgangspunkt, samt å utforske muligheter for inkludering i trossamfunnene utover teologiske begrensninger.

I så måte sa en av de skeive deltakerne: «Jeg opplever at de viser veldig stor forståelse for at enkelte ting de sier eller gjør kan føre til at skeive muslimer føler på utenforskap.» Utsagnet kan tolkes som et eksempel på en gjensidig raushet og vilje til forståelse av hverandre. Forståelsen fra de religiøse lederne handler i stor grad om hvordan de ytrer seg om LHBT+-spørsmål i forkynnelse, sjelesorg og offentlige samtaler. De skeive deltakerne uttrykte også forståelse for at mulighetene for endring var begrenset, og en av dem formulerte seg slik: «så kan ikke jeg heller kreve at de skal assimilere seg direkte inn i mitt verdensbilde». Dette er også et uttrykk for raushet fra den skeive siden.

Deltakerne var blitt forespeilt at en av dialogsamlingene skulle inneholde en egen del med informasjon om religion og om liv og lære i de religiøse samfunnene. De religiøse lederne fikk jo undervisning om skeivhet og betydningen av de ulike bokstavene i LHBT+. En tilsvarende generell informasjon for de skeive representantene om trossamfunn og teologiske posisjoner skjedde imidlertid ikke. En slik del kunne skapt litt mer balanse når det gjaldt hvem som skulle «sitte på skolebenken» og bli undervist, og noen av de religiøse lederne syntes det var synd at det ikke ble tid til dette.

Flere av de skeive deltakerne nevnte at de hadde fått større forståelse for at de religiøse lederne også har et begrenset handlingsrom innenfor sine trossamfunn. Dersom de går for langt eller for hurtig frem i å endre teologiske standpunkter, så risikerer de å miste støtten og posisjonen sin blant sine egne. Flere av de religiøse lederne poengterte at teologiske endringer krever tid og tålmodighet, det er ikke noe man bare kan holde en avstemming om på et dialogmøte. Men det å lytte til andre erfaringer og øke sin forståelse kan skape et grunnlag for nye holdninger. De religiøse lederne understreket i intervjuene den pastorale dimensjonen, at det var viktigere å møte alle, inkludert skeive, som medmennesker og gi omsorg og åndelig veiledning. Da kunne man ikke møte dem med en fordømmende holdning, men tvert imot være åpen for det levde livet i all sin variasjon. Slike utsagn viser at det allerede finnes et rom for skeive i trossamfunnene, selv om dette rommet er begrenset.

De skeive deltakerne opplevde ikke de religiøse lederne som fordømmende, eller at de så det som sin oppgave å definere andres erfaringer som «synd», eller fortelle dem at de ville komme til helvete. De religiøse lederne oppfattet på sin side at de skeive deltakerne hadde forståelse for

«begrensningene, i erfaring og innsikt, fra religiøs side» og at ingen «tilla dem fordommer de ikke hadde».

Det var noen episoder i de første samlingene hvor enkelte ledere ble oppfattet som indirekte ekskluderende. Det var da religiøs lære om ekteskap og kjønnsroller ble fastslått på en kategorisk måte. Når noe blir formidlet på en måte som kategorisk utelukker nyanser eller tvil – at her er det ikke noe å diskutere – så kan det karakteriseres som monologisk tale. En av de skeive oppfattet det slik at «ok du kan godt komme til trossamfunnet og gjøre hva du vil der, men du er ikke en av oss», noe som hen assosierte med tidligere erfaringer med å bli ekskludert. I intervjuene med oss ble det likevel klart at følelsen av å bli avvist hørte til sjeldenhetene, og at begge partene i dialogen var enige om at samtalene var preget av raushet overfor hverandre.

Åpenhet

Også var det en av imamene som gjorde så dypt inntrykk første dagen, som sa dette vet jeg ikke noe om og det må jeg lære mer om. (skeiv kristen)

Åpenhet kan bety at man er interessert i å lære noe nytt, at man møter andre med positiv nysgjerrighet – ikke for å vurdere eller dømme dem, men for å lære av dem. Ifølge Bakhtin (2005) vil en åpen holdning komme til uttrykk i språket, hvordan vi snakker til eller med hverandre. Vi nevnte ovenfor et eksempel på monologiske ytringer som ble opplevd som ekskluderende av flere samtalepartnere. Her ble religionen og visse teologiske standpunkter presentert som kategoriske, ferdige konkluderte sannheter. De innbød ikke til «svar» fra skeive deltakere som kanskje delte den samme religionen, men «avsluttet» dialogen, slik vi tolker det. En av de skeive deltakerne karakteriserte dette som et eksempel på «manglende nysgjerrighet».

En av de religiøse lederne ga i intervjuet et eksempel på hvordan spørsmålet om likekjønnet samliv kan snakkes om uten å bare sitere religiøse læresetninger:

Det er mye nyanser mellom oss, for eksempel da vi snakket om ekteskap, det er sakrament i katolske kirker. Men det er en avtale i islamsk praktisk teologi. Bare avtale mellom to voksne, bevisste, frie mennesker. At de kan inngå avtalen mellom to, at de kan leve sammen. (imam)

Dette er et eksempel på en ikke-monologisk ytring om teologi og homofilt samliv som inviterer til videre dialog og refleksjon. Imamen sier ikke direkte hva det kan innebære at ekteskapet er «en avtale i islamsk praktisk teologi», men sammenligningen med ekteskapets status som et sakrament i katolisismen signaliserer at ekteskapet ikke er like sentralt i islamsk lære og åpner for en mer fleksibel tilnærming til samlivsetikken.

De religiøse lederne ga alle uttrykk for at de hadde mye å lære om LHBT+ og at den beste måten å få mer kunnskap på var å møte skeive i en dialog ansikt til ansikt. En slik åpenhet betyr ikke at de skal oppgi teologiske posisjoner, men at de er interessert i å lære. I intervjuene med både skeive

og religiøse representanter fikk vi høre at det var en utvikling i hvor tillitsfulle samtalene kunne være fra den første samlingen til de siste. Vekslingen mellom storgruppen og smågrupper, kanskje bare samtaler to og to sammen, bidro også til å løse opp spenninger og avklare misforståelser. Flere karakteriserte dette som «menneskemøter», at man også møttes som medmennesker, som hele personer, ikke bare som representanter for noe.

Menneskeliggjøring

Noe av det viktigste for de skeive organisasjonene har vært å vise at skeiv rettighetskamp handler om mennesker og derfor appellerer de til en grunnleggende humanisme. De skeive deltakerne var opptatt av en menneskeliggjøring av samfunnsdebatten, også når det gjelder forholdet mellom religion og LHBT+.

Men dette begynte å gjøre menneskene på den andre siden til mennesker. Ikke bare representanter for en tro, men mennesker som enten kroppsliggjør eller transcenderer disse verdiene. Og det å gå gjennom denne troen på en usammenhengende måte, en fryktsom måte, en perfekt måte. Og jeg tror at, spesielt på den siste dagen, at dette brakte samtalen fremover, fordi det ble mulig å relatere seg til den, den ble menneskelig. (skeiv buddhist)

I intervjuene var det mange som la stor vekt på forskjellen mellom å fronte en sak gjennom mediene eller i demonstrasjoner, og det å møte sine meningsmotstandere ansikt til ansikt i en dialogsetting. Dette handlet ikke bare om at slike dialoger kunne bli mer nyanserte og åpne for ny innsikt i sakskomplekset, eller i hvordan de ulike standpunktene begrunnes. Det handlet også om å lære hverandre å kjenne som hele mennesker og at dialogen da kunne bli annerledes. I tillegg til å dele opp i mindre grupper, var det flere som trakk frem pausene, måltidene, at man gjorde praktiske oppgaver sammen, og ikke minst at de siste to samlingene hadde både overnatting og fellestur til Utøya. Dette ga anledning til uformelle samtaler utenom de oppsatte temaene og til å bli kjent med hverandre på andre måter.

De første dialogsamlingene hadde som nevnt et fokus på språk og begreper. Språk kan være dehumaniserende ved at andre blir kategorisert og omtalt på nedsettende eller fordømmende måter. Språk kan også være ekskluderende på den måten at man bruker ord og vendinger som samtalepartneren ikke forstår eller behersker. Transtematikken er både kompleks og kontroversiell. En av de religiøse lederne fortalte i intervjuet at han tidligere «bare var blitt irritert» over transtematikken, men at han hadde fått en annen forståelse etter å ha snakket med transpersoner ansikt til ansikt.

Det religiøse språket kan være fordømmende og ekskluderende overfor et kjønnsuttrykk og seksualiteter som forstås som «synd» og «unaturlig». Dersom likekjønnet samliv eller transkjønnet identitet fordømmes, kan oppfordringer om å møte de samme menneskene med

«omsorg og kjærlighet» oppleves som klamt og tvetydig. De skeive religiøse hadde et ønske om at religiøse ledere uttrykte seg mer ydmykt som fortolkere av Guds ord, ikke som Guds stemme direkte. Som vi tidligere har nevnt, var det en av de skeive som kommenterte en ytring som på en veldig kategorisk måte refererte hva den hellige skriften sa om likekjønnet samliv, som «mangel på nysgjerrighet». En mer åpen og mindre skråsikker ytring, for eksempel ved å vektlegge at dette er en (subjektiv) *tolkning* av skriftstedet gjort av mennesker, hadde kunnet invitere til en felles utforsking av hva teksten kan bety her og nå.

Når de skeive representantene snakket om at de la vekt på å vise frem sin menneskelighet, så tolket vi det slik at de ville vise at skeive er vanlige mennesker og ikke nødvendigvis militante LHBT+ aktivister eller Pride-ekshibisjonister. De er troende mennesker som de religiøse lederne kan identifisere seg med. Det har også vært viktig for de skeive deltakerne å formidle at religiøse rettigheter for skeive ikke kun dreier seg om likekjønnet vigsel i trossamfunnene. De er opptatt av å bli møtt og omtalt som mennesker, som unike individer, og at de kan inkluderes og bidra sosialt og åndelig i et religiøst fellesskap. Dette handler om hvordan de skeive deltakerne helt konkret blir tatt imot i trossamfunnene når de ønsker å komme for å praktisere sin religion. Det handler også om at trossamfunnene omtaler LHBT+-personer på en måte som anerkjenner at de finnes og er inkludert i det religiøse fellesskapet. En slik grunnleggende anerkjennelse er en forutsetning for at de i denne sammenhengen kan verdsettes som individer og bidragsytere (Honneth 1995).

Når de religiøse lederne og de skeive representantene hadde uformelle samtaler eller snakket sammen på tomannshånd, var det lettere å vise følelser og oppnå en kontakt som ikke var rent «kognitiv», som en uttrykte det. Noen trakk frem hvilken betydning det hadde hatt å dele en sterk opplevelse. Besøket på Utøya og minnstedene etter terrorhendelsen 22. juli 2011 gjorde sterkt inntrykk på alle deltakerne og gav dem et sterkt eksempel på hva dehumanisering i sin ytterste konsekvens kan føre til. Interessant nok så førte møtet med historiene om dehumaniseringen på Utøya til en erfaring av gjensidig humanisering for hele dialoggruppen:

Det (Utøya-turen) skapte en endring, fordi vi spilte hverandres følelser. Du så mennesker gråte, og du tenkte: "ok dette er mennesket uten sin rustning, mennesket når det er sårbart." Da ble det også mulig å nå frem til det. (skeiv buddhist)

Den siterte deltakeren beskrev seg selv og en annen skeiv deltaker sammen med en imam og en prest, stående og gråte foran tidslinjefremstillingen for massakren i kafebygget på Utøya. Å dele slike opplevelser kan åpenbart bringe mennesker nærmere hverandre. 22. juli-minnet i Norge er samlende for svært mange, på tvers av ulike gruppetilhørigheter (Rafoss 2024).

Vi kan i intervjureferatene, både direkte og mellom linjene, «lese» at flere av deltakerne har endret syn på sine «motparter» i dialogen. Én karakteriserer det som en «øyeåpner» å finne ut at det er så mye man kunne enes om, en annen snakker om å fjerne «fordommer», en tredje konstaterer at den andre slett ikke hadde «ekstreme» meninger, mens en fjerde kanskje erfarte at

den personen som vedkommende først oppfattet som rigid og «streng» var både tilsnakkendes og lyttende.

Personlige historier

Da sa jeg takk og farvel til kirka. Det er historien jeg måtte fortelle han. Så at han ble rørt av det. Jeg tror ble han preget av det, av disse historiene. (skeiv kristen)

Enkelte av de skeive deltakerne fremhevet betydningen av å fortelle personlige historier, å gi eksempler på levd liv. I sitatet over forteller en skeiv deltaker om en vanskelig og skjebnesvanger erfaring i sitt eget trossamfunn. De personlige fortellingene gir mottakeren en forståelse på et emosjonelt plan, de berører, de åpner for empati.

Det direkte møtet mellom mennesker som representerer ulike LHBT+-identiteter og religioner og trosretninger gjorde samtaletemaene til personlige og konkrete spørsmål. For de religiøse skeive var dette levd religion og de ga personlige beretninger om hvilke utfordringer det innebærer å være skeiv og samtidig holde fast ved troen og behovet for å praktisere den i et fellesskap. For de religiøse lederne var dialoggruppen en unik mulighet til å få en dypere forståelse av disse menneskene. Lederne hadde på sin side en anledning til å formidle nyanser i hvordan religiøse læresetninger kan fortolkes og omsettes i praksis. De kunne komme skeive bedre i møte som sjelesørgere og utvise større forståelse for hvordan religion praktiseres og har betydning for mennesker som ikke oppfyller heteronormative forventninger. Samtidig forklarte de sin egen rolle og sitt handlingsrom innenfor en trostradisjon og et konkret trossamfunn.

Deltakerne i dialoggruppen ble oppfordret til å snakke på egne vegne, utfra sin egen forståelse snarere enn å vise til generelle prinsipper og hva trossamfunnet står for. Samtalen skulle være mellom enkeltpersoner, ikke mellom organisasjoner. Som en av STLs ansatte sa: «Hvis folk kunne si at slik *jeg* leser bibelen, så forstår jeg det sånn, istedenfor å bare si at den bibelske forståelsen er slik!». Dette fungerte sånn delvis, slik vi oppfatter de skeive deltakerne. De skeive fortalte at det hadde skjedd en utvikling i løpet av dialogprosessen, og at samtalene om teologiske spørsmål også ble mer nyanserte mot slutten. Dialoggruppen gikk ikke så grundig inn i de skeive organisasjonenes egne programmer og rettighetskrav. Sammenlignet med ÅKs rettighetskamp i Den norske kirke, så var de skeive i dialoggruppen tilbakeholdne med å fronte spesifikke krav overfor de andre trossamfunnene. De fortalte at det viktigste for dem var å bli inkludert i trosfellesskapet som vanlige medlemmer, slik at de kunne komme til gudshuset for å be og delta i religiøse feiringer og ritualer. De uttrykte disse ønskene som personlige og individuelle behov.

Personlige historier kan være nødvendig for å skape et ytringsklima der det går an å snakke om de vanskelige temaene, og kanskje også åpne for holdningsendringer. Det er fordi historiene gjør det lettere å identifisere seg med den andre og bygge menneskelige relasjoner: «Dette blir personlige

historier, noe som man kan relatere seg til, det blir ikke bare å forsvare verdier, men at man kan snakke om hvordan folk føler.» Deltakeren som sier dette har tro på historiefortelling som en måte å knytte mennesker sammen på, noe mennesker alltid har drevet med «siden tidenes morgen».

Det er nettopp dette med å møte hverandre på et emosjonelt plan i tillegg til det kognitive, som flere av de religiøse lederne fremhever som svært viktig. Det tok kanskje litt tid før man kom dithen. Det skjedde imidlertid en endring på møte nummer 3 og 4, da de overnattet på Sundvolden og brukte den ene dagen til å besøke Utøya. Vi tolker deltakerne slik at det bygde seg opp en gradvis større tillit og fortrolighet mellom deltakerne frem mot den siste samlingen, og flere sa til oss at de hadde ønsket at de hadde mer tid sammen.

Et trygt rom

Deltakerne opplevde at dialoggruppen ble et trygt rom – et sted der de kunne snakke sammen som medmennesker. Dette klarte de selv om samtalepartnerne til dels stod langt fra dem selv når det gjaldt syn på teologiske posisjoner, religiøse lære, homofili, likekjønnet ekteskap, og spørsmål om trans og ikke-binære kjønnsidentiteter. Det oppstod situasjoner hvor enkelte kjente seg misforstått, usikker, provosert, eller at integritetsgrenser ble overskredet. Det føltes ikke trygt hele tiden, for alle. Slik vi tolker dette, er det likevel et tegn på at dialoggruppen våget å gå inn i spørsmål og føre samtaler om vanskelige temaer. Dersom gruppen hadde unngått de vanskelige spørsmålene eller latt være å stille spørsmål som man var usikker på hvordan skulle formuleres, ville det kanskje oppleves som tryggere. Men da ville også hele poenget med dialoggruppen bli borte. Et trygt rom vil alltid stå i et dynamisk forhold til hvor utfordrende dialogen er: Jo tryggere rommet er, jo mer utfordrende og potensielt konfliktskapende samtaler kan det romme.

5.4 Hvilken betydning har fellesuttaelsen?

Fellesuttaelsen fra religiøse ledere i STL og representanter fra skeive organisasjoner og religiøse skeive var en særdeles viktig avslutning på dialogprosessen. Fellesuttaelsen føyer seg inn i en norsk dialogtradisjon der felleserklæringer og STLs fellesuttaelser har vært et viktig resultat av dialogarbeidet. Derfor var det naturlig at også denne dialogen fikk et skriftlig uttrykk. Dialogen hadde et krevende utgangspunkt og det var ikke noen selvfølge at samtaler skulle føre til en fellesuttaelse som deltakerne kunne forplikte seg til. Det var heller ingen (eksplisitt) målsetning om å enes om et slikt dokument på forhånd. I dette kapittelet drøfter vi fellesuttaelsen i lys av tidligere felleserklæringer som følge av dialogarbeid, og viser hvordan den slekter på, men samtidig skiller seg fra disse sluttdokumentene. En slik analyse tydeliggjør betydningen av

tidligere norsk dialogarbeid, men belyser samtidig hva dette dialogarbeidet resulterte i og hva som gjorde det særegent.

Struktur og form

Strukturelt inneholder felleserklæringer fra norske dialoger som regel en beskrivelse av dialogdeltakerne, forholdet mellom dem, en problembeskrivelse og en felles tilnærming til å løse problemet. Flere av felleserklæringene har vært et resultat av muslimsk-kristen dialog i kontaktgruppen mellom MKR og IRN. Erklæringene har som regel blitt utarbeidet av komiteer og har derfor et formelt preg. STLs fellesuttalelser, som er utarbeidet av STL, har et mindre formelt uttrykk og en mer prosaisk stil.

I så måte likner denne fellesuttalelsen på STLs tidligere fellesuttalelser. I kapittel 5.1 viser vi dessuten at fellesuttalelsen ble utarbeidet ganske spontant underveis i dialogprosessen, og at den ikke var planlagt i forkant av dialogen. Deltakerne brukte heller ikke lang tid på å bli enige om innholdet i dokumentet. Det var noe uenighet om hvordan kjønns- og seksualitetsmangfoldet i dialoggruppen skulle omtales, men siden deltakerne hadde blitt trygge på hverandre fant man raskt frem til et kompromiss alle kunne enes om. En mer omstendelig prosess kunne ført til vanskelige forhandlinger mellom partene og hindret at gruppen kom frem til en fellesuttalelse.

I fellesuttalelsen signerte de religiøse lederne på vegne av seg selv. Dette er en viktig detalj, fordi dialogen var lagt opp slik at deltakerne først og fremst skulle representere seg selv i dialogsamtalene. Samtidig var lederne invitert inn i dialogen både som representanter for enkelttrossamfunn (f.eks. Den Norske kirke) eller som representanter for paraplyorganisasjoner (f.eks. Muslimsk Dialognettverk). Vi har ikke fått et klart svar fra STL om hvorfor fellesuttalelsen likevel ble utformet slik at hver og en av lederne signerte fellesuttalelsen både med navn og sitt trossamfunn i parentes. Denne formen gjør imidlertid fellesuttalelsen mer forpliktende for trossamfunnene enn om de religiøse lederne kun hadde signert uten å nevne organisasjonene de har ledende posisjoner innenfor. Samtidig har det vist seg i ettertid at noen av trossamfunnene ikke ville stå for innholdet i fellesuttalelsen.

En av de kristne lederne signerte ikke fellesuttalelsen. Under intervjuet med presten var vi ikke klar over dette og det var ingenting i samtalen med oss som tydet på at han hadde et mer ekskluderende syn på skeive enn de andre religiøse lederne. Tvert imot fikk vi inntrykk av at deltakeren ønsket skeive velkomne i sin kirke, selv om han understreket at den kristne teologien ikke kunne endres.

På et litt annet vis tydeliggjør Felleskristen erklæring om «kjønns- og seksualitetsmangfold», utformet av Stiftelsen MorFarBarn og offentliggjort året etter, at trossamfunnene som signerte dialoggruppens fellesuttalelse kan være splittet i synet på kjønn og seksualitet. En av de andre

prestene i dialogen signerte STLs fellesuttalelsen i 2023, men i 2024 sluttet hans trossamfunn seg til den felleskristne erklæringen, som på mange måter står i et motsetningsforhold til dialogarbeidet og fellesuttalelsen. Dette kan fremstå som et dobbeltspill, men vitner i virkeligheten om ulike tilnærminger til kjønns- og seksualitetsspørsmål i dette trossamfunnet. Som vi viser i kapittel 5.3 tydeliggjør dette et dilemma for de religiøse lederne. Selv om de ønsket å komme de skeive i møte i dialogsamtalene og i fellesuttalelsen var de samtidig representanter for store trossamfunn der de må stå til ansvar for ulike meninger og fløyer.

Likeverdige parter?

I erklæringene legges det vekt på likeverdighet mellom partene. Flere av de tidligere dialogene, spesielt muslimsk-kristne dialoger, har foregått mellom to (eller tre, når jøder har vært inkludert) parter. I for eksempel Felleserklæring om trosfrihet fra 2007 beskrives dialogen mellom IRN og MKR som et forhold bygget på «gjensidig respekt» mellom de to partene (Leirvik 2014). STLs fellesuttalelser inneholder et liknende språk, og siden dialogsamtalene var mellom representanter for flere parter inneholder fellesuttalelsene uttrykk som «uenighetsfellesskap».

Bruken av begrepet i denne fellesuttalelsen understreker også at dialoggruppen lyktes i å etablere en fellesskapsfølelse på tross av teologiske uenigheter om kjønn og seksualitet. Samtidig må anvendelsen av fellesskapsbegrepet forstås kritisk. Sammenliknet med tidligere dialoggrupper var dialogsammensetningen helt ulik og bar preg av spesielle innbyrdes maktforhold.

I møte med de religiøse lederne var de religiøse representantene for skeive organisasjoner den svake parten. Det er en klar skjevhet i maktforholdet mellom ledere fra trossamfunnene på den ene siden og religiøse representanter for skeive organisasjoner på den andre. Samtidig er Norge et svært sekularisert samfunn der religiøse ledere ofte blir fremstilt som mørkemenn i møte med dominerende liberale forståelser av kjønn og seksualitet (Døving 2012). Begge parter kan oppleve å være i en marginalisert posisjon i storsamfunnet. I kapittel 5.1 viser vi at felles erfaringer med utenforskap bidro til å skape en solidaritetsfølelse mellom deltakerne.

Opplevelsen av å være i en marginalisert posisjon i storsamfunnet ble understreket i fellesuttalelsen. I uttalelsen står det blant annet at «både trossamfunn og skeive opplever flere liknende utfordringer», og at både trossamfunn og skeive har opplevd å være mål for terrorangrep i Norge (STL 2023). Vi forstår behovet for og hensikten med å etablere et slikt gjensidig grunnlag for empati og solidaritet. Denne «balansen» med vektlegging av likheter, var sannsynligvis en viktig forutsetning for at dialogsamtalene ble konstruktive og at deltakerne sluttet seg til sluttdokumentet. Sammenligningen kan imidlertid bli misvisende og tilslørende for vesentlige forskjeller mellom skeive som minoritet og religiøse minoriteter. De skeive har, til tross for støtte i fra landets myndigheter, en større grunn til å frykte at de kan bli plukket ut som enkeltindivider og utsatt for hatkriminalitet.

Nybrotsarbeid

Historisk kan det norske tros- og livssynsfeltet vise til gode dialogresultater. Felleserklæringen i 2007, som legitimerer religionsskifte, vakte internasjonal oppsikt (Opsal 2013b). Ettersom LHBT+ er et svært kontroversielt tema i mange norske trossamfunn, var både gjennomføringen av dialogen ambisiøs (STL 2023) og sluttdokumentet et betydningsfullt resultat. I norsk sammenheng er dialogen nybrotsarbeid, ikke bare tematisk, men også i forhold til kjønns- og seksualitetsmangfoldet i dialogsamtalene. Grung (2006) har vært kritisk til at norsk tros- og livssynsdialog har vært mannsdominert og hennes forskning har ført til økt oppmerksomhet om representasjon av kvinner i slike dialogsamtaler. Ifølge Grung handler dessuten ikke kjønnsbalanse i dialoggrupper bare om representasjon, men også om hvilke temaer som løftes frem i dialogarbeid. Tematikken i denne dialogen stilte helt nye krav til dialogsammensetning og kan sies å ha brutt noen barrierer, både i forhold til representasjon og temaer i dialogarbeid. Dette kan åpne for nye dialogprosjekter i fremtiden.

I Nettavisen beskrev STL-lederen fellesuttalelsen også som «banebrytende i internasjonal sammenheng» (Joys 2023). Det har imidlertid foregått liknende dialoger i andre deler av verden. Ifølge Ludovig-Mohammed Zahed – en skeiv fransk imam som har bygget opp en inkluderende moské i Marseille – foregikk en liknende dialog i Frankrike allerede i 2010, der han selv deltok i samtaler med rabbinere, imamer og skeive religiøse (Esambert 2010). Sammenliknet med den norske dialoggruppen, som representerte en stor andel av norske trossamfunn, representerte imidlertid den franske dialogen bare noen få enkeltsamfunn. Den franske dialogen fremstod også som langt mindre organisert og profesjonell enn den norske og det ble ikke utarbeidet en fellesuttalelse som deltakerne forpliktet seg til. STLs dialogarbeid var resurskrevende, men fellesuttalelsen tyder på at samarbeidet i Norge mellom tros- og livssynsmyndighetene, STL og trossamfunnene kan gi noen konkrete og verdifulle resultater.

STL-dialogen og fellesuttalelsen fikk likevel lite oppmerksomhet i media, som ofte knytter religion til negative saker (Døving og Kraft 2013). I den offentlige samtalen om vold mot skeive ble for eksempel knivstikkingen av to unge skeive på Tjuvholmen i august 2024 knyttet til en antakelse om gjerningsmennenes (ukjente) religion og etnisitet. Islam ble raskt pekt ut og det ble fremhevet i ulike medier at muslimske trossamfunn forholder seg passive til homofobi (Majid 2024), til tross for moskéenes rolle i dialogarbeidet og at to imamer hadde forpliktet seg til fellesuttalelsen ett år i forveien. Den mangelfulle mediedekningen av fellesuttalelsen vitner om at norske tros- og livssynsaktører har utfordringer med å kommunisere det brobyggende arbeidet sitt utad.

Kritiske hendelser og politiske prosesser

I likhet med tidligere dialogarbeid i Norge startet også STLs dialogprosjekt i kjølvannet av en kritisk hendelse, som i dette tilfellet var Pride-angrepet 25. juni 2022. Terzic (2013) har forsket på

kristen-muslimsk dialog i tidsrommet 1994-2011 og analysert fellerklæringene som dialogarbeidet i Kontaktgruppen mellom kristne og muslimer (MKR og IRN) har resultert i. Han viser at flere av dialogsamtalene kom i gang som en respons på kritiske globale hendelser – som for eksempel terrorangrepet i USA 11. september 2001. Den nevnte Kontaktgruppen laget også en viktig felleserklæring mot ekstremisme et halvt år etter 22.juli-terroren (på Utøya og i regjeringskvartalet). På liknende vis tar også STLs dialogarbeid og fellesuttalelser ofte utgangspunkt i kritiske hendelser. For eksempel har krigshandlingene på Gazastripen ført til at religions- og livssynsledere i STL har appellert til «samhold i krevende tider» (STL 2024).

Tidligere dialogarbeid og fellesuttalelser henger også tett sammen med politiske prosesser i styringen av tros- og livssynsfeltet. Fellesuttalelsen mot vold i nære relasjoner «Si nei til vold!» i 2009, som var et resultat av kontaktgruppens dialogarbeid, sammenfalt med myndighetenes forebyggingsarbeid rettet mot vold i nære relasjoner (Leirvik 2014). I 2023 fulgte STL opp felleserklæringen om vold i nære relasjoner med sin egen fellesuttalelse om samme problemstilling. På liknende vis må fellesuttalelsen om religion og skeive forstås i lys av Pride-angrepet og myndighetenes arbeid med kjønns- og seksualitetspolitikk på tros- og livssynsfeltet.

I fellesuttalelsen står det at STL alt før terrorangrepet hadde bestemt seg for å sette LHBT+ på dagsorden og at denne «ugjerningen gjorde det klart at det hastet» (STL 2023). Dialogen kom dessuten i gang parallelt med lanseringen av regjeringens handlingsplan for kjønns- og seksualitetsmangfold (KUD 2023b). I handlingsplanen beskrives Pride-angrepet som en grunn til at regjeringen foreslår ulike tiltak, blant annet tilskudd til «dialog om LHBT+ mellom tros- og livssynssamfunn og LHBT+-organisasjoner». Fellesuttalelsen og handlingsplanen viser dermed sammenhengen mellom kritiske hendelser, statlig styring av religionsfeltet og dialogarbeid i Norge. Denne sammenhengen drøfter vi kritisk i kapittel 5.5 og 6 (rapportens avslutningsdel).

Et menneskerettslig språk

I likhet med tidligere norske felleserklæringer var fellesuttalelsen inspirert av et sekulært og menneskerettslig språk, snarere enn et teologisk språk. Terzic (2013) viser hvordan tidligere felleserklæringer også er preget av det. Mens felleserklæringene som tok utgangspunkt i internasjonale konflikter, som for eksempel den israelsk-palestinske konflikten, var forankret i folkeretten, var felleserklæringene som handlet om individer – deriblant felleserklæringen om trosfrihet – forankret i individuelle menneskerettigheter. STL er et sekulært talerør for medlemssamfunnene og organisasjonen bruker en sekulær og menneskerettslige argumentasjon i sitt dialogarbeid (Døving 2016). Dette gjeldet også STLs fellesuttalelser, og et slikt rettighetsspråk var tydelig i fellesuttalelsen.

De mest konkrete løftene i fellesuttalelsen som dialogdeltakerne forpliktet seg til, handler om gjensidig toleranse innenfor rammen av det sekulære storsamfunnet. I uttalelsen heter det blant

annet at «vi ønsker å stå opp for hverandre når noen av oss blir utsatt for angrep» og at «det gjelder ikke minst å slå ned på dehumaniserende språkbruk» (STL 2023). I så måte likner denne uttalelsen på felleserklæringer i andre land utformet av religiøse paraplyorganisasjoner uavhengig av dialogarbeid. I blant annet USA har muslimske ledere sammen fordømt angrep på skeive og erklært at de tolererer likekjønnet ekteskap i storsamfunnet. Ifølge Mahomed (2016, s. 60) har imidlertid en slik toleranse sine begrensninger. Mens det muslimske etablissementet i USA tolererer skeive innenfor rammen av det sekulære storsamfunnet, må skeive muslimer samtidig være «tause og usynlige» for å kunne eksistere i sine egne trosfellesskap.

Religiøse skeive i Norge forteller om liknende opplevelser av utenforskap i de trossamfunnene som var representert i dialogen. I så måte kan det reises tvil om STLs fellesuttalelse egentlig vil endre situasjonen for skeive i deres trosfellesskap. Fellesuttalelsen ga imidlertid skeive religiøse en viktig kommunikasjonsplattform sammen med religiøse ledere, som har autoritet i noen av Norges største trossamfunn. Dialogdeltakerne forpliktet seg dessuten til å stå opp for hverandre «innad» i trossamfunnene og organisasjonene (STL 2023). Fellesuttalelsen synliggjør på den måten skeive i trossamfunnene og går et skritt lengre enn fellesuttalelser i andre land, der religiøse ledere kun har anerkjent skeives rettigheter i storsamfunnet.

Fellesuttalelsen inneholder ingen direkte referanser til menneskerettighetene, men det er verdt å merke seg at religionsfrihet og trossamfunnenes selvbestemmelsesrett implisitt blir lagt til grunn for hvordan dokumentet er formulert. Ifølge menneskerettighetene og norsk lovgivning, gir trosfriheten norske trossamfunn anledning til å diskriminere skeive innenfor egne trossamfunn, blant annet ved å reservere seg mot å vigsle likekjønnede par (Likestillings- og diskrimineringsloven 2017, § 9). Følgelig står det i uttalelsen at «sammen har vi besluttet i større grad å vektlegge det vi er enige om», men at det ikke betyr «at religiøse tradisjoner med ett endrer teologi og syn på eksempelvis ekteskapet». Fellesuttalelsen er dermed forankret i religionsfriheten og gjentar trossamfunnenes autonomi.

Endsjø (2022) viser imidlertid at trosfriheten også beskytter skeive religiøse, både deres rett til å utøve sin tro i storsamfunnet og deres frihet fra å bli påtvunget andres religiøse oppfatninger. Som nevnt i kapittel 4.2, forbyr lovverket «religiøst baserte metoder» som har til hensikt å «endre, fornekte eller undertrykke» andres «seksuelle orientering eller kjønnsidentitet» (Straffeloven, 2023, § 270). I så måte forpliktet de religiøse lederne seg til «å slå ned på dehumaniserende språkbruk» i trossamfunnene. Samtidig fremhever fellesuttalelsen strengt tatt bare trossamfunnenes kollektive religionsfrihet uten å tematisere de skeives individuelle trosfrihet. På den måten kan fellesuttalelsen tolkes som noe ensidig.

Likestillings- og diskrimineringslovens forskrifter gir trossamfunnene anledning til å diskriminere på grunnlag av kjønn og seksualitet, men slike unntak må være særlig begrunnet i trossamfunnets teologi. Dette kan også beskrives som en rettighetskollisjon, mellom individuelle

rettigheter på den ene siden og trossamfunnenes religionsfrihet og på den andre (Kühle og Årsheim, 2020). Trossamfunnene har stor grad av indre autonomi i slike spørsmål (Endsjø 2022). Trossamfunnenes religionsfrihet kan imidlertid komme i konflikt med enkeltindividers trosfrihet. Religiøse skeive har også behov for å utøve sin religion i et religiøst fellesskap – i et trossamfunn.

I denne rapporten viser vi at fellesuttalelsen kunne vært enda tydeligere på skeives trosfrihet og deres rett til å utøve sin tro innenfor de trossamfunnene som var representert i dialogen. Som Ingrid Joys i STL (2023) understreket i Nettavisen foregikk imidlertid dialogen i et «minefelt». Det var derfor helt nødvendig med en pragmatisk tilnærming. De skeive deltakerne uttrykte i intervjuene at dette var et viktig skritt på veien og at de var tilfredse med at de lyktes å få til en fellesuttalelse som deltakerne kunne slutte seg til.

5.5 Kan dialogen forstås som et statlig styringsverktøy?

Statens styring av religions- og livssynsfeltet har endret karakter de seneste tiårene i og med den formelle avviklingen av statskirken i 2012 og en generell tilpasning til et flerreligiøst og relativt sekulært samfunn. Endringen i styringsform har blitt mer indirekte gjennom finansieringsordninger, betingelser for å motta støtte, rapporteringsprosedyrer, tilskuddsordninger osv. (Foucault 1991, Rose og Miller 1992). Et resultat av endringene er at sivilsamfunnet, både dets organisasjoner og enkeltindivider, i større grad regulerer seg selv og på den måten langt på vei frivillig oppfyller statens målsetninger. Et styringsteoretisk perspektiv innebærer å analysere styring og maktrelasjoner gjennom å se på de indirekte styringsformene.

STL er et interessant eksempel i et styringsperspektiv ettersom organisasjonen ble startet som en protest mot statens religionspolitikk, nærmere bestemt innføringen det obligatoriske KRL-faget på 1990-tallet. Organisasjonen har fungert som en kombinasjon av «vaktbikkje» og en statlig samarbeidspartner på religions- og livssynsfeltet (Brottveit et al. 2015). STL er både en rettighetsorganisasjon som kjemper for likebehandling og religions- og livssynsfrihet, og en dialogorganisasjon for brobygging mellom tros- og livssynsorganisasjonene. STLs drift er statlig finansiert og organisasjonen mottar i tillegg tilskuddsmidler etter søknad til ulike tiltak og prosjekter.

Initiativet til dialoggruppen mellom skeive og religiøse ledere fra STLs medlemsorganisasjoner kom ikke fra myndighetene. Det var STLs medlemssamfunn som først satte LHBT-spørsmålet på dagsordenen internt i STL, og det var STL-ledelsen som bestemte seg for å sette i gang et dialogarbeid (se kapittel 5.1). Regjeringen arbeidet samtidig med en handlingsplan for kjønns- og seksualitetsmangfold (KUD 2023b) og hadde konsultert STL i forbindelse med utformingen av planen. STL visste derfor at myndighetene ønsket en utvikling mot større aksept for skeive i andre

trossamfunn enn Den norske kirke og at det ble tatt tak i hatefull retorikk i religiøse miljøer. Det var også grunn til å tro at staten ville følge opp en handlingsplan med nye prosjektmidler, og STLs dialogprosjekt fikk også statlig støtte. Både STLs medvirkning i arbeidet med handlingsplanen og tilskuddsmidlene til dialogprosjektet kan være illustrerende for hvordan staten ser på dialogvirksomhet som et ledd i virkeliggjøringen av statlig politikk.

Myndighetene har utviklet sin religionspolitikk på flere områder i løpet av de siste årene. I 2020 kom det en ny Lov om tros- og livssynssamfunn som for første gang etablerte et felles lovverk for alle tros- og livssynssamfunn inkludert Den norske kirke. Den forpliktet blant annet samfunnene til å rapportere om kjønns sammensetningen i styrende organer og i forslaget til endringer i loven legger myndighetene opp til at de også må rapportere om hvordan de arbeider for å oppnå kjønnslikestilling i organene (Linge 2024). I 2023 kommer det inn en ny paragraf i Straffeloven som forbyr såkalt «konverteringsterapi» (se kapittel 4.2). Denne loven griper direkte regulerende inn i forholdet mellom trossamfunnenes autonomi og enkeltindivids frihet, skeive personers autonomi og rett til beskyttelse mot ytre tvang.

Vi har tidligere påpekt at lovens beskyttelse av trossamfunnenes religionsfrihet og enkeltindivids menneskerettigheter kan føre til en «rettighetskollisjon». Det er liten tvil om at et flertall av Stortingets politikere ønsker en liberalisering i flere trossamfunn når det gjelder kvinners rettigheter og anerkjennelse av likekjønnet samliv. Samfunnene er allerede pålagt å arbeide for å øke kvinners representasjon i styrene (Linge 2024). Handlingsplanen har et tydelig fokus på trossamfunnenes betydning når det gjelder å forbedre skeives stilling både i religiøse fellesskap og i storsamfunnet (KUD 2023b). STLs medlemmer er tros- og livssynssamfunn som representerer en stor bredde når det gjelder syn på LHBT+ og vektlegging av kjønnsroller. De fleste kan betegnes som mer konservative sammenlignet med Den norske kirke når det gjelder dette. Så kan vi spørre: Betyr dette at STL lar seg (mis-)bruke som et statlig redskap imot interessene til enkelte av sine medlemssamfunn?

Vi har tidligere (se kapittel 4.2) omtalt et eksempel i fra Tyskland med en dialoggruppe om kjønn og seksualitet med muslimske deltakere. Her var det myndighetene som bestemte dialogsammensetningen, organiseringen og temaene som ble diskutert (Amir-Moazami 2011). Som sagt kom initiativet til STLs dialoggruppe fra medlemssamfunn som i utgangspunktet var bekymret for hvordan de skulle forholde seg til markeringer av Pride og undervisning om LHBT+ i skolen. STL opprettet deretter en styringsgruppe (se kapittel 5.1) som planla dialogprosjektet, blant annet hvem som skulle inviteres med, hvordan dialogsamtalene skulle foregå og hvilke temaer som skulle tas opp i dialogen. Styringsgruppen hadde tre representanter for skeive religiøse, noe som var viktig ettersom ingen skeive organisasjoner er representert i STL. Styringsgruppen sørget for at ulike kategorier skeive, både cispersoner og trans/ikke-binære, ble representert i dialoggruppen. Hovedfasilitatoren som var rekruttert fra organisasjonen FRI og

hadde internasjonal dialogerfaring, uttrykte også som sitt motto: «Nothing about us, without us!». Organiseringen av dialoggruppen hadde derfor et klart innslag av «nedenfra-opp» styring (Aye 2023). Den var riktignok «elite-preget» på den måten at det var flere toppledere fra de religiøse samfunnene som deltok, og delvis også fra de skeive organisasjonene, men det var ingen representanter fra myndighetene eller noen som var oppnevnt av dem.

STLs dialogprosjekt var finansiert gjennom et offentlig tilskudd, beskrevet som «Tiltak nr. 26» i Handlingsplanen (KUD 2023b, s. 26):

Gi tilskudd til prosjekt om lhbt+ i tros- og livssynssamfunn

Regjeringen gir tilskudd til Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) til et prosjekt om lhbt+ i tros- og livssynssamfunn. Prosjektet skal legge til rette for dialog om lhbt+ mellom tros- og livssynssamfunn og lhbt+-organisasjoner. Tiltaket ses også i sammenheng med STLs pågående arbeid med negativ sosial kontroll.

Statens påvirkning skjer primært gjennom driftsstøtten og spesielle øremerkede tilskudd. STL er nødt til å balansere sine to roller som henholdsvis en maktkritisk rettighetsorganisasjon og statens samarbeidspartner der hvor de har felles interesser. Dette er avgjørende for hvordan de oppfattes som en legitim og representativ aktør blant sine medlemsorganisasjoner, som utgjør en stor og representativ del av norske tros- og livssynssamfunn. Siden STL er demokratisk styrt med et styre bestående av representanter for alle medlemsorganisasjonene, vil eventuelle tilpasninger til offentlig religionspolitikk måtte skje indirekte i form av en frivillig selv-regulering.

STL-dialogen kan forstås som et verktøy til å bygge bro mellom to hensyn, skeives rettigheter og religionsfrihet. Selve dialogen dreide seg til dels om grenser for kjønn og seksualitet i religiøse kontekster. Utenom STLs dialoggruppe skjer det i dag interne forhandlinger om de samme grensene i flere trossamfunns ledende organer. Disse prosessene ligner det som tidligere har skjedd i Den norske kirke og som banet vei for homofile prester og likekjønnet vigsel i majoritets-trossamfunnet. De ulike og til dels komplekse maktforholdene vi tidligere har beskrevet, har stor betydning for hvordan slike grenser forhandles. Vi har merket oss at «Felleskristen erklæring om kjønns- og seksualitetsmangfold» (se kapittel 3.3) høsten 2024, som vi tolker som en motmelding til dialoggruppens fellesuttalelse, fikk tilslutning fra to kirker som var representert i STL-dialogen. Dette vitner først og fremst om at det er indre spenninger og ulike syn i trossamfunnene. En av biskopene i Den katolske kirke har i etterkant gitt offentlig uttrykk for at han ikke er enig i alt som står i Felleskristen erklæring og at han personlig ville valgt en annen ordlyd (Evenstad 2024). Den Evangelisk-Lutherske Frikirke, som også var representert i dialoggruppen, hadde inntatt et tydelig konservativt standpunkt allerede sommeren 2024. Dette fikk representanten fra dette trossamfunnet til å slutte som pastor i menigheten sin. Vi har også merket oss at representanten fra Den serbisk-ortodokse kirke ikke signerte dialoggruppens fellesuttalelse. Vi har tolket det slik at han ikke hadde nok støtte til å knytte trossamfunnets navn til dokumentet.

Til sammen kan disse hendelsene forstås som et tilbakeslag, eller i hvert fall som en indikasjon på at dialogsamtalene og fellesuttalelsen har en begrenset virkning på det norske tros- og livssynsfeltet som helhet. Samtidig hadde STL et håp om at dialogsamtalen skulle bidra til å gjøre de trossamfunnene som var representert i dialogen mer inkluderende overfor skeive. I så måte er det viktig å fremheve at alle de skeive deltakerne syntes dialogsamtalene var et viktig skritt på veien. Det er også vårt inntrykk at de religiøse lederne som tross alt vil fortsette å være innflytelsesrike talspersoner, ser på dialogen som del av en prosess, der målet er å skape større rom for skeive i sine trossamfunn. De ser det slik at dette målet kan nås uten å nødvendigvis endre teologi. Dialoggruppen var for dem en viktig begynnelse i denne prosessen.

6. Religion, kjønn og seksualitet i endring

Denne rapporten analyserer et dialogprosjekt som har blitt omtalt som nybrotsarbeid både i Norge og i internasjonal sammenheng. Forholdet mellom religion og skeive er et helt nytt tema i norsk dialogsammenheng. Dialoggruppen, bestod av åtte religiøse ledere og åtte representanter fra skeive organisasjoner. Deltakerne representerte syv forskjellige trosretninger og de religiøse skeive representerte mye av kjønns- og seksualitetsmangfoldet i LHBT+-paraplyen. Dette var en uprøvd dialogsammensetning, og vi har ikke funnet liknende dialogsammensetninger andre steder i verden. Det unike utgangspunktet for dette dialogprosjektet gjør det spesielt interessant og viktig å dokumentere og analysere.

Vi har forsøkt å svare på fire forskningsspørsmål. Kort oppsummert handler spørsmålene om hvordan dialogen ble organisert, hvordan det ble lagt til rette for et godt ytringsklima og en trygg ramme rundt samtalene, hvilke temaer deltakerne opplevde som spesielt vanskelige å snakke om, og hvorvidt, og i tilfelle hvordan, dialogen kunne føre til endringer i deltakernes måter å se på forholdet mellom religion og LHBT+?

De tre første spørsmålene henger nokså tett sammen. Det fjerde spørsmålet må ses på bakgrunn av dialogens første bud: at målet ikke skal være å forandre den andre, men å lære noe. Tros- og livssynsdialoger kan likevel føre til endringer, også teologiske og ideologiske, men da som følge av ny innsikt og økt forståelse. Vi kunne føye til menneskelig innlevelse og empati overfor andres liv og erfaringer. Men slike endringer kan ikke, og bør antakelig heller ikke, programfestes.

Deltakerne var blitt forsikret om at ingen skulle føle seg presset til å endre teologi eller ideologi under dialogen. Det var riktignok en mer generell målsetning for dialogprosjektet om å gjøre det lettere for skeive å bli inkludert i trossamfunnenes fellesskap og å motvirke hatefull og ekskluderende språkbruk når skeive og LHBT+-spørsmål omtales av religiøse ledere og andre talspersoner. Denne målsetningen hadde deltakerne på forhånd sluttet seg til prinsipielt og de anså dialoggruppen som et hjelpemiddel i arbeidet med å gjøre sine religiøse fellesskap mer inkluderende.

Deltakerne uttrykte overfor oss at de hadde hatt en positiv opplevelse av dialogsamtalene, og at de var tilfredse med felleserklæringen som et konkret sluttprodukt. Med tanke på det vi oppfatter som en økende polarisering mellom religiøse aktører og LHBT+-personer i storsamfunnet, så er dette bemerkelsesverdig. Erfaringene tyder på at det har vært gjort flere riktige valg når det gjelder planleggingen og ledelsen av dialogprosjektet.

Temaet kan karakteriseres som «et minefelt», og STLs lange erfaring med å organisere dialog om følsomme tema mellom ulike trossamfunn har nok vært en nødvendig forutsetning. Dette er likevel et nytt tema for STLs dialogarbeid og helt nye aktører som skulle inviteres med. STL tok

derfor kontakt med en ressursperson i organisasjonen FRI med solid erfaring som dialogfasilitator for skeive i religiøse miljøer, både i Norge og internasjonalt. Han var dessuten teolog og hadde tidligere vært med i Åpen Kirkegruppe (ÅK) – gode kvalifikasjoner for å være hovedfasilitator for dialogen.

STL etablerte en styringsgruppe som bestod av hovedfasilitatoren fra FRI og to religiøse skeive hvorav én med muslimsk bakgrunn og én transkjønnet person med frikirketilknytning, foruten tre ansatte i STL. Styringsgruppen hadde derfor gode forutsetninger for å bestemme sammensetningen av dialoggruppen, organiseringen av dialogen og hvilke temaer som skulle settes på agendaen.

Planleggingen og rammene rundt dialoggruppen bar preg av en «nedenfra-opp» organisering og bred minoritetsrepresentasjon, samtidig som de inviterte deltakerne kunne bringe inn relevante erfaringer og perspektiver. «Nedenfra-opp» betyr ikke at dette var en grasrot-dialog med tilfeldige og alminnelige organisasjonsmedlemmer. Både de religiøse lederne og representantene for de skeive organisasjonene hadde stort sett viktige verv og lederposisjoner, eller hadde hatt slike posisjoner tidligere. De hadde i det minste erfaring med skeiv rettighetskamp og var personer som hadde hatt eller kunne forventes å få innflytelse innad i egne organisasjoner. Dette er et viktig poeng med tanke på hvilken virkning dialogen kan tenkes å få etterpå. Men dialogen kan heller ikke karakteriseres som «ovenfra-ned», noe som viser til myndighetsstyrte dialoger med deltakere som representerer myndighetene – også kalt «vertikal dialog».

Dialogprosessen bestod av fire heldagssamlinger med obligatorisk oppmøte, nummer tre og fire var dessuten lagt til et hotell med overnatting. På de to første samlingene ble det også gitt en del informasjon om LHBT+, Pride og virksomheten til Rosa kompetanse. Dette var basert på signaler om at de religiøse lederne ønsket mer kunnskap om temaet, og at det var viktig at hele dialoggruppen kjente til terminologien. På en av samlingene ble alle – også de religiøse lederne – invitert til å skrive lapper hvor det stod hvordan de ønsket å bli tiltalt og omtalt med navn og pronomen. Økten ble opplevd som bevisstgjørende.

Samlingene var også lagt opp slik at det ble tid til mingling, små lufteturer og uformelle samtaler mellom de organiserte dialogøktene. Temaene ble introdusert av de to fasilitatorene etter hvert og med en tanke om at de vanskeligste eller mest følsomme temaene skulle spares til de siste samlingene. Styringsgruppen så for seg en progresjon når det gjaldt dialoggruppens innbyrdes tillit og fortrolighet, at ytringsklimaet måtte utvikles gradvis og at den uformelle kontakten mellom deltakerne også spilte en viktig rolle for progresjonen. Intervjuene bekrefter inntrykket av at man klarte å etablere et trygt samtalerom for ganske utfordrende samtaler. De var utfordrende fordi samtalene berørte vanskelige teologiske spørsmål, men fremfor alt fordi dette berørte de skeive deltakerne direkte personlig. Én ting som flere nevnte i intervjuene var hvor viktig det var å møtes som medmennesker, det vil si at de kunne bli kjent med flere sider hos hverandre.

Dialogsamlingene la opp til dette gjennom ulike aktiviteter, blant annet et besøk på Utøya. Det var viktig for deltakerne å kunne møtes på et emosjonelt plan også, at de kunne la seg berøre av personlige historier eller vise følelsesmessige reaksjoner, for eksempel på minnstedene på Utøya. Vi tror at denne dimensjonen var vel så viktig å ivareta som måten samtalene i selve dialoggruppen ble ledet på, og en nødvendig forutsetning for å kunne snakke om de aller vanskeligste temaene.

Et viktig utgangspunkt for at dialogarbeidet kom i gang var en bekymring hos enkelte religiøse ledere over det økende fokuset på kjønns- og seksualitetsmangfold i samfunnet, og at de var usikre på hvordan de skulle forholde seg til dette i sine trossamfunn. Arbeidsplasser, skoler og barnehager blir oppfordret til å markere Pride og Rosa kompetanse gir informasjon til ansatte i skolene om nye kjønnsforståelser og utradisjonelle familiesammensetninger. I mediene raser det en betent debatt om LHBT+ og især om transspørsmål. Hele dette sakskomplekset kan være både komplisert og utfordrende for trossamfunn som fastholder konservative syn på kjønnsroller og familieverdier og som har en kjønnsbestemt religiøs funksjonsdeling. Samtidig er måten religiøse ledere omtaler disse spørsmålene på og hvordan de gir uttrykk for sine meninger, ofte problematisk for skeive. De kan med rette føle seg utstøtt og stigmatisert når de ikke opplever at de anerkjennes som fullverdige mennesker med like rettigheter. For de skeive er dette mer enn en «sak», det gjelder deres liv og innerste følelser. Dette var vanskelige temaer i dialogsamtalene og kunne på den ene siden utløse sterke, men beherskede, følelsesmessige reaksjoner hos enkelte av de skeive. På den annen side kunne noen av de religiøse lederne, av samme grunn, holde tilbake spørsmål de gjerne ville ha stillet, men som de lot bli av frykt for å virke sårende. Vår konklusjon er at det ville krevet mere tid og flere møter, for å komme enda lengre i de vanskeligste temaene. Dette gjaldt særlig spørsmål om transkjønn og flytende kjønnsidentiteter.

Kan vi si at dette dialogprosjektet har endret noe – bortsett fra at 16 deltakere har hatt en interessant opplevelse? Den ytre rammen for dialogen er prosjektbeskrivelsen til STL og forbindelsen til Regjeringens handlingsplan for kjønns- og seksualitetsmangfold (2023) og finansielle støtte. Handlingsplanen peker på trossamfunnene og er klar på at en liberalisering når det gjelder forståelsen av og holdningen til LHBT+ er ønskelig. Utfra et styringsteoretisk perspektiv så kan hele dialogprosjektet sees som et bidrag til selv-regulering av religionsfeltet, ved at sivilsamfunnsorganisasjoner selv velger å gjøre noe som er ønskelig sett i fra statens side. Sett fra trossamfunnenes og STLs side er det likevel avgjørende at eventuelle endringer i teologi, læresetninger og etikk kan skje som følge av interne prosesser og ikke på grunn av ytre press. Vi ser en spenning her mellom to ulike menneskerettigheter: Religionsfriheten til trossamfunnene og autonomi i forhold til staten, og enkeltindividers trosfrihet og rett til likebehandling. Styringsgruppens rolle og hensynene til representasjon har vært viktig for å gi dialogen legitimitet i trossamfunnene og de skeive organisasjonene. Som nevnt så var ikke teologiske eller ideologiske endringer en målsetning for dialoggruppen, det ville representantene heller ikke hatt mandat til å

gjøre. I intervjuene kommer det imidlertid tydelig frem at det har skjedd noe med deltakernes forståelse og innlevelse for hverandre.

De religiøse lederne ga uttrykk for at de hadde fått en dypere forståelse for hvilke utfordringer religiøse skeive har i samfunnet og i trossamfunnene. Selv om de skeive religiøse hadde en teologisk tolkning av samliv og kjønnsidentitet som de var uenig i, så avskrev ikke de religiøse lederne dem som sine trosfeller. De religiøse lederne fremhevet også i intervjuene med oss at inkludering av LHBT+-personer handler om mer enn teologi. Enkelte understreket betydningen av pastoralrommet, som i denne sammenhengen betyr at det finnes et skjønnsmessig rom for å inkludere skeive utover teologiske begrensninger. For de religiøse lederne var sjelesorg et eksempel på dette. For dem var det vel så viktig å vise omsorg som å gi teologisk veiledning i møte med religiøse skeive.

De skeive deltakerne kunne på sin side nyansere sin forståelse av hvordan de religiøse lederne i praksis forholder seg til LHBT+-personer, og hvordan de kan åpne det religiøse fellesskapet og komme skeive mer i møte. De hadde forståelse for at de religiøse lederne måtte stå til ansvar overfor egne trossamfunn og at de derfor hadde et begrenset teologisk handlingsrom. Samtidig hadde de snakket med, delt måltider med, blitt kjent med, og kommet på fornavn med de religiøse lederne. Ifølge noen av de skeive ville dette gjøre det vanskeligere for lederne å snu ryggen til dem senere i andre sammenhenger. Dermed hadde de også forhåpninger om at dialogsamtalene skulle føre til et utvidet pastoralt rom og mer inkluderende trosfellesskap for skeive. Det kom også frem at religiøsitet kan være stigmatiserende og at det finnes mange sterkt negative fordommer mot religion innad i en del skeive miljøer. Flere av deltakerne fortalte at de allerede hadde eller ville bringe erfaringene fra dialoggruppen med seg tilbake til sine organisasjoner.

Fellesuttalelsen var et konkret resultat av dialogsamtalene. Det var viktig at de religiøse lederne og de skeive deltakerne ble enige om et sluttdokument som begge partene forpliktet seg til. Fellesuttalelsen var klar på at religiøse tradisjoner ikke «med ett endrer teologi og syn på eksempelvis ekteskapet». Deltakerne var uenige om mange ting, men også enige om at «det er ingen grunn til at disse uenighetene skal være så dominerende at de utelukker fellesskap og respekt» (STL, 2023). Deltakerne ble også enige om å støtte hverandre dersom noen «ble utsatt for angrep» og å «slå ned på» dehumaniserende språk. Her vil vi minne om dialoggruppens sammensetning som, foruten ulike kategorier skeive, inkluderte etniske minoriteter, religiøse minoriteter og kvinnelige religiøse ledere i konservative og patriarkalske trossamfunn.

I likhet med sluttdokumenter som har blitt offentliggjort fra tidligere tros- og livssynsdialoger, så var også denne fellesuttalelsen forankret i et menneskerettslig språk. Deltakerne forpliktet seg til å stå opp for hverandre dersom noen av de trossamfunnene eller organisasjonene som var representert i dialogen ble utsatt for angrep eller dehumaniserende språkbruk. Det kan innvendes

at slike forpliktelser ikke er noe nytt. For eksempel tok mange av STLs medlemssamfunn sterk avstand fra Pride-angrepet i 2022. Samtidig har språk stor betydning for ekskludering og inkludering. Derfor er det viktig at de religiøse lederne forpliktet seg til å være oppmerksomme på hvordan skeive omtales i sine trossamfunn og slå ned på språkbruk som dehumaniserer dem.

Forholdet mellom religiøse miljøer og skeive organisasjoner er fortsatt konfliktladet og dialogarbeidet har trolig begrenset innvirkning på konservative fløyer i det norske tros- og livssynsfeltet. «Felleskristen erklæring om kjønns- og seksualitetsmangfold» ble lansert et drøyt år etter publiseringen av STL-gruppens fellesuttalelse. Erklæringen kan leses som en motreaksjon på STLs fellesuttalelse og et tilbakeskritt for kampen skeive og deres støttespillere fører for anerkjennelse i trossamfunnene. Per 12. november 2024 har ytterligere 19 organisasjoner sluttet seg til felleserklæringen, deriblant Frikirken og Den katolske kirke, som begge var indirekte eller direkte representert i dialogen. Representanten for NKR som kom fra Frikirken, sluttet som pastor i sin menighet som en følge av uenighet i kjønns- og seksualitetsspørsmålet. Representanten for Den katolske kirke har også etter hans trossamfunn sluttet seg til den siste erklæringen, gitt uttrykk for at han fremdeles står for en mer nyansert fortolkning av slike spørsmål (Evenstad og Vardenær 2024).

Den felleskristne erklæringen tyder på at STLs dialoggruppe representerte liberale fløyer i kristne trossamfunn og at dialogarbeidet på kort sikt ikke vil ha betydning for de mer verdikonservative trossamfunnene. Kanskje snarere tvert imot, for en voksende minoritet som ønsker liberalisering, kan utløse motreaksjoner og få trossamfunn til å bli enda tydeligere på sine konservative posisjoner.

Kjønn og seksualitet er et brennbart tema og vi registrerer at det skjer raske endringer i det norske tros- og livssynslandskapet i slike spørsmål. Dette har særlig kommet til syne blant de protestantiske frikirkene, der uenighetene fører til stadig nye splittelser mellom konservative og liberale fløyer.

Målet med dialogsamtalene var ikke at forholdet mellom religiøse lederne og religiøse skeive skulle endres over natten, men at dialogen skulle bidra i en prosess som kunne føre til at skeive og religiøse ledere omtalte hverandre på en mer human og respektfull måte. Vi forstår også målsetningen slik at skeive i større grad skal få utøve sin individuelle trosfrihet og oppleve at de blir inkludert i trossamfunnene sine. De skeive religiøse deltakerne har målsetninger utover denne dialogen som går lenger enn dette, men konkluderte med at dette var et viktig første skritt. Fellesuttalelsen med alle deltakerne avbildet ble vurdert som et viktig budskap om at religiøse og skeive kan komme hverandre i møte. Vi deler denne vurderingen.

Litteraturliste

- Amir-Moazami, Schirin. 2011b. "Dialogue as a governmental technique: managing gendered Islam in Germany." *Feminist review* no. 98:9-27.
- Aye, Inatoli. 2023. "Doing Dialogue Differently: Queer Interfaith Perspective." *Religions* no. 14 (5):583.
- Bakhtin, Michail, og Rasmus Slaattelid. 2005. *Spørsmålet om talegenrane*. Oslo: Pensumtjeneste.
- Ballano, O, Vivencio. 2024. *LGBTQI Inclusivity, Homosexuality, and Same-Sex Marriage in the Catholic Church*. Manila: Springer.
- Bispemøtet. "Kirken har påført homofile og lesbiske stor skade og smerte." Kirken.no 2022. Tilgjengelig fra <https://www.kirken.no/nb-NO/om-kirken/aktuelt/uttalelse%20fra%20bispem%C3%B8tet/>.
- Brottveit, Ånund. 2024. *Folkekirke i et livssynsåpent samfunn. Perspektiver på Den norske kirke 2019-2023*. Oslo: KIFO.
- Brottveit, Ånund og Tore Witsø Rafoss (red.). 2020. *Bidrar trosmangfoldet til «parallelsamfunn»? En undersøkelse av tros- og livssynssamfunnene i Oslo*. KIFO rapport. Oslo: KIFO Institutt for kirke-, religions- og livssynsforskning.
- Brottveit, Ånund, Ann Kristin Gresaker, og Nina Hoel. 2015. "Det handler om verdensfreden!" *En evaluering av rollen Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn, Norges Kristne Råd og Islamsk Råd Norge har i dialogarbeidet*. KIFO rapport. Oslo: KIFO.
- Butler, Judith (1999). *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.
- Bøe, Marianne. 2022. "Hvem kan stå foran? Religionsmangfold og diskusjoner om kjønnslikestilling blant norske muslimer." I *Møter og mangfold: Religion og kultur i historie, samtid og skole*, redigert av Hildegunn Kleive Valen, Jonas G. Lillebø og Knut-Willy Sæther, 83-107. Oslo: Cappelen Damm.
- Chua, J. Lynette, og Davide Gilbert. 2015. "Sexual Orientation and Gender Identity Minorities in Transition: LGBT Rights and Activism in Myanmar." *Human Rights Quarterly* no. 37 (1):1-28.
- Cornille, Catherine. 2008. *The impossibility of interreligious dialogue*. New York: The Crossroad Publishing Company.
- Cornille, Catherine. 2013. *The Wiley-Blackwell companion to inter-religious dialogue*. Hoboken: Wiley.
- Crenshaw, Kimberlé. 1989. "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics." *Legal Forum*.
- de Lauretis, Teresa. 1991. "Queer Theory: Lesbian and Gay Sexualities An Introduction." *Differences* no. 3 (2):iii-xviii.
- Di Caro, Beatrice. 2019. *A gay imam's story: 'The dialogue is open in Islam – 10 years ago it wasn't'*. World Economic Forum 2019.
- Dupret, Baudouin. 2001. Sexual Morality at the Egyptian Bar: Female Circumcision, Sex Change Operations, and Motives for Suing. *Islamic Law and Society*, 9(1), 42-69.

- Døving, Cora Alexa and Berit Thorbjørnsrud. "Posisjon og selvforståelse blant sunni-muslimske imamer." I *Religiøse ledere: makt og avmakt i norske trossamfunn*, redigert av Cora Alexa Døving and Berit Thorbjørnsrud, 26-46. Oslo: Universitetsforlaget.
- Døving, Cora, Alexa, og Berit Thorbjørnsrud. 2012. *Religiøse ledere: makt og avmakt i norske trossamfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Døving, Cora, Alexa. 2016. *Å insistere på likebehandling – STL som politisk aktør gjennom 20 år (1996-2016)*. Oslo.
- Døving, Cora Alexa, og Siv Ellen Kraft. 2013. *Religion i pressen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eidhamar, Levi. 2017. "Spenningsfylte endringer. Holdninger til kjønnsroller og homofili blant kristne muslimer i Norge." *Kirke og kultur* no. 1:6-22.
- El-Rouayheb, Khaled. 2009. *Before Homosexuality in the Arab-Islamic World, 1500-1800*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Elgvin, Olav. 2023. "Den norske dialogmodellen: Representasjon og dialog som svar på kulturell ulikhet." I *Ulikhetens drivere og dilemmaer*, redigert av Tone Fløtten, Hanne Cecilie Kavli, og Sissel Trygstad, 311-323. Oslo: Universitetsforlaget.
- Elgvin, Olav, Arne Backer Grønningsæter, og Edvard Nergård Larsen. 2020. *Å være en sak*. Fafo. Tilgjengelig fra <https://www.fafo.no/zoopublikasjoner/fafo-rapporter/a-vaere-en-sak>.
- Endsjø, Øistein. 2009. *Sex og religion: Fra jomfruball til hellig homosex*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Endsjø, Øistein 2022. *Religion og menneskerettigheter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Engvik, Maria. *Dårligere levekår blant ikke-heterofile*. SSB 2022. Tilgjengelig fra <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/levekår/artikler/darligere-levekar-blant-ikke-heterofile>.
- Eriksson, S. Kristin. 2022. "Analysing Governance of Religion in the Nordic Countries: Benefits of a Networks Approach and Roles of Research." *Nordic Journal of Religion and Society* no. 35 (1):20-31.
- Esambert, Anne. 2010. "Oubrou, imam de Bordeaux : "L'homosexualité est un choix"." *Le Nouvel Obs*, 11. oktober.
- Evenstad, Johannes og Øyvind Vardenær. 2024. *De norske biskopene om felleskristen erklæring*. Den katolske kirke. Tilgjengelig fra <https://www.katolsk.no/nyheter/2024/10/de-norske-biskopene-om-felleskristen-erklæring>
- Felleskristen.no *Felleskristen erklæring om "kjønns- og seksualitetsmangfold" 2024*. Tilgjengelig fra <https://felleskristen.no/file/2felleskristen-erklering-om-kjonns-og-seksualitetsmangfold-1-side.pdf>
- Foreldreoppbrot. *Foreldreoppbrot til rektorer, barnehagestyrere og politikere 2022*.
- Foreningen FRI. 2024a. Ansatte. Foreningen FRI [lesedato 5. juni 2024]. Tilgjengelig fra <https://foreningenfri.no/om-oss/organisasjon/ansatte-og-tillitsvalgte/>.
- Foreningen FRI. 2024b. Internasjonalt arbeid. Foreningen FRI [lesedato 6. juni 2024]. Tilgjengelig fra <https://foreningenfri.no/om-oss/organisasjon/internasjonalt-arbeid/>.
- Foreningen FRI. 2024c. *Om fagavdelingen Rosa kompetanse*. Foreningen FRI. Tilgjengelig fra <https://foreningenfri.no/rosa-kompetanse/om-rosa-kompetanse/>
- Foreningen FRI. 2024d. Skeiv og troende. Foreningen FRI [lesedato 6. juni 2024]. Tilgjengelig fra <https://foreningenfri.no/skeiv-og-troende/>.
- Foucault, Michel 1984. "What is Enlightenment?" I *The Foucault Reader*, redigert av Paul Rabinow, 32-50. New York: Pantheon Books.

- Foucault, Michel. 1991. "Governmentality." I *The Foucault effect: studies in governmentality : with two lectures by and an interview with Michel Foucault*, redigert av Colin Gordon, Graham Burchell and Peter Miller, 87-104. London: Harvester/Wheatsheaf.
- Foucault, Michel, og Espen Schaanning. 1999. *Diskursens orden tiltredelsesforelesning holdt ved Collège de France 2. desember 1970*. Oslo: Spartacus.
- Foucault, Michel. 2020. *Seksualitetens historie I*. Oslo: Pax.
- Fyrand, Live. 2016. *Sosialt nettverk teori og praksis. 3. utgave*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Frikirken. 2024. *Kjønnsforståelse, homofili og samlivsspørsmål*. Frikirken.
- Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Gressgård, Randi, og Christine Jacobsen. 2008. "Krevende toleranse: Islam og homoseksualitet." *Tidsskrift for kjønnsforskning* no. 32 (2):22-39.
- Groth, Bente. 2019. "Bryllup (jødedommen)". I *Store norske leksikon*, redigert av Erik Bolstad.
- Grung, Anne Hege. 2006. "Religionsdialog og kjønn: Kan interreligiøse dialoger føre til større kjønnsrettferdighet?" *Norsk Tidsskrift for Misjon* (3-4):269-282.
- Grung, Anne Hege. 2008. "Including Gender Perspective in Muslim-Christian Dialogue in Europe and Scandinavia - a Disturbance to Bridge-building or a Contextual Necessity?" I *Mission to the world: communicating the gospel in the 21st century. Essays in honour of Knud Jørgensen*, redigert av Tormod Engelsen, Ernst Harbakk, Rolv Olsen og Thor Strandenæs, 289-97. Oxford: Regnum Books & Egede International.
- Grung, Anne Hege. 2012. *Including genderperspective in Muslim-Christian dialogue in Europe and Scandinavia - A disturbance to bridgebuilding or a contextual necessity?* (elektronisk artikkel) Universitetet i Oslo, Teologisk fakultet.
- Gullestad, Marianne. 2002. *Det norske sett med nye øyne*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hedges, Paul. 2010. *Controversies in Interreligious Dialogues and the Theology of Religions*. London: SCM Press.
- Hadland, Anne Bente. 2018. "Den katolske kirke - sakramentalt liv og hierarkisk struktur." I *Kirkesamfunn i Norge: Innføring i kirkekunnskap*, redigert av Ola Tjørhom, 101-124. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Hedges, Paul. 2010. *Controversies in Interreligious Dialogues and the Theology of Religions*. London: SCM Press.
- Honneth, Axel. 1995. *The struggle for recognition the moral grammar of social conflicts*. Cambridge: Polity Press.
- Huse, Geir Bergersen. 2024. «MDG-politiker mot Rolness: -Verdens verste menneske.» [Lest 12.11.2024]. Tilgjengelig fra <https://subjekt.no/2024/08/01/kjetil-rolness-verdens-verste-menneske/>
- Iversen, Lars Laird. 2016. "Uenighetsfellesskap." *Dembra - Blikk på demokratisk samhandling. - Blikk på demokratisk samhandling. Faglige perspektiver på demokrati og forebygging av gruppefiendtlighet i skolen*: 22-35.
- Jacobsen, Knut A. 2018. Buddhismen i Norge. I *Verdensreligioner i Norge*, redigert av Knut A. Jacobsen, 32-77. Universitetsforlaget.
- Johansen, Hanne Marie. 2022. *Skeive linjer i norsk historie frå norrøn tid til i dag*. Oslo: Samlaget.
- Joys, R. Ingrid. 2023. "Trossamfunn til skeive etter terroren: Vi må snakke sammen." *Nettavisen*, 5. september. Tilgjengelig fra <https://www.nettavisen.no/norsk-debatt/trossamfunn-til-skeive-etter-terroren-vi-ma-snakke-sammen/o/5-95-1306970>

- Kirken.no "Historien om LHBT+ i Den norske kirke 2024." Tilgjengelig fra <https://www.kirken.no/nb-NO/om-kirken/diakoni-og-samfunnsansvar/lhbt-i-den-norske-kirke/historie/>.
- KUD. 2023a. *Mer likestilt og inkluderende samfunn for alle lhbt+-personer*. Kultur- og likestillingsdepartementet. Oslo. Tilgjengelig fra <https://www.regjeringen.no/no/tema/likestilling-og-mangfold/likestilling-og-inkluderende/mer-likestilt-og-inkluderende-samfunn-for-alle-lhbt--personer/id2005942/>.
- KUD. 2023b. *Regjeringens handlingsplan for kjønns- og seksualitetsmangfold (2023–2026)*. Kultur- og likestillingsdepartementet. Oslo. Tilgjengelig fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/regjeringens-handlingsplan-for-kjonns-og-seksualitetsmangfold-20232026/id2963172/>
- Kuhar, Roman, og David Paternotte (red.). 2018. *Anti-Gender Campaigns in Europe: Mobilizing Against Equality*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Kühle, Lene og Helge Årsheim. 2020. "Governing Religion and Gender in Anti-Discrimination Laws in Norway and Denmark." *Oslo Law Review* no. 7 (2): 105-122.
- Kvale, Steinar, og Svend Brinkmann. 2015. *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal.
- Laksaa, Trond. 2016. "Historisk tilbakeblikk." I *Jeg slipper deg ikke før du velsigner meg*, Red av Trond Laksaa, 10-101. Oslo: Åpen kirkegruppe.
- Leder. 2024. "Etikken blir viktigere." *Vårt land*, 1. november.
- Leirvik, Oddbjørn. 2010. *Religionspluralisme: Mangfold, konflikt og dialog i Norge*. Oslo: Pax.
- Leirvik, Oddbjørn. 2014. *Interreligious studies : a relational approach to religious activism and the study of religion*. London: Bloomsbury.
- Leirvik, Oddbjørn. 2015. "Religionsdialog og livssynspolitikk." *Kirke og Kultur* no. 120 (2):97-106.
- Linge, Marius. 2024. *Tros- og livssynssamfunnenes virksomhet og rapportering i et livssynsåpent samfunn*. KIFO-rapport. Oslo: KIFO.
- Lovdata. 2017. *Lov om likestilling og forbud mot diskriminering*. [Lest 9.12.2024]. Tilgjengelig fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2017-06-16-51>
- Lurås, Helge. 2023. Lest 12.11.2024. "Vil ikke kalle transkvinner for "kvinner.": Professor føler seg mobbet til å si opp. Tilgjengelig fra <https://inyheter.no/18/08/2023/vil-ikke-kalle-transkvinner-for-kvinner-professor-foler-seg-mobbet-til-a-si-opp/>
- Mahomed, Nadeem. 2016. "Queer Muslims: between orthodoxy, secularism and the struggle for acceptance." *Theology & Sexuality*, 22 (1-2):57-72.
- Mahomed, Nadeem og Farid Esack. 2017. "The Normal and Abnormal: On the Politics of Being Muslim and Relating to Same-Sex Sexuality." *Journal of the American Academy of Religion*, 85 (1): 224-243.
- Majid, Shazia. 2024. "Ta et oppgjør med homohatet." *VG*, 21. august.
- Moxnes, Halvor. 2016. "Fra fordømmelse til anerkjennelse." I *Jeg slipper deg ikke før du velsigner meg*, redigert av Trond Laksaa, 181-213. Oslo: Åpen kirkegruppe.
- Mühleisen, Wencke, og Åse Røthing. 2009. "Norske seksualiteter - en innledning." I *Norske seksualiteter*, Red av Wencke Mühleisen and Åse Røthing, 11-36. Oslo: Cappelen.
- Narvesen, Richard R. 2010. *"Bestem deg, er du homo eller muslim? " "Jeg er et menneske!": En kvalitativ studie av livshistoriene til åtte lesbiske, homofile og bifile med muslimsk bakgrunn*, Avdeling for samfunnsfag (SAM), Høgskolen i Oslo og Akershus, Oslo.
- Narvesen, Richard R. 2013. "Å navigere som lesbisk, homofil og bifil med muslimsk bakgrunn i det heteronormative farvannet." I *Holdninger, levekår og livsløp - forskning om lesbiske*,

- homofile og bifile*, redigert av Arne Backer Grønningsæter, Hans Wiggo Kristiansen og Bjørn R. Lescher-Nuland, 57-76. Oslo: Universitetsforlaget.
- Northug, Cathrine, og Morten Larsen. 2022. "Forstander deler ikke trossamfunnets tolkning av homofili i Toraen. – Uproblematisk." *Vårt land*, 19. juli.
- NOU. 2024. Felles innsats mot ekstremisme: Bedre villkår for det forebyggende arbeidet. red. av Arbeids- og inkluderingsdepartementet. Oslo.
- OSCE/ODIHR 2024. Belief, Dialogue and Security. Fostering dialogue and joint action across religious and belief boundaries. Warsaw: OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). https://www.osce.org/files/f/documents/c/e/571789_o.pdf
- Opsal, Jan. 2013. "Representasjon og representativitet i kristen-muslimsk dialog i Norge." *Norsk Tidsskrift for Misjonsvitenskap*, (4):197-212.
- Portier, Philiooe. 2017. "Préface." I *Homosexualité et traditions monothéistes. Vers la fin d'un antagonisme?*, redigert av Rémy Bethmong and Martine Gross, 7-17. Paris: Labor et fides.
- Rafoss, Tore Witsø. 2024. *Rosetogenes paradokser. Dyp nasjonalisme og rituellet demokrati*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Rahman, Momin. 2014. *Homosexualities, Muslim Cultures and Modernity*, New York: Palgrave.
- Rajkumar, Peniel Jesudason Rufus. 2021. "Toward a Dialogue of the Heels? Justice and/in Interreligious Dialogue in the WCC's Journey from Busan to Karlsruhe." *The Ecumenical Review*, 73 (5):673-701.
- Riaz, Wasim. 2022. "Moské vil sette homofili på dagsordenen: – Vi har ikke fått jobbet nok for å bekjempe homofobe holdninger." *Aftenposten*, 5. august.
- Rochfort, Florence, og Maria E. Sanna. 2013. "Introduction." I *Normes religieuses et genre. Mutations, résistances et reconfiguration XIXe-XXIe siècle*, redigert av Florence Rochfort og Maria E. Sanna, 9-21. Paris: Armand Colin.
- Rose, N., og P. Miller. 1992. "Political-Power Beyond the State - Problematics of Government." *British Journal of Sociology*, 43 (2):173-205.
- Said, Edward. 1997. *Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World*. New York: Vintage Books.
- Said, Edward. 1978. *Orientalism*. London: Routledge.
- Scharbrodt, Olivier. 2018. "A Minority within the Minority? The Complexity and Multilocality of Transnational Twelver Shia Networks in Britain." *Contemporary Islam*, 13 (3):287-305.
- Schmidt, Ulla. 2015. "Styring av religion: Tros- og livssynspolitiske tendenser etter Det livssynsåpne samfunn." *Teologisk tidsskrift*, 3 (4):218-237.
- Seikkula, Jaakko. 2000. *Åpne samtaler*. Otta: Tano Aschehoug.
- Skeiv Ungdom. 2024. *Om oss. Skeiv ungdom* [lesedato 7. juni 2024]. Tilgjengelig fra <https://skeivungdom.no/om-oss/>.
- Skeiv Verden. Om oss 2024 [lesedato 5. juni. Tilgjengelig fra <https://www.skeivverden.no/om-oss/>.
- SKN. 2024a. Bakgrunn. [lesedato 7. juni 2024]. Tilgjengelig fra <https://skeivtkristentnettverk.no/om-oss/organisasjonen/bakgrunn>.
- SKN. 2024b. Dette er Skeivt kristent nettverk [lesedato 7. juni 2024]. Tilgjengelig fra <https://skeivtkristentnettverk.no/om-oss/organisasjonen/dette-er-skn>.
- Sky, Jeanette. 2007. *Kjønn og religion*. Oslo: Pax.
- Speck, Ross V., og Carolyn L. Attneave. 1973. *Family networks, World of man a library of theory and research in the human sciences*. New York: Pantheon Books.

- STL. 2023. *Fellesuttalelse fra religiøse ledere i STL og ledere fra skeive organisasjoner og religiøse skeive*. STL.no Tilgjengelig fra <https://stl.no/nyheter/fellesuttalelse-fra-religiose-ledere-i-stl-og-ledere-fra-skeive-organisasjoner-og-religiose-skeive/>.
- STL. 2024. *Fellesuttalelse fra religions- og livssynslederforumet i STL: Appellerer til samhold i krevende tider*. STL.no Tilgjengelig fra <https://stl.no/nyheter/fellesuttalelse-fra-religions-og-livssynslederforumet-i-stl-appellerer-til-samhold-i-krevende-tider/>
- STL. 2023. STL.no *Dialogen mellom religiøse ledere og skeive* [lesedato 12.11.2024]. Tilgjengelig fra <https://stl.no/nyheter/dialogen-mellom-religiose-ledere-og-skeive/>
- Straffeloven. Lov om endringer i straffeloven (konverteringsterapi) av 20. desember 2023.
- Stålsett, Sturla. 2021. *Det livssyns åpne samfunn*. Oslo: Cappelen Damm.
- Stålsett, Sturla J. 2013. *Det livssyns åpne samfunn: en helhetlig tros- og livssyns politikk: utredning fra utvalg oppnevnt ved kongelig resolusjon 25. juni 2010: avgitt til Kulturdepartementet 7. januar 2013*, Norges offentlige utredninger. Oslo: Departementenes servicesenter, Informasjonsforvaltning.
- Swidler, Leonard. 2013. "The History of Inter-Religious Dialogue." I *The Wiley-Blackwell companion to inter-religious dialogue*, Red av Catherine Cornille, 3-19. Hoboken: Wiley.
- Sødal, Helje. 2018. "Luthersk mangfold I Norge." I *Kirkesamfunn i Norge: Innføring i kirkekunnskap*, redigert av Ola Tjørhom 81-200. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Sødal, Jan Bjarne, og Thomas Dorg. 2018. *Samtaleguide/veileder. Hvordan samtale om vanskelige temaer i kirkelig sammenheng*. Oslo: Norges kristne råd.
- Terzic, Faruk. 2013. "Theological Principles versus Secular Language: An Analysis of Joint Statements of the Council on Ecumenical and International Relations of the Church of Norway and the Islamic Council of Norway." *Norsk tidsskrift for misjonsvitenskap*, 4:233-247.
- Thorbjørnsrud, Berit, og Cora Døving, Alexa. 2012. "Innledning." I *Religiøse ledere: makt og avmakt i norske trossamfunn*, redigert av Berit Thorbjørnsrud and Cora Alexa Døving, 7-16. Oslo: Universitetsforlaget.
- Vermeulen, Michael. 2020. *Fremveksten av regnbue-dharma. Buddhisme om seksuelt mangfold og likekjønnet ekteskap*. Buddhistforbundet. Tilgjengelig fra <https://buddhistforbundet.no/rainbow-dharma/>.
- Warner, Michael. 1991. "Fear of a Queer Planet." *Social Texts* (29):3-17.
- Zelin, Y. Aaron, og Jacob Olidort. *The Islamic State's Views on Homosexuality*. The Washington Institute for Near East Policy 2016. Tilgjengelig fra <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/islamic-states-views-homosexuality>.

Appendiks

Fellesuttalelse 2023

Fellesuttalelse fra religiøse ledere i STL og ledere fra skeive organisasjoner og religiøse skeive

Gjennom det siste året har representanter fra trossamfunn i Norge hatt jevnlige møter med representanter fra organisasjoner for skeive. Dialogen har kulminert i en fellesuttalelse:

Fellesuttalelse fra religiøse ledere i STL og ledere fra skeive organisasjoner og religiøse skeive

Gjennom det siste året har representanter fra trossamfunn i Norge hatt jevnlige møter med representanter fra organisasjoner for skeive. Fire hele dager har vi tilbrakt sammen. I trygge rom har vi ført samtaler preget av god vilje og stor åpenhet for hverandres perspektiver. Vi har lyttet til hverandres historier og delt våre håp og vår frykt.

Vi har økt vår kunnskap om hverandre og satt oss inn i forskning på kjønn og seksualitet. Dialogen har fått gå sin gang naturlig, og uten at forhåndskrav til resultater har hemmet prosessen. Slik har vi lært hverandre å kjenne og nyansert våre bilder av hverandre. Vanskelige temaer har vært behandlet på dialogmøtene, og det krever respekt og ydmykhet, noe alle har utvist i stort monn.

Vi anerkjenner alle at debatten i offentligheten, ikke minst den som foregår i sosiale medier, er preget av mangel på slike nyanser. Det er en manglende evne til å sette seg inn i den andres forståelse, behov og utfordringer.

Vi håper å bidra til å endre på det. Både trossamfunn og skeive opplever flere lignende utfordringer. Og både trossamfunn og skeive har opplevd å være mål for terrorangrep i Norge.

Sammen har vi besluttet i større grad å vektlegge det vi er enige om og lytte til hverandres levde liv. Det betyr ikke at religiøse tradisjoner med ett endrer teologi og syn på eksempelvis ekteskapet, eller at skeive skal slutte å utfordre religiøs lære eller praksis som de mener er problematisk. Det skal være rom for diskusjoner og uenighet, men det er ingen grunn til at disse uenighetene skal være så dominerende at de utelukker fellesskap og respekt.

Vi ønsker å stå opp for hverandre når noen av oss blir utsatt for angrep. Særlig virkningsfullt er det når vi forsvarer noen innenfor vår egen religion som blir rammet, og derfor er det viktig at vi tar ansvar og viser solidaritet når det skjer.

Det gjelder ikke bare i offentligheten, men også innad i våre trossamfunn og organisasjoner. Det gjelder ikke minst ved å slå ned på dehumaniserende språkbruk. Vi behøver ikke være enig om alt, vi lever i et uenighetsfellesskap, men måten vi snakker om hverandre på er av stor betydning.

STL hadde alt før terrorangrepet den 25. juni i fjor bestemt å sette LHBT+ på dagsordenen, og denne ugjerningen gjorde det klart at det hastet. Dialogen vi har ført med hverandre det siste året er banebrytende. Ettersom dette var upløyd mark, var det knyttet spenning til hvordan dette ville gå. Vi er enige om at dette har vært en viktig og nødvendig samtale, som utgjør et godt fundament vi kan bygge videre på.

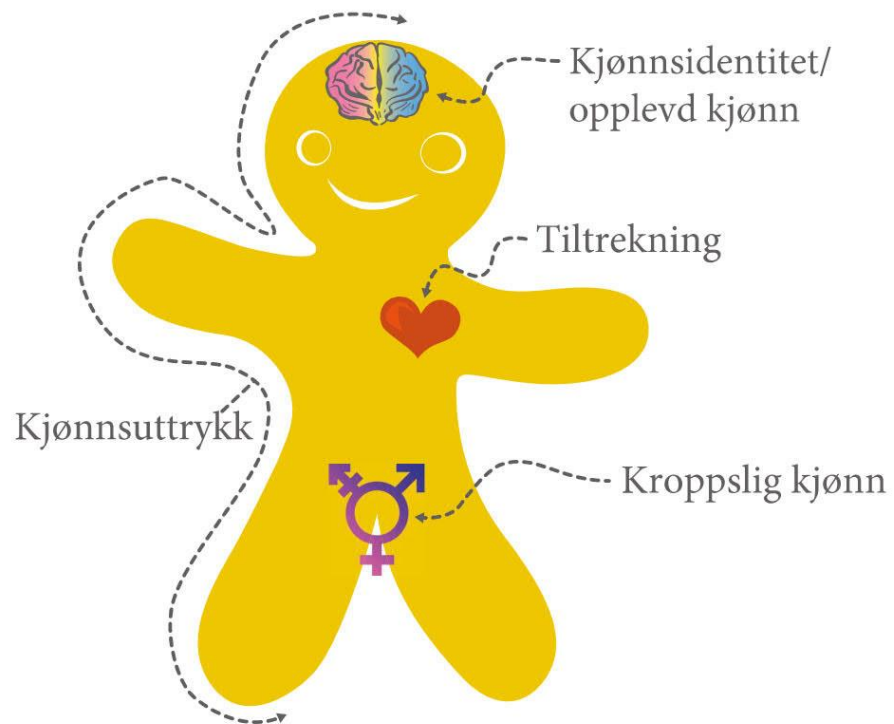
Vi er alle takknemlige for at vi har hatt disse samtalene. Gjennom denne dialogen har vi fått tro på at vi kan arbeide sammen for et samfunn hvor alle skal være både trygge og bli behandlet med respekt og anstendighet.

Sundvollen, 24. august 2023

Omar Orhan Akthar (muslim), Wesam Almadani (muslim), Jane Victorius Bonsaksen (Skeiv Ungdom)
Lucas Casanova (buddhist), Inge Alexander Gjestvang (Foreningen Fri), Hanne Lyseth (Skeiv Verden), Elisabeth Meling (Skeivt kristent nettverk), Aasmund Vik (katolikk).

Olav Fykse Tveit (Den norske kirke), Bernt Eidsvig (Oslo katolske bispedømme), Joav Melchior (Det Mosaiske Trossamfund), Faruk Terzic (Det Islamske Fellesskap Bosnia-Herzegovina), Mohammad Saleemullah Alvi (Islamic Cultural Center), Marathugoda Manirathana Thero (Buddhistforbundet), Anne Mari Schiager Topland (Den Evangelisk Lutherske Frikirken), Ingrid Rosendorf Joys (Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn).

The Genderbread Person

Forholdet mellom religion, kjønn og seksualitet er en av vår tids store verdikonflikter. Pride-angrepet utenfor London Pub i 2022, der gjerningsmannen blant annet var religiøst motivert, bidro til at Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) satte i gang et dialogprosjekt mellom religiøse ledere og representanter fra skeive organisasjoner. Dialoggruppen offentliggjorde en fellesuttalelse i august 2023 der dialogdeltakerne forpliktet seg til å «slå ned på dehumaniserende språkbruk» og «stå opp for hverandre» i sine trossamfunn og organisasjoner. Dialoger om forholdet mellom ulike religioner og LHBT+ har aldri før vært prøvd i Norge og dialogprosjektet kan derfor omtales som nybrotsarbeid.

Rapporten er utgitt av:

KIFO,

Institutt for kirke-, religions- og livssynsforskning STI

Øvre Slottsgate 2B,

0157 Oslo

www.kifo.no

kifo@kifo.no

© KIFO 2024 | 4

Institutt for kirke-, religions- og livssynsforskning STI

ISBN 978-82-92972-70-0

ISSN 0807-7517